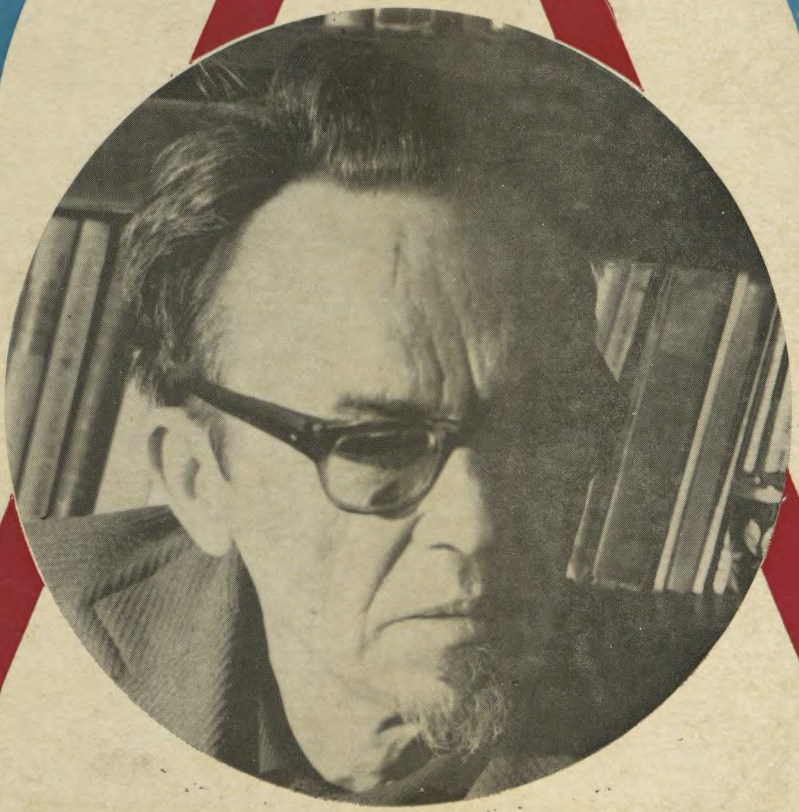
ТУ 10435

Катя Янева

Александър Геров

Литературни анкети

Българска академия на науките

Литературната анкета с Александър Геров е направена през 1975 — 1976 г. В течение на повече от петнадесет разговора са изяснени основните моменти от биографията на поета, неговата творческа среда, идейното му оформяне, обществените му прояви, възникването и развитието на литературните му интереси. Очертават се особеностите на творческия процес, историята на поетически и прозаически произведения. Писателят разкрива разбиранията си за изкуството, преценява свои и чужди творби, споделя свои предпочитания, говори за проблемите си като автор. Казаното от Геров е допълнено — подкрепено и уточнено — в беседите с неговата майка, съпругата му Тамара Герова и близкия му другар Константин Пунев.

Александър Геров

БАН
Институт за
литература
БИБЛИОТЕКА

Литературни анкети

Редакционна колегия на поредицата:
акад. ГЕОРГИ ЦАНЕВ, проф. СТОЯН КАРОЛЕВ, ст. н. с. ТОНЧО ЖЕЧЕВ,
ст. н. с. ИВАН ЦВЕТКОВ, н. с. ИВАН САРАНДЕВ

литер

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ИНСТИТУТ ЗА ЛИТЕРАТУРА

Катя Янева

Александър Геров

БАН
Институт за
литература
БИБЛИОТЕКА

София · 1978
ИЗДАТЕЛСТВО НА БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

IV/10435

ПРОВЕРКА
2009 - 2010

Б 7537/78

© Катя Стоянова Янева
1978
c/o Jusautor, Sofia

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА ☆ СОФИЯ

ОВЕРКА
1974 г.

82Б

УВОДНИ ДУМИ

Александър Геров представлява особен интерес като обект на литературна анкета. Творец богат и разнообразен в изявите си, изненадващо подвижен в относително устойчивия кръг на своите интереси, буден и спонтанен в поетическите си реакции, той винаги е затруднявал изследователя. Поезията му — от първата книга „Ние — хората“ (1942) до новата „Прашинки“ (1973) — предизвика цяла поредица неравни оценки. По-обстойните характеристики, които бяха направени от Борис Делчев, Максим Наимович, Атанас Мочуров, все още не са критическо единомислие. В рецензиите продължава да се спори. Накрая поетът беше наречен „самотно явление“ в нашата литература — едно определение колкото ласкаво, толкова и многозначително, пълно с въпроси. Анкетата — един поглед „отвътре“ — би могла да уплътни с факти и самопреценки представите за личността на поета, да помогне за уточняване на неговия литературен портрет.

От друга страна, Геров привлича вниманието и като представител на едно значително в съвременната ни литература поетично поколение. Името му е свързано с имената на неговите съученици, съкръжочници, приятели — Александър Вутимски, Весела Василева, Радой Ралин, Богомил Райнов, Валери Петров, Иван Пейчев. Независимо от различията между тях съществуват сходства и първото, не без значение, е биографичното — израснали в града, сред неговия бит и проблеми, възпитани като творци и граждани в ремсовите гимназиални кръжоци, свързани с прогресивното студентско движение, включили се в антифашистката борба, след победата — активни дейци на културния фронт. Личната биография на един от тях, разказана от самия него, се превръща в документ за времето и събитията, за житейския път на поколението. Събудените спомени могат да хвърлят светлина и върху по-сложната близост — творческата — между поетите от това поколение. Без да я абсолютизираме, ще я видим в решаването на актуални за 30-те и 40-те години проблеми на изкуството у нас. Младите поети в навечерието на войната получават ясни теоретически постановки, отнасящи се до „новия художествен реализъм“, но и множество практически нерешени литературно-естетически въпроси. Всеки от тях има какво да разкаже за творчески търсения, колебания, за срещи на мнения, спорове и изстрадани решения. В младежките им среди се

откроява делото на Никола Вапцаров и това е факт, който задължава да изоставим всяка снизходителност към началната творческа треска на поколението. Още един факт налага сериозност — ранните творби на Ал. Геров, В. Петров, Б. Райнов, Ал. Вутимски са достижения, художествени проявления със стойност за всеки автор поотделно, за поколението като цяло и за съвременната ни литература. Това значи, че биографията на поколението от 30-те години е притегателна не само като събиране на факти за добри намерения и амбиции, но като история на творчески успехи. Разказът на всеки от поколението може да конкретизира картината на една напрегната и търсеща младост, да внесе детайлите, дъха на живот.

Ал. Геров прие без уговорки предложението да бъде направена анкета с него. В продължение на многото разговори, които имахме през пролетта на 1975 г., беше отзивчив и непосредствен. Бях го осведомила, че на литературните анкети се гледа като на събиране на документален материал за евентуални по-нататъшни научни изследвания. Въпреки това нито веднъж не забелязах у поета желание да се „представи". Говореше без предварителна подготовка по въпросите (предварително набелязвахме само темата на разговора) и след магнетофонния запис почти не нанесе поправки.

Не познавах Геров, преди да започнем общата работа. Това обяснява факта, че въпросите са центрирани върху неговото творчество — в същност подтикът да се проведе анкетата беше интересът към поезията на Геров, а не към неговата личност в битов план. От друга страна, интересът към един творец, когото не знаеш в ежедневието му, винаги може да превърне анкетата в неприятен и безрезултатен разпит. Трябваше да се ориентирам в навиците на човека в една беседа, да доловя начина му на мислене, да усетя кога въпросът е задържал вниманието и може да породи спомени и разсъждения, кога не го засяга и ще се отмине бегло. Трябваше постепенно да се убеждавам в една искреност, която не се нуждае от проверки, в твърдостта на мненията, изказвани без задръжки — неща, които характеризират Геров като човек и които за неговите близки са отдавна известни. С благодарност ще кажа, че Геров се отнесе към анкетата именно като към работа, търпеливо, макар и не многословно, помагаше да се изясни даден въпрос, не се противеше на упоритото връщане към някоя тема, спокойно ме извеждаше от моите затруднения. Не ми беше възможно да избягна някои въпроси, свързани с огорчения и неприятности за поета, но задължителни в една анкета като факти от жизнената и творческата му биография. В такива случаи не аз проявявах деликатност, а Геров — спокойствие. Говореше равно, на пръв поглед малко нехайно, отпуснат в креслото, запалваше почти цигара от цигара, вече уморен — разтриваше сле-

поочията си. Когато можеше да се очаква в думите му неприязън, прозвучаваше мека ирония, когато очаквах раздразнение, долавях само горчивина. В отношението на този човек, с когото разговарях, към всичко случило се през годините и към това, което го обкръжава, беше невъзможно да не се познае поетът, винаги приемал света именно в неговата сложност, винаги устремен да го познае.

Обикновено разговаряхме в кабинета на Геров — къщата се намира на все още спокойната уличка „Васил Кирков" в кв. Лозенец. Беше толкова тихо, че на магнетофонната лента после редом с думите на Геров се чуваха гласовете на птиците. Поетът е живял от детството си в този квартал, който има въздуха и слънцето на планината. Малката къщичка на „Цветна градина", приютила преди пет десетилетия вдовицата на Цветко Геров и трите му синове, и сега не е напусната. Майката с единия от синовете продължава да живее там, Геров често й гостува. Градината, в която е написал толкова стихове през юношеството си, и сега е любимото му място за почивка, вишневото дърво, чийто образ се явява в ранните му стихове, продължава да цъфти всяка пролет. Беше ми интересно откъде идва това постоянно присъствие на природата в градската лирика на този поет, който твърди, че природата никога не го е занимавала особено, туризмът не го привлича. „Но планината е винаги при нас" — ми каза съпругата му Тамара Герова, като посочи прозорците. Действително снежните върхове на Витоша се открояваха през стъклото, в стаята беше светло и спокойно — нищо не издаваше близкото шосе, бензиностанцията, която се намира на двеста-триста метра.

За мен стана очевидно, че Геров не е от хората, които обичат да възстановяват пред слушатели собствените си преживелици. Ако не беше неговата готовност и непринуденост в беседата, бих казала, че е от твърде затворените в себе си личности. Той няма нищо общо с така наречените излиятелни разказвачи, в чиято приказливост винаги може да се открие малко възбудено самолюбие. Може би и пределната лаконичност на анкетирания (която различавам от съзнателната сдържаност) не е улесняващо работата качество, но то избавя от натрупването на странични, незначителни сведения, изгубване на главното. При все че неведнъж може да се съжалява, че поетът не казва повече, не описва по-подробно дадено събитие, не рисува по-живо един портрет, не обяснява по-обстойно свое твърдение, то никога няма да се губим в догадки, дали чуваме истината или сме попаднали в сферите на фантазията. Геров съобщава това, което си спомня, без амбицията на реставратора, казва това, което мисли, без желанието да наложи мнението си.

След толкова много разговори имам впечатлението, че поетът не храни особен интерес към битовата страна на своето ежедневие. Може

би затова анкетата не е оживена от любопитни случки, които биха обогатили представата ни за човека. Може би затова Геров е неточен в редица факти. Още в спомените за родителите можем да го уличим в небрежност: баща му не е родом от Панагюрище, роден е в София, макар да е отрасъл в Панагюрище, майката е била учителка в Златица, не в Ихтиман, а в Ихтиман е родена и т. н. Ако в текста на анкетата са оставени без поправка грешките от този род, то е, за да се изтъкне поразително ясната памет на поета за всичко, което се отнася до творчеството му. Той помни стиховете си наизуст (както и множество чужди между впрочем), свободно разказва всяко стихотворение в каква обстановка е създадено, какъв е бил подтикът, с какви преживявания, представи е било съпроводено „написването". Нещо повече, Геров знае какви промени е правил по съвети на приятели или от какви предложения за промени в текста се е отказвал. Не е забравил кое от неговите стихотворения е харесал Н. Фурнаджиев, Ат. Далчев, кои особено са допаднали на Ана Ахматова. И спомените за всичко това са свързани с емоционално вълнение, с радост, никога не напомнят педантичността на архиваря. Като че ли стиховете присъствуват в тази човешка памет като късове живот, поетът ги извиква отново и отново пред себе си, наслаждава им се, така както се наслаждава на чуждите поетични произведения. Те вече не са обект на работа за него, не го предизвикват да шлифова. Геров има чувството за завършеност на творбите си. Каквито и да са, те са дали адекватен израз на едно негово състояние и поетът, излязъл от своя „облак", признава тяхната самостоятелност.

При това положение въпреки всичко няма защо да ни учудва фактът, че Геров рядко помни заглавия (на своите и на чужди творби). Ако го питах за някое стихотворение, като споменавах заглавието му, почти винаги чувах: кое беше то? Но ако цитирах първия стих — всичко беше ясно. Изводът се натрапва — заглавията в поезията на Геров не са от особено значение, те не носят основния смисъл на творбата, не акцентуват върху даден момент — в повечето случаи. Това наблюдение по време на анкетата може да се подкрепи и от друга страна (наличието на творби с еднакви заглавия, промяната на заглавието на една и съща творба и др.), но тук в същност обяснявам защо в текста на разговорите са оставени колебанията на поета между две заглавия или грешките му. Понякога Геров изрежда повече заглавия — в такива случаи той обикновено е разлиствал някои от книгите си, стихотворенията са били пред него.

Геров не съчетава творческо и литературно-критическо отношение към художественото произведение. При разговорите беше далеч от литературни анализи на собствените си или чужди творби, беше спонтанен в оценките си. Не може да не се забележи искреното му пристрастие към някои автори и произведения, както и необоснованата

в момента хладина към други. Б. Делчев смята, че Геров приема за художествено постижение тази творба, която му е доставила удоволствие, „успокоила“ го е. Ако го е оставила равнодушен — то е слабо. Убедих се, че е неуместно да настоявам за повече обяснения след накратко даденото мнение по някакъв въпрос, но също така ми стана ясно, че изразените от поета становища са трайни. Тук трябва да отбележа, че моите въпроси винаги бяха насочени към изясняване на това, което казва Геров, а не към неговото коментиране.

Текстът е получен в резултат на магнетофонен запис. Стремежът беше да се запази автентичността на разговорите. Убедена съм, че за попълване характеристиката на поета може да послужи дори начинът му да беседва, обликът на фразата му при разговор, речникът му и т. н. Наложи се обаче да се направят някои разместванията в текста на магнетофонния запис — на един въпрос се връщахме в течение на няколко разговора, сега всичко казано от Геров по даден въпрос е събрано, темите се изчерпват една след друга, границите на разговорите са премахнати. Смисълът на казаното не е накърнен, избягва се разсейването, обичайно за всеки разговор.

В диалога с Геров са включени на няколко пъти илюстриращи неговите думи пасажи от други разговори — с майката Куна Цветкова, съпругата Тамара Тачева, близкия му приятел от ученически години Константин Пунев. Техните спомени за различни моменти от живота на поета, техни впечатления за литературния му труд, мненията им по ред въпроси сполучливо допълват и потвърждават казаното от Александър Геров. С тяхна помощ се засилва документалната стойност на анкетата. Поетът получава разностранна характеристика.

— Какво знаете за историята на Вашия род, за миналото на своите родители?

— Родът на баща ми е от Панагюрище, а на майка ми — от Сопот. Знам това, че моят дядо по майка и Иван Вазов са първи братовчеди. В „Под игото“ има един герой, Безпортев, който е бащата на майка ми, значи — моят дядо.[1]

Баща ми[2] е доведено дете. Неговият баща се казва Хаджитомев,[3] бил е търговец, умира и баба Недка се оженва за Павел Геров — и той от Панагюрище. След това се раждат още десетина други деца в семейството. Знам, че баща ми е участвувал в Първата световна война като фелдшер. След това беше ветеринарен фелдшер в Панагюрище и околията. А майка ми,[4] преди да се ожени, е била известно време учителка в едно професионално училище в Ихтиман, мисля. Казва, че се оженила за него, за да избегне на майка си и баща си тормоза. Запознали са се, мисля, в София. И тук са се оженили. След това баща ми отива да работи в Панагюрище — той е родом от там, там са били и неговите родители. Почина, когато бях на осем години. Помня го като много чувствителен човек.

— Помните ли го такъв или са Ви разказвали?

— Разказвали са ми неща, от които вадя заключение, че е бил много чувствителен. И после — аз съдя по себе си. Наследил съм неговата чувствителност. Проявяваше голям интерес към литературата. Той ме заинтересува с книгите като съвсем малко момче още. Снабди ме с детски книжки, караше ме да ги уча наизуст. Шестгодишен бях, когато научих „Проклятието на певеца“ на Лудвиг Уланд и го декламирах на едно общоградско събрание. Имах книжките на Дора Габе, на Александър Божинов. Спомням си „Златна книга за българските деца“, която той ми купи, когато бях на пет години. Цялата я научих наизуст и я декламирах навсякъде — в семейството и около нас.

Майката:

— Родена съм в Ихтиман. Баща ми е от Сопот. До втори клас прогимназия съм учила в Ихтиман. Учеше ме на Димчо Дебелянов сестра му. Дебелянов живееше в бабината ми къща. След това дойдохме

в София. Баща ми беше чиновник. Тука завърших шести клас на гимназията и после — педагогическите курсове „Мария Луиза“. Назначиха ме учителка в Златица,[5] там бях една година и след това се ожених вече с мъжа ми. В София се запознахме с него. Той беше ветеринарен фелдшер. Ветеринарният институт беше завършил. Роден е в София, обаче татко му умира и майка му, с него само — той ѝ е първото детенце, се връща в Панагюрище при нейните роднини и там се оженва за другия, ние го знаехме него за бащата — Павел Геров.[6] А първият баща — Тома Хаджитомев — и той е от Панагюрище, имаше тук, в София, братя, полковник един, сестри имаше много. Познавахме се с тях.

И така — оженихме се. Аз напуснах училището. То тогава така беше — като се ожени жената, да не работи, тя да гледа домакинството. Мъжът ми го назначиха в Панагюрище — околийски ветеринарен фелдшер. И той пожела там да работи — там е родът му, живи бяха баща му, майка му. . . Сашо се роди в София на 15 май 1919 г. и на 6—7 месеца беше — отидохме в Панагюрище да живеем.

Всяка майка казва за децата си хубави работи, ама. . . Сашо беше умно дете. Цяло Панагюрище го знаеше. Прати му кръстникът Александър Балабанов „Златна книга за деца“ от Александър Божинов и той за два дена я научи наизуст. Аз му четях, баща му четеше, чиновци имаше, те му четяха — много обичаше да му четат приказки. И те я четат, и той я научи, и след това дохождат хора, той взима, „чете“, без да знае да чете. Той го научил наизуст, обаче „чете“ и сочи с пръст. Когато тръгна в първи клас, идва и вика на баща си: „Нищо не ми е интересно, всичко това го знам.“ Всичките ми деца са добри и умни, обаче за него учителите казваха — той е изключително умно дете.

И в първи клас татко му умря. Почина. В село Поибрене.

В Панагюрище бяхме девет години, фелдшер беше мъжът ми, нямаше лекар. Всички го знаеха – доктора. Доктора, доктора, след девет години дойде лекар. Назначиха лекар в Панагюрище. И той, мъжът ми, беше в неудобно положение. Защото дойдат панагюрци — „Хайде — викат — да вървим“ — кравата ли, конят ли болен. Казва им — „Господин доктора...“. „Не, не. Ти.“ Него го познаваха. Неудобно му пред лекаря и ми казва: „Аз ще наредя да отделят няколко села, ще ги взема, участъков фелдшер, и лекарят ще си остане в Панагюрище.“ И така направи. Откриха участък в няколко села — Поибрене, Петрич, Мечка, сега е Оборище това село. Аз никак не исках да отивам там. Казвам: „Село, няма лекари, децата. . . “ Две момчета имах още, едно момиче след Сашо ми почина. Отидохме. Не можахме да стоим много. Там той се разболя, мъжът ми. Имаше нещо като инфлуенца, грип, както го казват сега, и той заболя от това нещо. И премина, нямаше температура, нищо, премина. Обаче. . . Докараха добитък там, пред канцеларията,

той слезе. Студено, февруари месец. Колко го молех — не излизай бе, Цветко, не си добре. Той излезе, повтори го и взеха го в болницата. След една седмица почина.

— Особено близка чувствувам майка ми. Баща ми рано почина. През 1927 г. почина и остави майка ми вдовица с три деца — мен на осем години, единия ми брат на четири и най-малкия ми брат — на една година. И можете да си представите какъв тежък живот е живяла тя, за да изгледа сама три деца. . .

Майката:

— Той почина. Аз останах в болницата — бях се разболяла и аз. Три месеца не знаех, че мъжът ми е починал. Близките ме докараха в София. И децата доведоха после. В болницата бях 40 дена в безсъзнание. Откриха ми сънна болест и друго нещо, три болести. Каракашев, беше управител на болницата, казал: „Деветдесет и девет надеждата е изгубена за живот.“ И ми помогнаха много. Много ме гледаха. Знаеха, че мъжът ми е починал. Всички там и сестрите знаеха. Аз не знаех. Като дойдох вече в съзнание, питам: „Къде е, къде е Цветко, мъжът ми?“ Те викат: „Той е в Клементинската болница.“ Така ме заблуждаваха. После. . .

Сашо на три места учи. Първи клас — в „Тодор Минков“ училището до Инвалидния дом. Там брат ми живееше. Те ми казваха, близките, че учителката много го хвали. „Бе, иди — изпити имаха нещо в училище — бе, иди да видиш какво дете имаш!“ Така бях отчаяна, че нищо не ми се искаше. . .

— И можете да си представите какъв тежък живот е живяла тя, за да изгледа сама три деца. Учителка не, не е била. Работеше надничарски работи, в общината работеше, мъчеше се да води търговия — беше взела една будка за продаване на вестници. Не, никой не ни е помагал. И аз това се чудя — как тя се е оправяла. Баща ми беше оставил малко пари и едно място в София, където майка ми построи къща. И след това работеше най-различна работа, каквато ѝ падне.

— И сте живели сигурно много бедно.

— Ужасно бедно. Страхотна работа. . . Та майка ми си я спомням оттогава. Най-близка ми беше тя. Беше много жизнерадостна, весела. Сутрин, като разтребваше, пееше. Много песни знаеше, но спомням си една: „Чуй, бледи докторе, ти, който надвесил си се върху мен. . .“ Пееше и хумористични народни песни, такива — закачливи — за един воденичар и една жена, която отива да си меле житото.

— Вие сте посветили не едно стихотворение на майка си, но не съм срещала нищо, посветено на баща Ви.

— Само за майка си съм писал стихове, за баща си не. Той умира, когато съм бил на осем години и — няма как. И после не съм имал никакво такова преживяване, за да напиша стихотворение за него.

Майката:

— Беше написал нещо, за класно беше, разказ един „Характеристика на моите родители". Аз го носих, в общината работех тогава, та им го четох там. Такова нещо! Къде изчезна после, не знам. Класният ми каза, аз му намерих тетрадката и го прочетох. Толкова хубаво нещо. За баща си пише това, което помни, много малко, обаче всичко хубаво. Но за мен. Така хубаво беше написал! Много хубаво!

— Стихотворението „Портрет" е посветено на майка Ви, кога и по какъв повод го написахте?

— „Портрет" го написах в 37-а година, когато нашето положение беше много тежко. И то е пълно с обич към майка ми. Там говоря за спомените си, за песните, които ми е пяла, описвам физическия ѝ образ.

— Но в това стихотворение има нещо повече от обичта към майката — повикът да се опазва човешката сърдечност, жизнеността.

— Да, да — „О, майко, не загубвай своята сърдечност". . . И там аз изразявам една болка, че не мога да я възнаградя. Бяхме бедни и аз страдах от това — „И не можех да те дарувам с нищо". Тогава имах творчески планове да стана поет известен, да печеля пари и така да ѝ се отблагодаря. Да, знаеше за тези планове. Не ме е поощрявала, аз бях много независим. Тя просто ме наблюдаваше.

Майката:

— Аз много обичам да чета. Не само неговите стихове. И неговите, и на другарите му. Бях бедна, много трудно гледах децата, обаче бях щастлива. Децата дойдеха, споделяха си с мене — това така, така, питаха ме. Бедно живеехме, обаче. . . щастливо.

— Много се радваше на моите публикации. Тя всичко, което съм написал, го знае. Веднага го прочита.

— А вие знаете ли стихотворенията си наизуст?

— Аз ги знам всички наизуст. Почти всички. Но те са вече толкова много, че не мога да си спомня заглавията. Трябва да ми се каже кое стихотворение, за да си го припомня цялото.

— Стихотворението „Слънце" има ли връзка с образа на майка Ви?

— „Слънце", кое беше това „Слънце"?

— „Нашите майки седемдесетгодишни. . . "

— „. . . са вече малки момиченца“ — то е писано сравнително скоро, преди пет-шест години. Пак за майка си съм мислил, като съм го писал. Тя и без това така обича да работи в градината, да се занимава с цветя, да ги полива, да ги отглежда. . . За майка си имам още две-три стихотворения. Едното пак преди пет-шест години е писано: „И сега сияе тя пред мен /с някаква вълшебна красота,/аз заспивам вечер запленен/ с милото ѝ име на уста.“[7] И то е за всеотдайността и жертвоготовността стихотворение.

— На каква възраст е майка Ви сега?

— На осемдесет и една година.

— Виждате ли се често?

— Виждаме се много често.

— Тя може би би могла да разкаже за детството Ви?

— Да. Тя би могла да ви разкаже интересни неща. Тя повече помни.

— Помните ли Панагюрище от детските си години?[8]

— Живеехме в едно малко дворче с две къщи, едната съвсем ниска, два метра нямаше над земята. Старинна къща с помещение за спане, с кухня, с оджак, отделно с едно друго помещение, където се държеше хлябът, нощвите, брашното. Това беше къщата на дядо ми. А ние, нашето семейство, живееше в съседната къща, на един етаж също, долепена до къщата на дядо ми. Беше до гърба на Райнапопгеоргиевата къща, сега музей. Това беше много забележителна сграда, на два етажа, със скривалище вътре. В самия двор има един гроб и паметник на бащата на Райна княгиня, който е бил посечен на самото място. Не, тогава не беше музей, живееха хора. . .

Първото нещо сутрин беше да се ослушам — не минава ли мекичарят да си купя мекица. Ако нямах пари, баба ми даваше едно яйце и аз го сменях за няколко мекици. Играехме на улиците. Имаше една вада, при проливни дъждове беше много наводнена. При сухо време беше суха, вътре във вадата си играехме. . . Един вуйчо имах, помня го добре, беше ме научил, винаги когато идваше у нас, изваждаше от джоба си бонбони и ми ги даваше. И аз просто свикнах — винаги, когато дойде, знам — ще ми донесе бонбони. Вуйчо Йосиф се казваше. Той много ме обичаше и аз бях много привързан към него. Той е някакъв роднина наш. Не с майка ми, с баща ми е роднина. Те са там толкова много родниниите в Панагюрище, че не мога да им хвана дирята. Той беше железничар. различни професии сменяше. Беше касиер на гарата, като направиха гара в Панагюрище.

Панагюрище е революционен край. . . Помня един четник след Септемврийското въстание, когото караха по улиците, аз го видях. След това го обесиха на хълма. Публично са го обесили, ама аз бях 6—7-годишен и не съм ходил. Публично са го обесили, да. Не мога да си обясня защо нищо не съм писал за Панагюрище. . .

Тамара Герова:

— Преди 20 години летувахме в Панагюрище. Спомням си надписа върху една стара воденица, която някога била на чичо му: „1848 година. Лука Геров си построи тук воденица.“ Смяхме се със Сашо — 1848 е толкова бурна година, а Лука Геров си строи воденица и оставя на поколенията този надпис... Помниш ли как търсихме баба ти Петра? Ти сигурно си я обичал много, за да я търсиш след толкова години. Намерихме една баба Лучка.

— Помня, но вече всичко се забравя.

— А, забравя се. Тя стоеше просто като един идол. Кафява, възрастна. Дълбока старост, обаче сърдечна, седи сред колосаните покривки, колосаните дантелки, изкуствените цветя, готова да черпи сладко. И много се зарадва. . . Преди 20 години беше това. Толкова много се изморихме, беше много горещо. На връщане се спрях да погледна една къща — бяла, с лъвове, изписани в морскосиньо. Беше ми много странно. . .

— Започнах първо отделение в Панагюрище, в едно квартално училище. Първият ми учебен ден е свързан с много интересен спомен. Учителката, след като ни събра в клас за пръв път, ни държа едно възпитателно слово—че вече сме големи деца, ученици, трябва да бъдем примерни в поведението и в уроците си, трябва да уважаваме по-възрастните хора от нас, когато срещнем на улицата някой познат, да сваляме шапка и да го поздравяваме. Как съм възприел аз това, не знам, но като излязох от училище, най-напред срещнах една крава, свалих шапка и я поздравих, след това срещнах пет-шест гъски — и на тях свалих шапка и ги поздравявах, имаше по жиците стотици лястовички, готови да отлетят за топлите страни, аз непрекъснато свалях шапка — исках да поздравя всяка лястовичка. . .

— Помните ли името на първия си учител?

— Не, не мога да си спомня, това беше едно момиче. Спомням си ин случай от първо отделение в Панагюрище. Предложих на едно едомче да се борим. Хванахме се да се борим, аз излезнах по-силен мъборих го на земята, то падна върху темето си и му потече кръв. Много се уплаших, избягах от училище и след това ме беше страх да се върна. . . В Панагюрище учих само няколко месеца. След това баща ми беше преместен на работа в едно село — Поибрене — и отидох в поибренското училище. Това е двайсет и седма година. Там пък баща ми почина и се преместихме в София. И в София завърших първо отделение в училище „Тодор Минков“. Така че първо отделение съм го учил в три училища. От Поибрене си спомням един такъв случай. В междучасието играехме с децата, вдигахме шум, боричкахме се. Влезе учителката и запита — кой направи всичко това? Поразмислих и

1. Александър Героз 1978. г.

Редактори на „Ученически подем“. Между тях Тодор Хаджиев, Радка Димитрова, Христо К. Радев, Алекданър Геров, Антон Куманов, Любомир Евстатиев, Весела Василева. 1937 г.

Александър Геров. 1938 г.

реших, че трябва да си призная. Излезнах на черната дъска и казах, че аз съм лудувал.

— Но не бяхте само Вие, нали?

— Не бях само аз.

— Наказа ли Ви учителката?

— Не, не ме наказа. . . След това, в София, в училище „Тодор Минков" имахме една учителка много интересна — Чучулайн се казваше. Тя, като дойдох, ме постави на последния чин, понеже идвам от село. Тетрадки ни даваха да пишем, аз започнах направо, без да спазвам полето. Обаче след няколко часа вземах активно участие в клас, тя ме премести на първия чин при две хубави момичета. . . После в училище „Хаджи Димитър" учих, в квартал „Хаджи Димитър". Там учих до трийсет и втора година, до втори прогимназиален клас. След това завърших училището в Лозенец, при търговската гимназия. Не мога да си спомня как се казваше училището. Гимназия — във Втора софийска гимназия учих. От трийсет и трета до трийсет и осма година.

Майката:

— Мъжът ми беше купил място в „Хаджи Димитър" и с парите, дето ми остави, аз викам — да направим къща. Живеехме тогава при брата ми. И направихме къща, пренесохме се. Там Сашо се записа във втори клас, второ отделение. Учителката му Велева, всички учители го хвалеха. И сега, като ме видят, винаги питат как е Александър. Завърши с отличие второ отделение и се преместихме пак. Бяхме направили задължения, нямаше с какво да ги платим — продадох къщата. Купих в Лозенец къща и Сашо трябваше да се запише в училището „Г. С. Раковски". Много му се не искаше, защото беше свикнал в „Хаджи Димитър". Като завърши тука, в „Сава Раковски" — завърши с отличие, — се записа във Втора мъжка гимназия, обаче имаше един клон на улица „Цар Крум" и „Толбухин". Беше им Никодимов директор. Един ден Сашо идва оттам и вика: „Аз няма да ида в това училище." „Защо бе, мамо?" Класната им беше една Иванова. В началото на годината още имало някаква фуражка нова да я дадат на някой. Така се даваше тогава. Влезнала класната и казала: „На кой ученик да дадем фуражката?" Целият клас: „На Геров, на Геров, на Геров." А тя казала: „Е-е, все Геров, Геров. . . " Не го познаваше още. Така го обидила. Нахален й се видял. Той не се обадил. И не иска да отива на училище. . . Станах, отидох при директора Никодимов и му казвам: „Господин директоре, моят син така и така" — разправям му цялата история — „Вижте, проверете, в „Сава Раковски" е завършил, никога не се е ползувал. . . " Макар че бяхме бедни, книги си им купувах, такса нямаше в прогимназията. Те бяха така чувствителни и не обичаха. . . И после учителката ми се извинява и го обичаше много след това.

— Аз бях общо добър ученик. Не, специално нямаше никакъв предмет, който да ме интересува освен български език.

— Интересуваше ли Ви преценката на учителите?

— Да. Стремях се да имам високи бележки. Просто от амбиция исках да имам високи бележки.

— Майка Ви ли настояваше или това беше Ваше желание?

— Аз, аз исках.

— Един малък въпрос: как се чувствувахте в час?

— Добре се чувствувах. Не, не скучаех, беше ми интересно в час. Слушах. Бях примерен ученик.

— Помните ли някакво по-голямо недоразумение с учителите си?

— Не е имало нищо особено. Понякога ме наказваха, не често. . . Рядко, много рядко — така за гоненица между чиновете, за лудории. . . Веднъж една учителка много ме обиди. Бях още в прогимназията. Тогава много плаках в клас. Толкова плаках над тетрадката, че бяха се образували цели водни петна, листът се беше намокрил целият.

— Защо, какво се беше случило?

— Едно момиче го изпитваха на дъската. Аз седях на чина си, някъде в средата на стаята. Поставих си за задача да го хипнотизирам. И го гледах. То по едно време се разплака и каза, че съм го гледал непрекъснато. И учителката каза: „Значи такъв бил Сашо Геров! Затова хората казват: за прехвалени ягоди с голяма кошница недей ходи.“ Това беше в трето отделение. Да, много добър ме смятаха. Най-добрият ученик ме смятаха в цялото училище.

— Помните ли коя беше тази учителка?

— Не си спомням. Преподаваше естествена история.

— Значи ли това, че после не обичахте нейния час?

— Не, не. Мина и замина.

— Как се готвехте за учебните занятия?

— Аз се готвех много малко извън училище. Почти всичко си подготвях в самия клас. Слушах внимателно, водех си бележки. В къщи много малко учех. Преговарях. У дома се занимавах с библиотеката. Подреждах си една библиотека. Имах „Без дом“ от Хектор Мало, книги от Жул Верн, от Майн Рид, от Марк Твен — „Принцът и просякът“, „Том Сойер“. Помня, че предлагаха в клас приказките на Николай Райнов — „Приказки от цял свят“. Абонирах се за тях и ги получавах. Още от малък си купувах книги и майка ми ми избираше някои, които бяха по-популярни тогава. Получавах и награди от училището. Обичах да подреждам книгите си, номерирах ги, грижех се за тях.

— Спомняте ли си първата прочетена книга?

— Не мога да си спомня. Във втори клас[9] започнах да чета Майн Рид. Прочетох всичките му съчинения. След това — други такива

автори на приключенски романи — Фенимор Купер, Емилио Салгари, Жул Верн. Първи, втори клас — всичко бях прочел. От българските автори тогава много четях Елин Пелин. Особено ми харесваше веселият разказ за калугера и бялата забрадка, която му се мярка в далечината — „Измама", да, „Андрешко". Доскоро имах една книга от това време останала — разкази на Елин Пелин. Много ми харесваха. Добри Немиров четях тогава. Във втори клас, мисля, прочетох „Под игото". Към трети клас се изучаваше вече и Вазов.

— А Вие кога написахте първото си стихотворение?

— Помня първото си стихотворение. Написах го в едно междучасие, втори клас ли беше... [10] В междучасието на едно парче вестник си рисувах един човек, така, фигура, сложих му една пушка на гърба и отдолу на самия вестник написах:

Пътниче смели, стъпвай кораво,
пушката ти е на рамо,
ако пък вълци те нападнат,
свали си пушката завчас
и трепи, трепи в захлас. . .

Да, първото ми стихотворение. Него съм го запомнил.

— Прочетохте ли го на някого?

— Не, само на момичетата от класа. Намериха ми граматическа грешка и се смяха. Много се смяха. . . А след това пък в трето отделение, в един час ни възложи учителката упражнение на тема „Първи сняг", не „Първи сняг" — „Пролет" и аз казах : „Г-жа Велева, може ли да напиша вместо съчинение стихотворение?" Тя каза: „Може" и аз го написах.[11] Учителката много го хареса и каза: „Ние сме имали в нашия клас един поет." Съучениците? Не, не си спомням как са реагирали.

— По-късно в училище знаеха ли Ви за поет?

— Да, знаеха ме. Пишех стихове и декламирах на всяка забава. С това бях известен. Не свои, други стихове декламирах. Участвувах в пиески, в тържества. Бях много популярен в училището.

Майката:

— Той в „Хаджи Димитър" още написа стихотворение. Един ден дойде и ми каза: „Мамо, виж какво стихотворение съм написал." Малък беше. Една рисунка — ловджия с пушка. И пишеше там отдолу: „Пътниче смели, стъпвай кораво/пушката ти е на рамо, ако вълци те нападнат,/свали си пушката завчас/ и трепи, трепи в захлас." Такова нещо. Смеят ми се, че съм ги научила наизуст. . . Първото беше това, после — друго. То пък за кокичето беше. И викам: „И-и, ти ще станеш

поет бе, чедо, стихотворение си написал!“ И оттогава все си пише. Идваше една роднина, викаше: „У вас като отида, кой го има, кой — не, обаче Сашо винаги го заварвам в къщи — пише.“ Нямахме удобства. Моите деца на една маса пишеха. В кухнята. Дойдат жени, комшийки, влезнат и те в стаята. И казват: „Герова, ние пречим на децата, приказваме.“ Той, Сашо, не чува, не чува ние какво говорим. . . Пишеше и всичко му се печаташе. Като дойде тука, в това училище „Сава Раковски“, бяха му напечатали „Старото училище“ — едно разказче — в „Поточе“. Такова хубаво разказче беше, аз съм плакала, като съм го чела. Коя година? Трийсет и втора година.

— Нашият класен наставник Борис Аврамов много ме насърчаваше. Веднъж бях написал в „Българска реч“ цикъл стихотворения.[12] Той влезе в клас и пред всички каза: „Вижте вашият съученик какви хубави стихотворения е написал.“ Това беше в седми клас. . .[13] Аз публикувах още като дете. Още от първи клас[14] почнах да публикувам. Това знае Радой Ралин. Той е запазил първото ми съчинение. В проза. В един сливенски вестник съм го изпратил. Публикувано е. Съчинение за зимата ли беше? „Първи сняг“ мисля, че се казваше. Много рано е това, 1929—1930 г. Не знам как се казваше вестникът.[15] Радой Ралин знае. Той го пази.

— Съученици ли сте в Радой Ралин?

— Не, не сме съученици, само сме приятели. . . В това училище, „Хаджи Димитър“, издавахме стенвестник. Месечен стенвестник. Аз му бях главен редактор. Там помествахме съчинения на ученици. Едно стихотворение „Есен“ поместих. Беше много хубаво. Харесаха го. Един учител имахме по литература — Денчо Марчевски — той после стана член на Съюза на писателите, много го хареса. . . Както Ви казах, започнах да публикувам още на 11-годишна възраст. Тогава не съм имал никаква литературна среда. Дружил съм с учителите по български език. Радвал съм се на детските писатели, които са идвали на разни четения. В семейството ни никой не се е занимавал с литература.

— Запомнили ли сте някои приятелства от детинство?

— Само това момиче Донка, с която бяхме приятели. Тя веднъж ми изпрати едно листче в клас: „Искаш ли да ти стана любовница?“ В трето отделение бяхме. Аз нищо не отговорих. Бях влюбен тогава в друго момиче, от друго отделение, което смятах за най-красивото момиче в училището. То не знаеше, откъде ще знае. . . Имаше един Христо, с когото бяхме приятели. Много му завиждах, че неговата шапка беше с по-малка козирка. Много хубава шапка. Моята беше с голяма козирка, много грозна шапка, а неговата беше хубава и му завиждах... От трети клас имам един приятел — Константин Пунев.[16] Баща му е Христо Г. Пунев, един от първите социалисти, участвувал

в Бузлуджанския конгрес. И в гимназията бяхме съученици, и в Университета заедно записахме право. Той се чувствуваше много добре с мене, веселеше се. Развеселявах го с моите приказки. По едно време искаше да пише биографичен роман за мене, понеже ме познава от малък. Разправя какви лудории сме правили. Как сме си играели с езика. Аз исках по едно време да правя нововъведения в българския език, да го правя по-стегнат. И измислях нови фрази. Вместо да казваме например „по-спокойно", само „по-спо". Преиначавах думите. Във всяко нещо търсех рима, ритъм. Имаше една артистка Мирна Лой, американка, аз ѝ казвах Смирна и Лой, и други такива. Пунев е юрисконсулт и сега ми припомня разни случаи. Знае ги с хиляди, може да Ви разправя маса куриози. Той помни всичките ми номера, лудории, приказки. Силна памет има.

— Вие не ги помните или ги смятате незначителни, за да ги разкажете?

— Не си спомням. Трябва да ми се припомни, за да си спомня. . .

Константин Пунев:

— Съученици сме от трети клас. Някъде на последния чин седеше слабичко момче с очила — Александър Геров, — с което от първите дни още станахме приятели. Бяхме непрекъснато заедно — и в гимназията, и в университета. Приятелството ни до днес не е престанало.

Обикновено всеки клас има по един поет, макар че всички младежи и девойки по някое време пишат стихове. И аз като всички други съм писал стихове, които не бих показал на никого, интересувах се от литература. Все пак не литературните интереси бяха в основата на нашето приятелство. То имаше една друга основа — нашето еднакво възприемане и разбиране на света. По това време, в гимназията и в университета, бяхме обзети от един бяс за познание и не мога да си представя как намирахме време — четяхме всичко. В същност смятам, че не е било грешка. Човек отсява това, което му трябва, разбира се. Няма излишно познание, това сме разбирали. От моя баща имам доста богата библиотека, която естествено Сашо ползуваше. Трудно е да се изброят заглавията. И трудно се намираха книгите, които сме чели. Четяхме „Диалектика на природата" от Енгелс, „Беседи с учителя по философия" от Трахтенберг, „Основни понятия на философията" от Трудин, псевдоним на Сава Гановски. Тази книга беше излязла след 19 май 1934 г. и беше цензурирана по един особен начин — върху страниците бяха залепени новите текстове, бяха залепени така, че можеха да с отлепят и да се прочете книгата такава, каквато е била, преди да мине през цензурата. На Тодор Павлов сме чели всичко, вкл. и тази малко известна сега брошура „Против обърквaнето на понятията", която излезе в 1939 г. Имаше вестници и списания, които сме

чакали да излязат и да си ги набавим. Например такъв вестник беше „Нова камбана“ с редактор Лазар Поповски, защото по време на испанската война даваше сравнително обективна информация. Периодически излизаха и бяха спирани „Кормило“, „Брод“, „Ведрина“ „Литературен критик“.[17] Четяхме с удоволствие „Кормило“, запазил съм дори от това време броеве от вестника — и сега могат да се четат с удоволствие. Разбира се, не се ограничавахме да четем вестници и списания от едно направление, четяхме повече.

Гледахме и съветските филми, които тогава прожектираха: „Пътният лист на живота“, по-късно — „Тринадцать“, „Волга, Волга“ — представляваха голям интерес за нас. Разбира се, имаше обсъждания, после разисквания в ученическите кръжоци. Обичайно беше всичко, което виждахме, с което се сблъсквахме, да бъде обсъждано, разисквано. Приятелството не значи само единомислие по всички въпроси. Често пъти сме и спорили — за книга, за филм, за изпълнител на роля.

Около 40-та година гледахме „Сватба в Малиновка“, първата съветска оперета, която беше поставена в България в тогавашния „Свободен театър“. Игра групата на Сладкаров. В нея вземаше участие и един артист, Борис Денисов, за който Сашо сигурно си спомня — един артист с прогресивни разбирания. Играеше съответно и такава роля. Интересни ни бяха някои политически моменти. Гледахме „Платон Кречет“, в ролята на Кречет играеше Иван Димов. Играеше и Аспарух Темелков. Геров имаше артистични заложби. Те бяха не само негови, а и в рода му. Неговата леля е Пенка Икономова, жената на Никола Икономов, майката на Таня Икономова. А също и неговият брат, Георги Геров отрано прояви артистични наклонности. Сашо беше много добър декламатор. Може би е сбъркал професията си, като не е станал артист. Посещаваше школата на Николай Фол, детска театрална школа. Спомням си едно ученическо утро. Сашо участвуваше в пиесата и след това рецитира стихове. Каза стихотворението „Жената“ от Христо Радевски. По понятни съображения трябваше да коригира автора. Радевски споменаваше името на Роза Люксембург, това не можеше да мине, предварително обсъдихме и заменихме името на Роза Люксембург с Жана Д'Арк. Така го и декламира Сашо.[18]

— Др. Геров, защо наистина се отказахте от театралното поприще?

— Защото се провалих на изпита. Явих се на изпит в „Свободния театър“ пред комисия. Не го издържах.

— И решихте, че поезията ще бъде Ваша професия?

— Поезията? Никога не съм я смятал за професия. Аз тогава мислех за работа, с която да си изкарвам хляба. Поезията какво е? Не е професия. Това е живот.

На седемнадесет години почнах да работя. При един адвокат. Като машинописец започнах да печеля по малко пари и да давам в къщи. . .

Майката:

— Водех го все с мене при един адвокат,[19] който ми уреждаше за пенсия. Малък беше, в отделенията. Той му вика: (Хайде да порастеш голям, да станеш адвокат, да ти предам мойта кантора.“ „Ха—вика,— аз адвокат! Аз мразя адвокатите.“ Той казва: „Що, бе, аз работя тука да ви изкарам пенсия.“ „Не, не обичам — вика.“ „Е, какъв ще станеш?“ „Артист. Артист ще стана.“ „Госпожа Герова, умийте си ръцете. Той щом стане артист, той няма да Ви гледа.“ И го взема този адвокат, още ученик беше. Казва: „Силен ученик е, ако иска, нека дойде при мене тука на пишещата машина да работи. Хем ще се научи да работи, хем ще помага в къщи, аз ще му давам хляб.“ Сашо отиде. Отиде при адвоката. Вече в гимназията — седми, осми клас тогава нали завършваха. Отиде там и се научи много хубаво да пише на пишеща машина. Но един ден дойде и казва: „Аз напуснах Радулов.“ Викам: „Защо, Сашо?“ „Защото — казва — той е много груб.“ Той нещо пратил по работа разсилния и почнал после да му се кара. Вярно, че беше грубичък. Почнал да се кара на разсилния. Сашо, както пишел, казал: „Радулов, как можете така да нагрубявате човека!“ Такова нещо му казал. „Той ли ще ми държи сметка! Аз — вика — след петнайсет дни те уволнявам“ — това ми каза Радулов после. А Сашо: „Аз още сега напускам.“ Взима си чантата и си идва в къщи. И аз викам: „Защо бе, чедо, направи така, разваляш отношенията ми с човека.“ Вика: „Защо да отивам, мале, аз не искам да работя с него, това е.“ Нагрубил онзи. . . И срещнах го един път Радулов на улицата, пита: „Как сте?“ „Аз съжалявам, че моят син. . . “ „Не — вика, — когато имате нужда, идвайте.“ И го вика: „Нека дойде сега, имам отделна стая, отделно ще работи той, отделно аз — няма да се дразним.“ Аз му казах. Не! Не иска да отиде.

Той не приказва много. Той не приказва. Вярно е. Такъв си беше от малък. Обаче като кажеше нещо, това ще бъде. Не може да му спори никой нещо.

Студент вече беше, имаше конкурс за надничари машинописци в Народното събрание. И той даде заявление, яви се на конкурса. Идва, вика: „Мамо, пръв издържах, пръв. Питаха ме там — къде сте учили?“ „Самоук съм — казва.“ И ме кара една позната да отида при един народен представител, да говоря. Той вика: „Не, не, мамо. Аз чувствувам, че. . . “ И толкова сигурен, че ще влезе! Обаче, когато отива — най-напред издържал, без грешка — в списъка го няма. Викам: „Виждаш ли, че не става така.“

Работеше. Аз бях отворила една будка, преди да ме назначат на работа — три деца малки, нямаше детски домове, нямаше. . . На улицата ги оставях, в къщи. . . Деца малки. Той в първи клас, а малкият пък беше десет-девет месеца, като умря баща му. И будка ми отвориха една за вестници, тука — на „Ангел Кънчев." Той идваше все там при мене, помага и си отиваме вечерно време заедно. След това пак работи и учи. Това е. . .

Тогава такива организации имаше, младежки — „Бранник", паисиевци. Той никъде не се записва. Негови съученици, комшии, гледам записват се. Викам: „Що не станеш един бранник?" Не. Разбирам, че той е влезнал в Ремса. Забранено беше. Аз против това бях. И почнаха да идват негови другари, в къщи се събираха, все „литература да си четем", не знам какво, обаче те си правят събрания. Един ден ми казва: „Мамо, иди някъде, ще дойде тука един писател да ни говори нещо. Ще се съберем у нас тези всички, които ги познавам." И аз отивам в едни хора. И казвам: „Да поседя тука, че у дома се събират децата, ще дойде един писател — Георги Бакалов." „Ти си се добре наредила — ми казват. Георги Бакалов е комунист. Гледай ти! Намерил къща — краен квартал, жена вдовица — да си правят събрания!" Аз, като ми казаха — леле боже! Беше ме страх. И отивам. Те си вътре приказват. През ключалката го видях тогава Бакалов и чух само това: „Ние няма да се борим — разбрах, че е събрание, — няма да се борим с оръжие — с перото! С перото ще се борим!" И си отидох аз. После му казвам: „Сашо бе, защо така правиш, бе, защо така правиш, имаш братя, бе." „Ма, какво има, бе, нищо няма." „Как няма — викам. — Ще ми запалиш къщичката." Това съм му казала. Те речат някога: „Герова, ти трябва да станеш „борец", пенсия да взимаш." „Как, аз бях против това — викам, — гонех ги децата."

После пак идваха, събираха се. Той вече голям, не ме слуша. . .

Тия деца, като се събираха, те ми се струваха като божества. Така говореха, така хубаво, така внимателни във всичко! Много хубави работи.

— Др. Геров, известно е, че във Втора мъжка гимназия Ремсът е бил особено активен, дейността му е приемала разнообразни форми, влиянието на комунистическите идеи върху учащите се е безспорно. Между другото то се проявява и в младежките Ви стихове. Каква беше Вашата работа по ремсова линия в гимназията?

— В гимназията имаше силна ремсова организация, въздържателно дружество, кръжок по естествени науки, историческо дружество, много кръжоци. И център на всички тия кръжоци беше Ремсът. Във всички кръжоци работеха ремсисти. Аз съм бил във въздържателното дружество, в литературното дружество, в историческото дружество —

мисля, че Андрей Цветков го ръководеше, един историк учител, заслужил учител. Отговарях за ремсовата библиотека. Имам цяла папка с реферати, с доклади, които съм изнасял. Само да ги видите като заглавия — ето, това всичко е останало от ученическите ми години: „Доклад за международното положение“ — аз съм го печатил, тогава нали работех машинопис. Ето друг доклад — за Христо Ботев, — който съм изнасял. Ето — „За новия художежествен реализъм“, за социалистическия реализъм, „Реферат за любовта“. . . Това е едно писмо, което съм писал до един фашист в защита на Асен Златаров. . . Дали ще можете да ги разчетете? Ето тук имам друг реферат: „Другари, българската ученическа младеж. . .“, Тук – пак за Ботев... Тук —друг някакъв доклад — за 19 май съм изнасял доклад. Тук — обобщителен доклад някакъв, 37-ма, 38-ма година. Да, от времето на гимназията. По ремсова линия съм ги изнасял.[20] Спомням си — в осми клас изнесох един доклад за Максим Горки, огромен доклад. Прочетох цялото творчество на Горки, към 20 тома. Изнесох доклада в гимназията с голям успех. След това го изпратих във Враца — един приятел го поиска оттам — Емил Андреев, сега е лекар. Там са го изнасяли и след това са били изключени много ученици. . . То беше голяма борба... Във въздържателното дружество, спомням си, след един мой доклад, един фашист, легионер, стана и каза: „Докога комунистите ще превръщат синьото знаме на въздържателното дружество в един червен парцал? !“

— За легионерите явно не са били тайна стремежите на Ремса да обхване повече младежи.

— Не бяха тайна, разбира се. И те ни се противопоставяха по всякакъв начин.

— Но младежките прояви във вашата гимназия доказват, че се е следвала партийната линия за масовизация на революционното движение. Помните ли как се осъществяваше връзката Ви с партията?

— Идваха инструктори на партията, разговаряхме, даваха ни съвети, указания.

— Ученическата младеж идва от различни среди. Какво беше отношението Ви към работническата класа,доколко се чувствувахте свързани с нея?

— Наш кумир, наш идеал беше работническата класа. Всеки от нас я познаваше в различна степен и в различна степен общуваше с нея. Аз познавах фабрични работници от квартала, в който живеех. Самият аз работех още докато учех — половин ден бях на работа при адвоката. Интересувахме се от социалните въпроси, четяхме много, спорехме в кръжоците.Имахме и добри учители — с прогресивни разбирания, с педагогически опит.

Константин Пунев:

— Не мога да не спомена някои учители, които оказаха върху нас доста голямо влияние. Класен наставник в гимназията ни беше Борис Аврамов, учител по български език. Още тогава ни беше известно, че по време на Първата световна война като мобилизиран офицер за антивоенна пропаганда е бил съден. В клас се държеше много либерално. В часовете по български език се изнасяха различни доклади, свързани с учебния материал, и той допускаше някои „волности". Спомням си, че в един реферат за Шилер бяхме намесили и името на Карл фон Осиецки,[21] който тогава беше получил Нобеловата награда за мир и същевременно се намираше в концентрационен лагер в Германия. Известен като анархист тогава беше учителят ни по естествена история — Иван Иванов. Неговите уроци по наша преценка минаваха на нивото на университетски лекции. По немски език ни преподаваше Люба Драмалиева, сестра на д-р Драмалиев и жена на партийния и профсъюзен деятел Драгой Коджейков. При нея имахме един час седмично за свободен разговор на немски език. Като пример за атмосферата, при която се провеждаха тези часове, ще спомена, че в един от тях разказах следния виц: „Немците имат три качества — националсоциализъм, ум и честност. Всеки немец притежава две от тези качества. Или е националсоциалист и е честен, но не е умен, или е националсоциалист и е умен, но не е честен, или е умен и е честен, но не е националсоциалист." Друг учител, който ни правеше впечатление, беше учителят по латински език — Панчо Павлов. Тогава латински се изучаваше, ние бяхме полукласици. Също имахме часове за свободен разговор, не на латински, разбира се. В тези часове сме обсъждали такива въпроси, че е ставало нужда да носим за доказателства в споровете сп. „Ново време" и т. н. Ставаше дума, струва ми се, за един спор на Благоев с някои професори тогава — Пасманик и др.[22] По химия учител ни беше Кирил Кръстев, който се прояви като есеист и след 9. IX. 1944 стана член на Писателския съюз. Спомням си един час по география — при Васил Маринов. Сашо тогава изнесе доклад за Абисиния. Току-що беше започнала италианската агресия в Абисиния и Сашо за ужас на учителя вмъкна в доклада си съвременни исторически моменти, които нямаха нищо общо с географията.

Някои от тези учители ръководеха ученическите кръжоци. Б. Аврамов — литературния кръжок, Павлов ръководеше общообразователния кръжок „Наука и изкуство", в който Сашо изнесе доклада си за Горки — пред широк кръг ученици.

— Др. Геров, ранното Ви творчество издава много буден интерес към обществено-политическите събития. Искам да Ви задам един въ-

прос, чийто отговор се съдържа в същност в поезията Ви от 30-те, 40-те години. Но един пряк отговор може би не е излишен — как виждахте обстановката в страната през тези години, как я преценявахте?

— Как съм я виждал! Като действителност, която трябва да се промени по революционен път. Да се замени със социализъм. . . Врях и кипях във всекидневните политически събития.[23] Тогава пишех стихотворения за Китай, за Испания, за войната, за Чехия. Стихотворението за Чехия...[24] Това беше голяма трагедия. Когато го написах, вечерта отидох в една кръчма и го прочетох, разплаках се, като го прочетох. Приятелите ми станаха на крака и започнаха да пеят „Хей, славяни", за да ме окуражат.

Константин Пунев:

— На 15 март 1939 г. германците окупираха Чехия. Това научихме вечерта. Бяхме се събрали в една малка кръчмичка — „Трявна", събирахме се там доста често, повече — да приказваме. Имаше няколко помещения, стаички, в една от тях Сашо декламира стихотворението, което е създадено през тези дни. По-късно влезе в първата му стихосбирка със заглавието „На един народ", но с оглед на цензурата беше доста променено. В това заведение имаше и някакъв малък оркестър — трима руснаци емигранти, — един оркестър с китари, мандолина, които подеха песента и, така да се каже, направиха музикален съпровод. Бяха Богомил Райнов, Богомил Нонев, Вутимски. . .

— Прочетох реферата Ви за окупацията на Чехословакия от Германия. В същност Вие се занимавате с отношението на Великите сили към събитието. Много страстно защищавате Съветския съюз, обяснявате ненамесата му. Долавя се увереността Ви в силата на първата социалистическа държава. Как посрещнахте нападението на Германия над Съветския съюз и първите поражения на Червената армия? Как Ви повлияха тези събития?

— Много лошо ми повлияха. Бях като болен в течение на месеци. Това беше най-големият удар в живота ми. Защото за нас Съветският съюз беше един идеал. Всички тия първоначални поражения ги възприемах просто с ужас, не можех да си ги обясня. Със страх ги възприемах. По-рядко ставаха срещи, събрания. Но непрекъснато сме говорили по тези въпроси, непрекъснато. Имам много стихотворения за това време.[25]

— По време на споменатите събития Вие вече сте известен сред младата смяна поети, имате множество публикации. Нека не избързваме и да се върнем отново към ученическите кръжоци, към Вашите

младежки търсения. Знам, че мнозина от младите писатели с прогресивни убеждения са били обединени в кръжока „Христо Смирненски". Вие членувахте ли в този кръжок?

— И в кръжока „Христо Смиренски" съм членувал, но вече съм забравил какво сме вършили около тоя кръжок. Литературни четения сме имали, ако не се лъжа.

— Доклада за новия художествен реализъм пред кого сте чели?

— Този доклад, „За новия художествен реализъм", съм го изнасял на събрание на нашия ученически ремсов кръжок. Мисля, че в нашата къща съм го изнасял. Ние се обединявахме около ученическите списания „Звън" и „Ученически подем". Ето — на „Ангел Кънчев" е правена тази снимка,[26] пред къщата на Кръстьо Мирски. Тука е Валери Петров, Найден Петков, Кръстьо Мирски, Михаил Величков, Любчо Йорданов, Боби Малашевски, Весела Василева, Богомил Нонев, Христо К. Радев, Вутимски, виждате ли го? Ето ме мен. Тази е Анушка Драгиева, дето я убиха в Дирекция на полицията. Трийсет и шеста ли е отбелязано? Да. Трийсет и шеста. Шести клас сме били тогава.

В кръжока около „Ученически подем" обсъждахме наши произведения. На Валери Петров, на Вутимски, мои, на други участници в кръжока. Имаше постоянно оживени разисквания. Непрекъснато бяха оживени — със спорове, с възражения, с допълнения, с разясняване. Непрекъснато имаше спорове. По най-различни въпроси — идеологически, политически, литературни. Спорехме и за темите, и за формата, и за съдържанието. За всичко спорехме. Четяхме много. Четях всичко, което излизаше тогава. Познавах съвременната поезия, съвременните поети. С някои даже бях завързал приятелски връзки — с Младен Исаев, с Христо Радевски, с Мария Грубешлиева. . . Людмил Стоянов ни написа предговор. Като ученици ние издадохме един сборник стихове и разкази. Сборник „Прag"[27]. Именно Л. Стоянов написа предговора към този сборник. Досега пазех някъде оригинала на този предговор.

— Бихте ли казали какво отношение имаше към вас, начинаещите поети, вече известният пролетарски поет Хр. Радевски?

— Аз му носех мои стихове да ги прегледа. И той каза, че много ги харесва, че просто го изненадва как мога да пиша толкова хубаво. Помня кои стихове съм му носил. Те са в сборника „Политическа поезия", „Младост" му носих, „Възторг", „Жажда", „Рибар", „Мечта", „Есен". Това е било 1937—1938 г. Отивах при него като при поет, когото много ценя. Неговите стихотворения ги декламирах непрекъснато в нашите литературни кръжоци. Обичах почти всички негови стихотворения. Привличаше ме неговата революционност, неговият

реализъм, неговото вдъхновение. Тогава ми се виждаха много вдъхновени всичките му тия граждански стихотворения.

— Смятате, че те са били в духа на времето?

— Те бяха в духа на времето.

— А как се отнасяше Радевски към другите млади поети?

— Отнасяше се по същия начин, както с мене. С голямо бащинско чувство, с внимание, с отзивчивост. Окуражаваше ни. Не, съвети не ни е давал. Какви съвети може да дава? Съвети ни даваше Людмил Стоянов. Той е по-подходящ да дава съвети: как да пишем, как да отразяваме този голям двубой на епохата. . .

— Познавахте ли пролетарските белетристи?

— Като белетрист познавах Караславов. Запознавал съм се с него лично, но не съм бил така близък, както с Радевски. Познавах романите, които издаваше: „Селкор", „Татул", „Снаха". Правеха ми впечатление, особено „Снаха".

— На вашите ремсови сбирки е идвал Г. Бакалов. . .

— Да, тоя реферат за войната го изнесох пред него. Беше едно ремсово събрание. Той изнесе доклад за Некрасов, след това аз говорих за политическото положение.

— Бакалов изказа ли се по политическите въпроси?

— Той говори срещу Радевски. Около историята с „Кормило".

— Вие знаете ли за тази „история"?

— Не знам. Не съм бил свързан с нея.

— Но спорът между качественици и идейници Ви е известен?

— Чувах, да. Аз бях на страната на качествениците. Бях на страната на Радевски.

— Интересува ме литературната ориентация в тези кръжоци. Ето — във Вашия ученически реферат като най-ярки представители на „новия художествен реализъм". в поезията посочвате Хр. Радевски, Лъчезар Станчев, Мл. Исаев. Предполагам, че това са поетите, които най-добре сте познавали, затова сте ги разгледали като примери.

— Да, така е.

— А къде поставяхте тогава Смирненски?

— Къде сме го поставяли. . . Като класик.

— На пролетарската поезия?

— Да. . . Аз не смятах тогава, че той е представител на социалистическия реализъм, с което съм правел голяма грешка. А той, по-късно открих, е основоположникът на социалистическия реализъм в поезията. Това е първият поет — социалистически реалист.

— За Д. Полянов какво мислехте тогава?

— С Д. Полянов дружехме, обаче той беше много слаб поет за нас. Срещахме се, ходехме му на гости. Изнасяше ни беседи за литературата, за поезията.

— На сбирките на кръжока ли сте го канили?

— Не, у него ходехме на гости.

— Др. Геров, рефератите от младежките Ви години показват, че сте се интересували от теоретическите проблеми на литературата. Сега отново се водят разговори за социалистическия реализъм. Вие изпитвали ли сте желание да се намесите в тези разговори?

— По-рано съм се намесвал, често пъти съм се намесвал. Много съм мислил по тия въпроси. Искал съм самият аз да определя формула за метода социалистически реализъм — по-модерна, по-нова. По едно време бях стигнал до някаква такава формула, преди десетина години, но я забравих вече. . . Напоследък не се интересувам от теорията на социалистическия реализъм. Фактически важното е творецът да има комунистически убеждения. Ако има комунистически убеждения, той пише по метода на социалистическя реализъм. Това е самата истина.

— Следователно стигнахте до извода, че разликата между критическия и социалистическия реализъм идва от убежденията на твореца?

— Само в това е разликата. Един писател комунист може да пише за всичко, в каквито стилове иска, то пак ще бъде комунистическо, щом той е комунист по убеждение.

— Др. Геров, известно е, че в средите на писателите-комунисти отношението към класическото наследство търпи развитие. Времето на Вашата творческа младост в този смисъл е добро, плодоносно. Бихте ли ни казали какво беше Вашето и на Вашето поколение отношението към българската литературна класика?

— Ние се възхищавахме от нашата класика — нашето младо поколение, — докато тогава имаше един левосектантски курс, който отричаше маса писатели. Буржоазните писатели той ги отричаше. Вазов, Яворов — той ги отричаше. Аз съм спорил с партийни дейци, които говореха с презрение за Яворов. Ние бяхме против старите схващания и те после се измениха. От поетите най-много ценях Димчо Дебелянов, Яворов, Багряна. От белетристите — Йордан Йовков, Елин Пелин, Антон Страшимиров. У Яворов ме привличаше неговият психологизъм. Йовков го смятам за класик не само на българската, но и на световната литература. Той е много голям писател. Но не го познават, в света не го познават достатъчно. Ако го опознаят достатъчно, той ще бъде един от класиците на световната литература.

— Мислите ли, че българската критика поне е оценила Йовков по достойнство?

— Не, не го е оценила, както трябва. Тя не е изтъкнала този международен характер на творчеството му. Та нали доскоро у нас се спореше дали Йовков е класик или не е, дали е реалист, или не е.

— Вие сте посвещавали стихове на Дебелянов и имам впечатление, че особено го обичате.

— Аз имам много стихотворения за Дебелянов. Според мене той е световен поет. В международно отношение той стои по-високо от Яворов. По-голям философ е. Той може да бъде сравнен с Лермонтов в това отношение.Има такива бисери философски,поетически, каквито рядко има в световната литература.

— Кое стихотворение ще посочите?

— Ами всичко, Те са много. А стиховете му за войната са великолепни. . . И Ясенов е талантлив поет. Този романтизъм у него!

— Какво цените у Вазов?

— Ценя неговите патриотични стихотворения, които създават цялата душевност на българина. Изразяват я и я изграждат. Всеки ученик, когато прочете неговите стихотворения от „Епопея на забравените", става българин до голяма степен. Без тях той не може да бъде българин. Няма съзнание, какво представлява самият той и неговият народ.

— Старали ли сте се да подражавате на някого от тези поети, които обичате?

— Не съм правил въобще такива опити. Защото аз имам достатъчно талант да се занимавам с него, не да подражавам.

— До днес ли се интересувате от тези писатели или са останали в младостта Ви?

— Интересувам се от тях непрекъснато. Аз ги знам. От тях знам стихове, непрекъснато си цитирам стихове, спомням си. Препрочитам ги.

— Нека да разширим въпроса за литературните интереси. И времето на Вашето творческо начало е много богато с литературни имена — кои поети-съвременници Ви привличаха с творчеството си, имахте ли специални интереси към някои от тях, общувахте ли? Разбира се, споменахте вече Христо Радевски и др. по друг повод.

— Много ми харесваше Йордан Стубел. Той и сега ми харесва. Съвсем занемарен поет. Много голям поет. Почти непознат. Много талантлив поет. . . Багряна много харесвах. И като ученик на разни тържества цитирах нейни стихотворения. Някои от тях тълкувах по комунистически.

— Стиховете на Багряна бяха ли предмет на разговор във вашите кръжоци?

— Да, бяха. Не сме спорили за нея. Смятахме, че е буржоазна поетеса, но е талантлива. . . . През ученическите си години четях много Фурнаджиев. В нашия литературен кръжок често говорехме за неговите стихове. Особено обичахме тези от „Пролетен вятър"[28]. С Фурнаджиев се запознах после на Панагюрските колонии, мисля, че беше

1939 година. Дадох му мои стихотворения да прочете — един градски цикъл, стихове за улицата. Ето тези стихотворения: „Улица“, „Взаимност“, „Любов“, „Поет“, „Устрем“, „Поезия“ и др. Хареса ги. . . По-късно Фурнаджиев се промени. Пишеше слаби стихове. Тази стихосбирка „Велики дни“[29] е слаба.

— Но това е времето, когато и Вие сте писали стихове не на равнище. А после — „По пътищата ти вървях“, „Най-трудното“[30] — Фурнаджиев отново е в силата си.

— Не, това са вече двама различни поети — Фурнаджиев от „Пролетен вятър“ и Фурнаджиев от „По пътищата ти вървях“. Аз харесвам „Пролетен вятър“.

— Др. Геров, литературната критика свързва името Ви и с името на Далчев. Откога познавате този наш поет, какво мислите за творчеството му?

— Познавам Далчев отдавна. Като ученик още съм чел неговите стихотворения. След Девети се запознах и с него лично. Най-хубавото стихотворение е „Синеокото момче“, което ми е посветил. Много харесах това стихотворение и го помолих да ми го посвети.

— Говорило се е за поетическата близост между Далчев и Вас, но има и съществени различия.

— Отличавам се от Далчев, да. Имам нещо общо, но имам и нещо, което ме отличава. Не мога да преценя какво е. Пак е въпрос на характер. Просто различни поетически характери.

— Може да се търси по линия на социалната отзивчивост — Вие бързо и активно се свързвате със социалните явления — имам пред вид още ранните Ви стихотворения.

— Да, вярно е това. Аз съм много социално свързан.

— Не е ли вярно и това, че във Вашите стихотворения се наблюдава повече вътрешно напрежение, Вие нямате Далчевата уравновесеност.

— Да, точно така е.

— Зная, че уважавате мнението на Далчев. Как се отнася той към Вашето творчество?

— Той харесва някои мои неща, някои не харесва. Той е много дискретен. Пишеше статия за мен, в сп. „Септември“ щеше да излезе, не знам дали я е написал.

— В литературните си реферати се обръщате често към творци от чуждите литератури. Останах с впечатлението, че сте чели твърде много, сигурно това, което се е превеждало у нас.

— Като ученик съм чел Маяковски — пълното издание на руски език. Вземах томовете от Найден Николов. И в кръжока често сме говорили за Маяковски. Негови стихове съм рецитирал. Запознах се и с произведенията на Багрицки и Михаил Светлов, но в превод —

Корицата на първата стихосбирка на А. Геров — Ние — хората. С., 1942, работа на Ал. Бешков

БАН
Институт за литература
БИБЛИОТЕКА

Александър Геров. 1956 г.

бяха включени в антологията на Радевски.[31] От руските писатели съм чел тези, които изучавахме — Пушкин, Лермонтов. Чехов го четех и много го харесвах. Той е много голям писател. Прави ми силно впечатление и досега го обичам много. Но не го предпочитам пред Тургенев. Тургенев повече ми допада, понеже е по-сантименталeн, полиричен. . . Горки и досега го обичам, от Достоевски прочетох почти всичко още като ученик. Имах един съученик, с когото се състезавахме кой повече книги да прочете от Достоевски. Тогава прочетох „Престъпление и наказание", „Идиот", „Неточка Незванова", „Братя Карамазови".

— Какво беше схващането на поколението Ви за задачите на изкуството?

— То трябва да служи на живота, на борбата за социализъм.

— В реферата за новия художествен реализъм имате един пасаж доста категоричен за буржоазните списания: „Отдавна буржоазните списания „Златорог", „Завети", „Литературен глас"[32] и други не представляват духовен интерес не само за буржоазната интелигенция, но и за специалисти в изкуството. Изпаднали в дълбок летаргичен сън, те отдавна вегетират. Те ще се стреснат само тогава, когато заехтят гърмежите на революцията." Понеже това сте го писали в 1937 или 1938 г., бихте ли ми казали, променихте ли това Ваше схващане покъсно? Вие сте публикували в „Златорог". Отивайки с Ваши стихове в „Златорог", смятахте ли, че прекрачвате границите на своите убеждения?

— Не. Аз отидох в „Златорог", за да проповядвам чрез неговите страници моите собствени убеждения.

— Т. е. да намерите трибуна?

— Да, по такива съображения. Не по идейни съображения. През 1940 г., мисля, за пръв път писах в „Златорог".[33]

— Как Ви посрещнаха там?

— Добре ме посрещнаха. . . Владимир Василев. Аз му изпратих по пощата няколко стихотворения, той ми писа да отида да се срещнем. Направихме подбор. Така в две-три книжки съм печатал. До започването на войната. Тогава вече не можеше да се печати и не исках да печатам.

— Вашите съмишленици как го възприеха това — явяването в „Златорог"?

— Те го възприеха много лошо. Тогава се срещна с мен по ремсова линия Веселин Андреев и почна да ме убеждава да не печатам. А аз му изказах моите съображения, какви са и че ще печатам само това, от което няма да се срамувам, което съответствува на моите убеждения.

— Имало ли е случай Вл. Василев да Ви върне стихове?

— Само избягваше политическите стихотворения.

— Вие пращали ли сте му такива?

— Непрекъснато. Обаче той ги избягваше. Не искаше да ги помести. Те бяха и много революционни. От „Ние — хората“ — тази книжка. Той твърдеше, че важното е художественото, но все пак се страхуваше от революционната поезия. . .

— Във Вашия реферат цитирате мнения на Жендов, Венев, Фунев. Имахте ли тогава познания за усилията на творците в другите области на изкуството и със същата линия на творчество?

— Да, интересувах се от тях и познавах творчеството им. Като хора не ги познавах.

— Но Вашето поколение имаше съзнание за общността на целите — става дума за пролетарското изкуство.

— Разбира се. Тази общност се осъществяваше от Комунистическата партия.

— Усещахте ли тогава партийната политика в литературата — в положителен или отрицателен смисъл?

— В положителен смисъл — общата идея на партията. А в отрицателен — тая намеса — да не печатам в „Златорог“. Това смятах тогава за отрицателна намеса.

— Повлияло ли е това върху отношението Ви към партията?

— Не е повлияло. Нищо не е повлияло. . . След това попаднах в затвора.

— Като войник са Ви арестували?

— Искахме да отидем партизани. През 1944 г.

— Колко време бяхте в затвора?

— Шест месеца — до 9 септември.

— Съдиха ли Ви?

— Не можаха. Дойде 9 септември.

— Тези месеци в затвора. . . занимавахте ли се с литература?

— Не съм писал. Само едно стихотворение. . .

— Др. Геров, Вие сте от поетите, които твърде рано започват да публикуват. Печатали сте още детските си стихотворения. Можем да проследим поетическото Ви израстване по страниците на литературния печат. В кои издания изпращахте работите си най-често?

— Аз не си спомням заглавия, но съм публикувал в „Литературен глас“, „Заря“, „Изкуство и критика“ на Г. Цанев. Това са някои от изданията. Първата публикация беше, нали Ви казах, в това списание „Изгрев“ в Сливен. След това в списание „Поточе“[34]. Като ученик получавах детски вестници и списания и изпращах по пощата свои съчинения. Главно стихове.

— Имате публикации и във „Весела дружина“, „Другарче“, „Детски свят“, „Пътеки“, „Българска реч“. В „Ученически подем“[35] първото е от 1935 г. — „Буря“.

— Не си го спомням. Не си го спомням.

— В брой 2 имате разказ — „Новогодишен обичай“.

— И него не си спомням.

— Пак в брой 2 — стихотворението „Портрет“.

— То е за жена — „Портрет“ — аз го имах в сбирката си:

Тя поглежда нежно от портрета
с дълга, дълга плетена коса.
Детските очи се смеят, греят
като лъч във капчица роса.

Старци омърлушени — годините
изминават своя дълъг път.
Небесата пак са чисти, сини,
пак врабци из клоните цвъртят. .

Тя поглежда болно в огледалото:
бели къдри, сбръчкани уста. . .
От портрета грее младост бяла,
а пред нея стене старостта.

— И това сте го писали на 16 години!

— На 16.

— Откъде у Вас са се появили тези мисли за преходността на младостта на 16 години. . . В същност в ранните Ви стихотворения чест е и мотивът за самотата. От това, което разказвате Вие, Вашата майка, не остава впечатление, че сте били самотен, затворен, необщителен човек.

— Да. . . Някакво вътрешно чувство. То идва от самия характер. От творческия характер, който не може да намира контакт. Алиенация. . .

— Имате в „Златорог“ едно стихотворение: „Увличах се по. . .“

— Увличах се по хиляди миражи.

Живях в разкош и хищна нищета.
Но не наситих свойта страстна жажда
да видя, да повярвам, да реша.[36]

— За мен е необяснимо един юноша да изпитва такава тежест от познанието, за каквато говорите в това стихотворение.

— Вижте какво — сега аз, като преценявам на тая възраст, 56 години, разбирам, че каквото съм знаел от малък, това го знам и сега. Това е въпрос на природа, на характер, една особеност.

— Да, но до голяма степен познанията в млада възраст са дошли от книгите. И все пак не са пълни.

— Откъде са дошли. . . Аз имам чувството, че какъвто съм бил на 6 години, такъв съм и сега. И колкото съм знаел на 6 години, толкова знам и сега.

— Това е невъзможно вече.

— Да, точно това, такова усещане. Нали казвам в едно стихотворение: „Познанието страшното в сърцето се всели /и вече няма радости и нищо не боли."[37] Още от малък имам познанието, а сега констатирам, че то се е вселило напълно и вече нямам радост и нищо не боли.

— Може ли да се каже, че познанието е убило у Вас интересите Ви към света?

— Не. Обаче то, като стои така, е неприятно.

— Познанието прави ли човека безразличен, безжизнен?

— Прави го философ.

— Да продължим ли разговора за Вашите публикации?

— Да. В ония години изпратих едно стихотворение на Цанев в „Изкуство и критика". Той го публикува, но нанесе, без да ме пита, една малка поправка, мисля, беше „Родина". . . Аз съм казал:

Аз ще дочакам оня час велик,
когато с остри, светкащи зеници,
ще тръгна като беден, прост войник,
за да те браня, майко, от войниците.

Това му се беше видяло много революционно и беше го поправил така: „. . . като беден прост войник, /понесен от безброя на редиците". И аз му написах много остро писмо.[38]

— Др. Геров, как оценявате сега младежките си стихотворения от типа на „Младост", „Възторг", „Грубост" и т. н.?

— Не ги смятам за особено добри. Младежки излияния, младежко вдъхновение. Нямат никаква дълбочина. Те са повече лирични, изразяват едно чувство.

— В тях се забелязват търсенията Ви в областта на формата. „Грубост" например. . .

— „Грубост" — за Испания. Да, да, търсех тогава формата.

— Има едно преднамерено огрубяване на израза, дори епитетът „груб" се повтаря неедноkратно.

— Да, пет-шест пъти го употребявам. Исках да постигна по-голяма експресивност.

— Да се почувствува по-добре суровостта на живота?
— Да.

Нещо грубо, /стихийно,/ безбрежно
ме поглъща, /увлича,/ зове.
Пред световните /бурни/ събития
аз високо /изправям/ глава.

И със груба /усмивка/ на устните,
развълнуван, /тревожен,/ пленен,
с нова вяра — /аз смело/ се впускам
във пороя /на новия/ ден.

През 1937 г. е писано. За испанската гражданска война, това е поводът. Тези стихотворения са младежки. Обаче те са младежки по своята тематика. Защото по същото време аз имам други стихотворения, в които смятам, че съм постигнал по-голяма дълбочина. Два вида стихотворения са. Едните са публицистични, другите са дълбоко лирични и философски. В едни и същи години са писани. И досега продължава това.

— Стихотворението „Испания“ по какъв конкретен повод е писано?

— Мисля, че прочетох едно стихотворение на Хр. Радевски и от това стихотворение се вдъхнових и аз.

— В тези ранни стихотворения се усеща, че Радевски е бил един от учителите Ви в поезията.

— Усеща се, да.

— А Фурнаджиев?

— Не, не толкова.

— От младежките Ви стихотворения „Приказка“ е едно от тези, заради които Й. Бадев Ви обвинява в антипоетичност.

— То ми се вижда много наивно, детинско.

— Но то е едно от характерните Ви стихотворения.

— Да.

— А „Ласка“?

— „Ласка“ — това го бях печатал в „Златорог“. И „Приказка“ също в „Златорог“.

— Мисля, че първите Ви интимни стихотворения много ясно доказват единството на гражданското и интимното начало в лириката Ви. Неотделими са.

— Неотделими, да.

— Правилно ли е според Вас при характеристиката на един поет да се разграничава гражданска поезия — интимна поезия?

— Ами не знам. Това е въпрос на критиката. При мене няма никаква разлика, не мога да ги разгранича. Обаче с минаването на вре-

мето все повече ми се струва, че се отказвам от политическата си поезия. Понеже тя не можа да намери признание.

— Мислите, че Вашата политическа поезия не е намерила признание.

— Не можа да намери признание. Просто, изглежда, не съм съвпаднал с епохата. Аз много политическа поезия съм писал и все актуална, а ето — не можа да намери признание. На „Политическа поезия“[39] не обърнаха никакво внимание. Значи не е съвпаднал моят политически патос с патоса на епохата. Не мога да си обясня...

— Но тези стихотворения, които са писани по време на войната и са посветени пряко на политическите събития, са много хубави.

— Хубави са, разбира се. Може би ще мине време, докато проявят читателите интерес към тях. Може би, като се избистрят събитията, като улегнат нещата, тези стихотворения ще станат актуални, защото те са исторически преглед на събитията, на войните. И то жив, поетически преглед.

— По онова време опитвахте ли се да пишете разкази?

— Да, опитвах се. В гимназията много разкази пишех. Обаче не съм ги отпечатвал никъде. Носих ги в разни вестници и списания, предлагах ги във вестник „Заря“, ама не ги печатаха. Имах около десетинадвайсет разказа, пазех ги доскоро.

— Какви бяха темите, сюжетите, героите на тези разкази?

— Разни бяха, не мога да си спомня. Бяха повече на психологични теми. Героите бяха интелектуалци, интелигенти.

— Вие сте сътрудничили и на хумористичното издание „Хоровод“[40].

— „Хоровод“, да. Сътрудничех в него с псевдоним „Жило“. Стихове пишех на актуални теми. Редактор, мисля, беше Крум Вълков.[41] Не, никой не ме е канил да сътруднича. Изпращах стиховете по пощата и те ги печатеха.

— Чудомир чели ли сте през ученическите си години.

— Да, четох всичко, което излизаше от него. Той печаташе много често. Всяка неделя в „Зора“ имаше подлистници. И книгите му, които излизаха, съм чел и купувал. Малко простоват го намирах.

— Повърхностен?

— Да — с неговите комшийски истории...

— Не смятате ли, че хумористите въобще ги подценяват?

— Подценяват ги.

— Не трябва ли да се гледа по-сериозно на творчеството им?

— Ами трябва, разбира се. Зависи — ако имат към хумора и нещо сериозно. Като Алеко Константинов например. За Чудомир мнението не беше особено добро. „Кака Сийка...“[42], те бяха разни махленски истории, еснафски хумор.

— Тогава кой от хумористите по онова време Ви правеше по-сериозно впечатление?

— Много силно впечатление ми правеше Хр. Радевски с неговите басни, бяха много актуални тогава от политическа гледна точка. Друг никой не ми е правил впечатление. Главно той.

— Смятате ли, че сега хуморът може да върши полезна работа?

— По тоя въпрос може да отговори по-добре Радой Ралин.

— Цялостното Ви представяне пред читателя става естествено с първата стихосбирка. Как я подготвихте за издаване?

— Първата ми книга „Ние — хората“ излезе през 1942 г. Главни грижи за издаването имаше Радой Ралин. Как се е справил, изглежда Ремсът е помогнал, не знам, аз тогава бях войник. Когато излезе, донесе я майка ми в казармата да я видя. Преди това бях още в София, когато носех материалите на цензурата. Помогна ми да не забранят книгата Владимир Василев — обади се на Звезделин Цонев, който беше цензор, да я прегледат по-снизходително. И така тя излезе. С редица поправки, които аз бях направил предварително, за да смекча остротата. . . Книгата се посрещна много хубаво от читателите. Получих към десетина-петнайсет писма от разни читатели от цялата страна. Някои от тях пазя още, другите са изчезнали — пишат как гледат на книгата, какво им харесва, към кои поети ме причисляват. . . Ето 1943 г. с. Върбовка: „Г-н Геров, може би не съм аз човекът, който трябва да Ви пише, но Вашето желание да знаете мнението на читателите за стихосбирката Ви ми дава право — и аз съм читател. Преди да се запозная със сборника Ви, аз четох Вашето отворено писмо до г-н Йордан Бадев и още тогава спечелихте моите симпатии. И след като прочетох стихосбирката, аз застанах изцяло на Ваша страна. За мене Вие бяхте поет, който марширува заедно под марша на една и съща музика с Мария Грубешлиева, Людмил Стоянов, Камен Зидаров, Виринея Вихра, Богомил Райнов, Иван Бурин, Никола Йонков и много други творци на новото изкуство. . .“

— В писмото става дума за спора Ви с Бадев по повод на стихосбирката. Общо какви бяха отзивите за първата Ви книга?

— Първите отзиви бяха разнородни — положителни и отрицателни. С интерес ги следях. Остри статии за моето творчество писа Йордан Бадев, фашисткият критик. Много остри статии срещу мене в „Зора“[43]. Това много ме окуражи.

Константин Пунев:

Първата книга на Александър Геров излезе през 1942 г. За мен е необяснимо как цензурата е пуснала тази книга. За нас, младежите, при онния условия това беше нещо като откровение. И досега много от

нас знаят цели стихотворения или пасажи от тях. Такова впечатление — няма да Ви се види чудно! Критиката най-напред се опита да замълчи стихосбирката. Най-накрая Йордан Бадев излезе с унищожаваща статия. Това беше, както ние казвахме, полицейска критика — т. е. насочваща полицията към някое лице. Александър Геров трябваше да се защити. И той написа отговор, който излезе в „Заря“[44]. „Заря“ беше все пак вестник, в който можеше да излезе нещо. Редакторът допускаше по-прогресивни материали. И аз дадох една малка рецензия, която за мое огорчение беше публикувана със съкращения. Така започваше: „При все че авторът е млад, името му не е ново. Тези, които са следили литературните ни прояви, познават Геров от ученическия сборник „Прага“, от „Златорог“, „Изкуство и критика“, „Литературен глас“, „Огнище“. Участието му в тези с различни идейни позиции списания будеше недоумение. Някои обвиняваха Геров в безидейност, безхарактерност, нарекоха го прелетна птица. Важното е, че той не свърза името и поезията си с идейността на някое от тези списания, а участието му в тях, това бе амбицията, която има всеки млад автор — да намери признание. Геров го намери. Сега пред нас е първата му книга.“ Радой Ралин също написа рецензия в „Бургаски фар“[45]

Броевете от тази книжка бяха складирани у нас. Сашо си беше автор, издател и разпространител, страхуваше се от изземване — бяха започнали да се появяват неблагоприятните отзиви на официалната критика — затова ги държеше у нас.[46] Бяха останали досега две книжки още, изпрати ги във Враца — на един млад автор и на секретарката на Клуба на културните дейци — след едно литературно четене.

— Отзивите за книгата са били разнородни. А Вие сам как преценявате първата си книга, изобщо творчеството си през този период?

— Творчество в духа на социалистическия реализъм.

— Др. Геров, първата Ви стихосбирка излиза през 1942 г., време дотолкова напрегнато, че наистина може да се каже „не, сега не е за поезия“. Вие пишете много и войната присъствува в тогавашните Ви стихове напълно отчетливо.

— Да, така е. Имам много стихотворения още за първите дни на войната: „На един приятел“:

Ти искаш да угаснат светлините,
на смърт да бият непрекъснато камбаните,
да са заключени завинаги вратите
на кафенетата, кината, ресторантите.
. . . . .
А ето че войната и животът си текат.
Земята се тори за хиляди години.

И някой ден ще се срамуваме да минем
през тези равнини, набъбнали от кръв.

То излезе в „Ние — хората“. За мен се отнася. Но аз съм вярвал. Ето „Двубой“:

Ще свърши войната и пак ще ти кажа. . .
. . . . . .
Вратите на новия свят ще бъдат разтворени:
няма изход за стария свят, не може да има.

Въпреки пораженията, аз съм вярвал: „Няма изход за стария свят, не може да има.“ Ето и друго стихотворение — „Нацисти“:

В името на вашата механична цивилизация
вие опълчихте своите танкове срещу Съветите.
С кръв и огън вие заляхте страната,
в която разцъфтяваше една нова цивилизация на духа!
О, нацисти!
Страшно ще бъде отмъщението на света!

По това време бях студент, участвувах във всички акции на БОНС- а През есента на 1942 г. бях повикан войник в град Пирот.

Майката:

— И отиде войник. Изпратихме го. Взема учебник, английски език да учи там. Англичаните, нали ги знам, не сме с тях: „Какво е това — ще учиш английски!“ „Стига глупости говори, бе, стига!“ Отиде. Колко пъти ходих в Пирот! Отивам там, той вика: „Мамо, аз ще бягам при Тито.“ Не можа. После — в Общовойсковата болница, санитар. И оттам през време на бомбардировките ги вдигат в село Врачеш, тука, в Ботевградско. Цялата болница. Ние сме пък с малкия ми син в едно село Пазарджишко — Звъничево, там имах девер свещеник. Другият пък син беше в Горна Оряховица, там стажуваше декоративно градинарство. Добре бяхме. . .

Един ден аз идвам, малкият ми син умислен, угрижен, много разтревожен. „Гошо, какво?“ Вика: „Батко арестуван. Има едно писмо от негов другар.“ Аз — ле-е-е-ле! Пък толкова преследваха тогава, на село да знаят, че е арестуван — изпъждат ни от селото. Леле, аз така се разтревожих, така се разтревожих. Чета писмото. Той пише: „Госпожа Герова, Сашо го арестуваха в 3 часа през нощта и го откараха под конвой полицейските власти. Вижте, той в нищо не е виновен, обаче вижте и влезте във връзка.“ Къде ще влизам във връзка? Пиша

до сестра ми, до Владимир Василев писах, той много го обичаше, на няколко души писах — няма нищо, отговор няма. Дадох телеграма до частта във Врачеш, платена телеграма: „Отговорете ми къде се намира еди-кой си.“ Не ми отговориха, разбира се, и три месеца или колко няма нищо. Как съм прекарала, не мога да Ви кажа. И в цялото село се е разбрало сигурно, ама все така ме съжаляваха. . . Викаx: „Да го убият, да не го мъчат, боже, да го убият, да не го мъчат.“ Като ми кажат как ги мъчели. . .

— След завършването на санитарната школа бях изпратен в Рентгеновия институт. Тук беше сформирана ремсова група, в която членувах и аз. В началото на 1944 г. ни евакуираха във Врачеш. Там организирахме излизането на партизанска група — Захари Захариев, Георги Величков, Жорж Тричков, две момичета. Предложих да взема и пишеща машина заедно с оръжието. Стана провал. Арестуваха цялата група — на 11 март 1944 г. Натовариха ни на една камионетка, за да ни отведат в София. Това, което съм описал в „Неспокойно съзнание“, действително го преживях по пътя. Наистина мислех за бягство.[47]

В Дирекция на полицията ни държаха две седмици. Бяхме разделени в различни килии, но ни се удаде възможност да се уговорим каква версия да поддържаме при разпита. Извикаха ме на разпит само веднъж. Питаха ме досещам ли се защо съм арестуван. Отговорих, че се досещам. „Хайде тогава — казаха ми — напиши всичко, както е било.“ Описах по възможния най-безобиден начин приятелското ни събиране — били сме се събрали да ядем кокошка. Приеха тези показания, не знам дали са ми повярвали. Но повече не ме извикаха. В края на март станаха големи бомбардировки, затова ни прехвърлиха в Централния затвор. Там вече бяхме в една килия. Чакахме да ни съдят. Веднъж ме посети майка ми. А когато ни прехвърлиха във военния затвор, имахме право да получаваме и писма. Владимир Василев ми писа. . .

Майката:

— Един ден пред Възкресение Христово получавам писмо. Но писмата ми се отваряха. Преди да знам за Сашо. Писмата ми ги донесат отворени. Аз рекох, ще ида при кмета да питам защо ми се отварят писмата. И отидох, казвам му — защо? Той вика: „А бе, госпожа, и други се оплакват, ще видя кой върши тази работа.“ И получавам от Сашо писмо, у чантата го носи един стражар от общината. „Я — вика — виж откъде получаваш писма и се сърдиш, че ти се отварят.“ Казвам: „Не е важно.“ Аз вече знам — писмото е от затвора, вече

знам, че Сашо е арестуван. От Централния затвор пише: „Така и така намирам се в затвора, ако можете — ти, чичо, елате да се видим. . .“

Ние с малкия ми син тръгнахме. Влакове — ужас, ужас, ужас. Към Ихтиман бяхме, стават бомбардировки. Ние — във влака. Всички бягат, аз не бягам, седя си. Дойдохме тука, обаче каква София видях! Прозорци, одеяла разкъсани, дъски. А няма трамвай, няма нищо. Къде е Подуяне гарата, къде е затворът. До затвора ще ходим. Той, малкият, вика: „Батко, батко-о, батко.“ Нали Сашо все казваше: „Другарите ми по затворите, аз. . . “ Той все това говореше. Аз: „Недей така.“ Той: „А, така ако каже всеки като теб, „то“ никога няма да дойде.“ „То ще дойде, и без тебе ще дойде.“ И вървим сега със сина ми. Носим ядене, друго. . . Мойте обуща гумени, а пирони, цели дъски по улиците—„Гошо, ела, дърпай“. Все: „Батко, батко, батко.“ И отиваме в затвора. Седнала съм на една пейка и плача. Един войник вика: „А бе, госпожа, защо толкова плачеш?“ И аз не му отговарям нищо. Не ни пускат да влезем. Утре щели да пускат. „Ама — викам — аз съм от село.“ „Утре, утре — викат.“ Предадохме му нещата и той отговаря: „Мамо, пазете се от бомбите.“ Казвам — няма да отидем в къщи, тука ще спим, на ливадата пред затвора. Тука. Добре, ама в това време иде една селянка, и тя била с влака. Този ѝ познат, ключарят. Влезе. И станах, рипнах: „Пуснете и нас.“ И той: „Хайде, влизайте.“ И тогава решетки за пръв път видях и за последен. Гледам: той и един негов другар, с който заедно арестувани. „Какво бе, мамо?“ Аз взех да плача. „Недей, бе мамо, нищо не сме направили.“ Онзи ми казва, неговият другар: „Госпожа, ще отидеш да спиш при нашите. Майка ми и баща ми са в Ючбунар, една къща.“ Добре, ама като се видяхме със Сашо, няма защо да оставаме — ние ще си отидем оттука на гарата. Право на Подуянската гара отидохме. И по пътя казвам на малкия ми син: „Този, този го е направил комунист, другарят му.“ „Хайде, мамо, този. Откъде знаеш пък батко ми да не е него направил.“ Викам: „Ючбунар, бе, Ючбунар — там са все комунисти.“ Той пък на Гюрга Пинджурова синът ѝ.

И на Девети Сашо излиза. Разправят ми комшиите — трима-четирима другари дошли у нас без обуща, боси. . . И така беше.

— Др. Геров, разбирам, че за Вас Девети септември приключва един етап от биографията Ви и открива нов. Но мисля, че трябва да попълним с още нещо представата за началните Ви творчески години — моля Ви, разкажете повече за хората, с които споделяхте младежките си литературни и житейски вълнения, за Вашите приятелства от онези години.

— Най-близки приятели ми бяха Александър Вутимски, Радой Ралин, за Константин Пунев вече Ви казах. Споделяхме първите си

радости от работата, творческите си планове. Чели сме си един на друг стихотворения. Вутимски беше много талантлив, много чувствителен човек. Обаче имаше тежко детство. Голяма мизерия. И беше болен при това от туберкулоза. Той с дни е нямал какво да яде. Идвал е в къщи, споделяхме нашето скромно ядене. Нямаше и къде да спи. Спеше у нас понякога. С брат си живееше, със сестра си живееше. Имаше една сестра, която умря от туберкулоза. Сам живееше повечето. Хранеше се в гостилници, на кредит. Другаруваше с нашата група — Емил Манов, Весела Василева, Весела Осиковска, Радка Димитрова, Антон Куманов, Тамара. С Тамара дружеше, има една снимка, виждали сте я?[48] Той пишеше така вдъхновено. Самият живот го вдъхновяваше. Всяко нещо, което виждаше — улиците, булеварда, моста, стареца, детето, дъжда.

Тамара Герова:

— За Вутимски може дълго да се говори. . . Аз просто се чудя как това деликатно момче издържаше толкова време. С двоен пневмоторакс. Ходехме заедно при един лекар, Чолаков ли беше, който му правеше пневмоторакса. С двоен пневмоторакс човек трябва да лежи. А той ходеше и танцуваше. Танцуваше великолепно. На времето беше много модерно да се танцува степ. Специални налчета слагаха на обувките да тракат като кастанети. Ти танцувал ли си степ?

— Не, не можах да се науча.

— Брат ми изхаби една дъска на баща ми да се учи да танцува. Альоша много хубаво танцуваше степ. Помниш ли у вас, като се събирахме. Една дамаджана вино и два хляба, направени на сандвичи с най-евтиния колбас — лебервурст. Имаше стихове! И отнякъде имаше грамофон, та по едно време се танцуваше. И къщичката цялата трепери. . . Всеки, който е написал нещо, чете свойто произведение. Тогава ли прочете Альоша това за синьото момче?

— Да.

— Много нежно беше, много хубаво. . . Безкрайно се разхождахме из града. Откривахме София. Имаше една Гробарска алея, имаше един мост, те сега са го разрушили, над линиите. И като отиде там човек на залез — всичко изглеждаше приказно. Минават локомотиви, парата изглежда бледорозова, всичко — омагьосано. Той наистина обичаше много тези гледки. . .

— Вутимски пръв ли се изяви от Вашето поколение?

— Не, не може да се каже, че пръв се е изявил. Според Валери Петров обаче той е най-талантлив.

— Вие сте много различни, вашето поколение.

— Не, той е най-талантлив. Той действително е най-талантлив. Много талантлив. Всичките му стихотворения са хубави. Ето — „Ресторант“, „Равнина“, „Пролет“, „Вяра“ — всичките му са много хубави.[49] „Синьото момче“ е писано за Йордан Милтенов, той беше наш съученик, после отиде в танковото училище, затова става дума за „синята фуражка и пагоните“.

— Др. Геров, Вие особено обичате Вутимски, но всеки може да открие творческите ви различия.

— Да, различаваме се. Това са съвсем различни стилове. Различни характери имаме, различна душевност. Има различия в стиховете. Аз съм по-конкретен, по-задушевен, по-популярен — в смисъл, че мен читателят по-лесно може да ме разбере, по-близък съм му. По-ясни са моите стихотворения, по-прости са.

— Едно частично различие — като поет на града Вие не се интересувате от градския пейзаж, привлича Ви само човекът, неговото преживяване. Вутимски умее да се любува на гледката, той обича да рисува града, така ли е?

— Да, така е, точно така.

— Кога за последен път видяхте Вутимски?

— Бях санитар в Общовойсковата болница, той лежеше в съседната болница. След няколко месеца почина. През 1943. Погребението стана, мисля, в Сурдулица. . .

— От вашето поетическо поколение е и Богомил Райнов. Неговото творчество от ония години подкрепя мисълта за индивидуалните различия в общността на поколението.

— В редакцията на „Ученически подем“ бяхме с Михаил Величков, Александър Вутимски, Богомил Райнов. Да, има разлика между стиховете на Б. Райнов и моите, разбирах, че има голяма разлика. Тя и сега съществува. Тя е в самия поетичен талант, в самото поетическо виждане. Той има един начин на виждане, аз имам друг начин. Аз повече познавах истинския живот. Имах и друга социална среда, бях от много бедно семейство, постоянно бях в един беден квартал, докато той живееше в центъра на града, в заможно семейство. И всичко това се отразява върху отношението към действителността естествено.

— Споменахте и името на Весела Василева, сега е почти непозната. Какво ще кажете за нейното творчество?

— Весела Василева не само познавах — бяхме приятели. Тя беше много талантлива. След Девети септември ѝ бях приготвил стихосбирка, но не можа да излезе. Аз отидох при майка ѝ, взех всички стихотворения, които бяха останали, направих подбор, преписах ги в два екземпляра. Единия оставих в издателството, другия върнах на майка ѝ. В „Български писател“ не одобриха стихосбирката. „Народна младеж“ беше готова да я издаде, но тогава не можа да се намери

екземпляръ. Този в издателството изчезнал, този при майка ѝ. . каза ми, че не знае къде е. Тя беше много талантлива. Приготвих една великолепна сбирка. Не мога да си обясня защо така стана. . .

— Ще Ви припомня и друго име от ученическите години — Валери Петров.

— С Валери Петров и сега сме приятели.

— Кое от неговите произведения особено Ви допада?

— Всичките му са хубави. Той повече на млади години пишеше. „Палечко", „Ювенус дум сумус"". . . Много беше критикуван, да. А те са много хубави. Най-хубава му е поемата „В меката есен". Аз му казах това. Мен ми харесва, защото за пръв път го виждам така, като лирик, а не като виртуоз-стихоплет.

Константин Пунев:

— Не бях член на литературния кръжок, но познавах приятелите на Сашо от кръжока, бяхме заедно. В нашата компания беше Кръстьо Мирски, сега режисьор в Народния театър. Той замина да следва във Франция. След окупацията на Франция продължи в Германия и през 1943 г. се върна. Дебютът му в Народния театър беше „Ернани". По това време Сашо беше войник и не присъствува на едно наше събиране, на което го споменавахме — Кръстьо беше ни поканил на обяд у тях, родителите му бяха евакуирани. Особеното беше нещо, за което Кръстьо не беше ни предупредил — една бомба от доста голям калибър беше паднала и пробила къщата от горе до долу и заседнала в мазето, без да избухне. Обядвахме над тази бомба.

Друг наш приятел беше Александър Вутов, преименуван Вутимски. Не сме съученици. Той учеше в друга гимназия. Вутимски освен че беше поет, беше и много музикален. Беше композирал една малка екзотична песен — „Къде са седемте пияни негри, що пееха в оранжевия бар?". И завършваше: „Негрите бездомни да ми пеят румба вместо реквием."[50] Може би предчувствуваше вече развитието на болестта си.

Връстници и приятели бяхме и с Богомил Нонев още от първия гимназиален клас. Спомням си, че Сашо, който пееше много хубаво, участвуваше в ученическия хор за разлика от нас, които бяхме лишени от слух, но когато се уреди една екскурзия — Видин, Лом, Белоградчик — и ученическият хор трябваше да изнесе също пред ученици някаква програма, Сашо по финансови причини не можа да дойде, а ние имахме удоволствието да отидем на тази екскурзия. Б. Нонев по-късно пишеше и печаташе критика. Наш връстник беше и Димитър Митрев, който участвуваше във в. „Литературен критик" заедно с Вапцаров. Михаил Величков също от това време е в нашата среда.

Когато задържаха Емил Манов, бащата на М. Величков с някакъв свой познат помогна да се намали присъдата. Много близък наш приятел беше Борис Малашевски, сега журналист, в чийто дом се събирахме често. Тогава той публикуваше малки разказчета.

Спомням си едно литературно четене, което стана у Сашо. Трябваше да изнесе доклад Емил Манов. Той за наше учудване не се яви. По-късно разбрахме, че е задържан във връзка с конспирацията на Никола Ботушев. Бях го срещнал малко време преди това някъде при околовръстната линия, даде ми да разбера, че не иска да се спираме. Може би отиваше по някаква работа, може би беше следен. И не спряхме, не заговорихме. На тази сбирка четоха свои стихове и Сашо, и Вутимски, Богомил Нонев не мога да си спомня какво чете. По повод участието на Сашо и Вутимски в „Златорог" бях написал няколко епиграми, които прочетох. За Сашо имаше такъв текст:

На Найден Геров не е той ни брат, нито братанец.
Написа стихове безброй, веч трябва му катанец.
Започна в „Звън" и във „Подем",
и в „Праг" със радост го четем.
От „Искри" черпил жизнен сок,
безславно свърши в „Златорог".

Сашо е духовит и обича духовитостта, даже когато е за негова сметка. И никога не се е разсърдил на това, което съм му казал. Вутимски посрещна епиграмата по-болезнено, тя беше в същия стил.

— Исках да Ви попитам какви са впечатленията Ви за отношенията на Геров към обкръжаващите го?

— Към малко хора има постоянни и равномерни отношения в течение на по-дълги години. Това се дължи на характера му. Сашо е крайно чувствителен и най-малкият намек може да му повлияе. И особено — някаква проява на близък човек, която той не одобрява, е в състояние да го отблъсне.

— Но към непознатите е внимателен, отзивчив.

— Така е. При него идват доста млади хора, прописващи поети, винаги се отнася с голямо внимание към тях, дава им съвети. В това отношение е малко разточителен със своето време.

Със Сашо и с други наши приятели ходехме редовно в кафене „Средец", т. нар. по-късно — „Якобински клуб". Припомням си един случай, това е било през 1941 г. Венко Марковски беше дошъл в България, беше издал една нелегална поема, написана на машина, без името, разбира се. По стила полицията се насочи към него, извика го на разпит. Имахме разговор после, разказвал ми е преживяванията си в полицията. Те искали да идентифицират автора на поемата. Тя

беше за напрегнатото политическо положение тогава. Завършваше със стиховете:

Со лула на уста грузинецот трае—
ни телени мрежи, ни класи.

И Сашо сигурно си я спомня. Марковски разправяше тогава как е отричал авторството. . .

— Др. Геров, Вацпаров също е бил съвременник на Вашата творческа младост. Вие сте го познавали, нали?

— Не мога да си спомня точно кога съм се запознал с него. Нито ой ме е запознал. Не сме се запознавали официално. Бяхме редовни осетите ли на кафене „Средец". Често сядахме на една маса, играехе карти. Приказвахме. Той ми даваше свои стихове, аз му четях мои, той ми казваше своите преценки. Спомням си, тези за родината беше написал тогава — „Сладкарница Охрид"[51]. Много силно впечатление ми правеха стиховете му.

— Вапцров имаше ли тогава име на поет?

— Да, разбира се.

— Какво работеше?

— Не знам какво работеше. Срещали сме се и сутрин, и следобед, и вечер. През 1939 г. беше, преди войната. Ходил съм у тях, на „Аспарух" живееха. . . Веднъж му четох мое стихотворение за Дебелянов. Тогава бях употребил епитет „хищно време". И Вапцаров каза: „Не е хищно времето, хитро е." И аз го сложих „хитро".

— Помните ли кога излезе книгата му?

— Аз си я купих тогава. Не, не си спомням да сме говорили, че готви сборник.

— Знаехте ли, че Вапцаров се е занимавал с нелегална партийна работа?

— Не, не знаех.

— Декламирали ли сте негови стихове?

— Не, не съм декламирал негови стихове, но ми допадаха страшно много. Много са хубави — вдъхновени, революционни.

— От ученическите си и студентски години Вие познавате и по-млади поети. Интересувате ли се от тяхното творчество?

— Разбира се, че се интересувам. Божидар Божилов например след Девети септември израсна като поет, по-рано издаваше ученически книжки. Той е четири години по-млад. Няма особено развитие у него — в това отношение той е като мене. Нали за мене Атанас Мочуров казва, че не се променям, нещо цялостно нося в себе си. Така и Божидар. . . Чета и стиховете на Блага. Тя издаде една хубава стихосбирка преди десетина години. Не си спомням коя беше. Аз я прегле-

Александър Геров и Борис Делчев. 1965 г.

Тамара Герова и майката на поета — Куна Герова. 1972 г

дах, редактирах. Много хубава стихосбирка. Исках ѝ даже някои стихотворения аз да ги подпиша като мои.[52] Но сегашните ѝ стихове. . .

— За Веселин Ханчев какво мислите?

— Веселин Ханчев според мен е един не особено голям поет. Сантиментален. Не ми харесва на мен.

— Др. Геров, споменахте мнозина от едно творческо поколение. Смятате ли, че вашето поколение поети напълно се е разгърнало? Как го преценявате общо?

— Да, смятам. . . Разгърнахме се, кой каквото можеше, е дал. Преценявам, че това е поколение от много способни хора, силни таланти.

— Девети Ви заварва като политически затворник, донася Ви свободата в прекия смисъл на думата. Какво трябва да отбележим в биографията Ви след тази дата?

— След Девети веднага работех в радиото. Бях там репортер, редактор. Работнически час завеждах, селски час завеждах, след това се прехвърлих в литературния отдел. Работата беше свързана с пътувания из страната. В много фабрики ходих, в много заводи. Изготвените материали се четяха по радиото, след това се публикуваха във вестниците. Но не съм ги събирал в книга. Имах купища от тях, струпани в мазето. През 1952 г. прекъснах работа. Тогава се разболях, имах първата атака от психоза. . . След това работих в Кинематографията като редактор в сп. „Киноизкуство". От 1953 до 1955, мисля, две години. След това не работех известно време, бях болен, след това постъпих на работа в „Кооперативно село". В „Кооперативно село" не мога да се сетя кога точно работех, 1963 мисля. Две години не работех. И след това — във „Фокус", в Кинематографията, пак работех с Радой Ралин. Тогава започна в същност тази рубрика. След това в издателство „Български писател" работех две-три години. . .

— Вие помните добре годините на стихотворенията си, а не помните годините на службите си.

— Да.

— Защо?

— Не мога да си обясня.

— Може да се обясни — интересували са ви преди всичко творбите, всичко пряко свързано с тях, служебните неща са били по-странични.

— Да, така е.

Костантин Пунев:

— Първата ни среща след Девети стана в сградата на Дирекция на милицията, бившата сграда на Дирекция на полицията, където Са-

шо е бил в началото на 1944 г. известно време. Аз бях евакуиран и се върнах в София няколко дни след Девети. Като млад юрист бях повикан за организирането на създаващите се тогава народни съдилища. По коридорите се видяхме — година и половина не бяхме се виждали — разбрах, че някой го беше отправил, и съвсем неудачно, на работа там. Направих всичко възможно, разбира се, да не преседи там и един ден, да бъде отправен там, където ще е полезен. Аз също останах там малко време, малко повече от месец, след това преминах на работа в Дирекция на печата — към тогавашното Министерство на пропагандата. След това сме се виждали често и по служба — той работеше в радиото.

Едно хубаво пътуване направихме по случай годишнината на Априлското въстание, първата годишнина след Девети. Бяха ни дали една голяма кола от някакво военно ведомство. Геров участвуваше като представител на радиото, имаше фотожурналист, кинооператор — една голяма бригада до Батак. По пътя се отбихме в село Звъничево, там Сашо има чичо, свещеник, там е била евакуирана майка му и най-малкият брат. Приеха ни много гостоприемно. На другия ден взехме и чичото, и малкото му момиченце, пристигнахме в Батак. Участвувахме в тържеството. Сашо веднага предаде своята информация по телефона и на обеда отвори радиото, за да се чуят новините. Слушахме и неговата дописка — това беше интересно за времето — един час след тържеството предават информация за него... Мисля, че Геров не е роден за журналист, но имаше желание тогава и с вещина си изпълняваше задълженията. Впрочем всички работехме на културния фронт. Радой Ралин тогава беше в „Стършел". Хубав спомен имам от посрещането на първите български войски, които се връщаха от фронта. Един екип журналисти със специален влак тръгнахме насреща, някъде в околностите на София влакът спря, всички се надвесихме на прозорците. Зададе се насрещният влак. Направи ми впечатление — от двете страни на локомотива бяха застанали двама изпечени от слънцето младежи, войници, влакът се движеше бавно между непожънатите ниви. Беше лятото на 1945 г. Някой от поетите, не помня кой, използува тази картина в стиховете си.

— Др. Геров, може би разговорът за прозата Ви трябва да започне оттук — нали първата Ви книга разкази[53] е съставена от творби, които сте писал в първите години на победата?

— Проза писах след 9 септември няколко години. Когато работех в радиото, срещах интересни събития, случки, актуални теми. И пишех разкази, къси разкази. Издадох книга „Щастие и нещастие". И с това се изчерпи моята белетристична работа. След това така, случайно, написах тези новели „Неспокойно съзнание" и „4004 година"...

— Защо казвате „случайно“?

— Аз не избирам прозата, тя, така да се каже, мене ме избира. И когато пишех разкази, те ме намираха — темите, сюжетите. И когато написах „Фантастични новели“, пак така стана, случайно. При четене на една философска статия. . . Някакъв Кирилов беше писал, мисля в „Наука и техника за младежта“, една философска статия за изкуствените същества, компютрите. Казваше се, че ще се създадат изкуствени същества и това ще бъде такъв скок в историята на човечеството, какъвто е скокът от маймуната до човека.

— Вие имате тази мисъл в книгата.

— Имам го този пасаж вътре. Аз го бях сложил и като мото на книгата, но после го изхвърлих. . . Статията ми направи много силно впечатление, аз се вдъхнових от тая идея за безсмъртието и написах новелите.

— Изглежда, този въпрос за дълговечността на човека въобще много Ви интересува.

— Много, да. Навсякъде се занимавам с този проблем. Той е чисто философски. С Иван Пауновски спорихме преди един месец. Той искал да напише статия за абсурда на безсмъртието. Аз му казах, че предпочитам абсурда на безсмъртието, отколкото абсурда на смъртта. Главната тема разработвам във втората новела — „4004 година“. И за да напиша втората новела, на един дъх написах първата. Двайсет деня в Хисаря. Понеже тя е напълно автобиографична. Всичко е преживяно, няма нищо измислено. И ми беше лесно да я напиша. Но главната ми цел беше втората новела, която е именно за създаването на изкуствените същества. Писах я за един-два месеца.

— Предполагах, че „Неспокойно съзнание“ има автобиографичен характер и може би затова е така завършена като творба. И все пак кои моменти от историята на Вашия герой Георги Георгиев са взети от Вашия живот и кои — привнесени?

— Всичко е взето от живота. Всичко. Само тоя случай с раждането, със смъртта на дъщерята е измислен, само той. Всичко друго е от живота.

— В книгата неведнъж говорите за неспокойство, любопитство, нетърпение като черти на героя. Съвпадат ли те с черти на Вашия характер?

— Това са мои черти.

— Да възприемаме Вас като прототип на героя?

— Абсолютен прототип.

— Кои други герои от новелите имат прототипове?

— Всичките имат прототипове. Жена ми, дъщерята е моята племенница Миглена. . . всички, които участвуват. Емил Петров — кри-

тикът Петронов, Валери Петров — авторът на криминалното стихотворение.

— Мисля, че първата новела е много вярно отражение на даден период от живота на страната.

— Тя е много живо отражение.

— Макар че Вие не сте употребили названието „култ“, то се подразбира.

— Но то се подразбира, да... Постъпваха доноси срещу мене, слухове имаше, трябваше да давам обяснения непрекъснато. И тогава се разболях...

Константин Пунев:

— Беше започнато, не си спомням точно кога, около 1949—1950 година, някакво разследване, за да се установи кой е провалил тази военна група, която била създадена. За Сашо беше мъчително да бъде викан, разпитван, веднъж, два пъти, да дава сведения за тия години. Това се отрази доста неблагоприятно върху здравето му. И на всеки човек с по-лабилна психика би се отразило така. Разбира се, не се установи нищо лошо за него, но самият факт на такова подозрение явно повлия неблагоприятно на здравето му.

— По времето на култа как се отнасяше към Вас литературната критика, др. Геров?

— Литературната критика не ме признаваше за поет. Намираше ми маса грешки. Идейни недостатъци. Вредно творчество — Емил Петров наричаше творчеството ми вредно.[54] Не ме смятаха за поет така, както сега ме смятат.

— От Писателския съюз как се отнасяха към Вас?

— С безразличие.

— Срещахте ли трудности с издаването на работите си?

— Срещах трудности, да. Тази книга — „Нашата сила“,[55] — колкото и да беше в духа на култа, много трудно я издадох. Не я харесваха.

— С какво си обяснявате тези настроения срещу Вас?

— С тия погрешни, догматични схващания на критиката. И самото ми творчество — те не го разбираха.

— Кога Ви реабилитираха като поет?

— Когато издадох „Най-хубавото“, през 1958 г. Тогава дадоха за тази книга добра оценка. Нея направих с редактор Борис Делчев. Той избра стихотворенията. И тя се посрещна много хубаво. И оттогава вече почнаха да ми издават книги. По-късно издадох

„Фантастични новели“[56]. Беше доста мъчно, докато излезат. Четяха ги колко хора вън от редакцията! Не я издаваха дълги години — от 1962 до 1966 г. Светозар Златаров е редакторът.

— Беше интересно да се научи автобиографичната основа на „Неспокойно съзнание“, а мога ли да Ви попитам дали правилно съм разбрала новелата „4004 г.“? Такава ли е мисълта Ви — че в един напълно осигурен и спокоен свят при безкрайна продължителност на човешкия живот, каквато картина рисувате в новелата, човекът не може да бъде истински щастлив. Липсват му човешките вълнения, естественост, тревоги дори.

— Нямам такава ирония мисъл. Такава идея не съм вложил. Когато съм писал, абсолютно съм вярвал, пък и сега вярвам в това, което съм писал. Че така ще бъде. Такова ще е бъдещето на човечеството. И при такова положение човек ще се стреми да реализира щастието — според възможностите на своето съществуване.

— Вие сте доволен от една такава възможост за бъдещето на човечеството?

— Доволен съм напълно.

— А защо тогава Вашият герой напуска този свят?

— Той копнее за органичен живот.

— Самият факт, че той напуска това съвършено щастие, е акт на недоволство.

— Недоволство, разбира се. Той иска да е органичен. Аз имах идея за такъв роман, когато бъдещият човек ще е органичен.

— Ако съпоставите сегашния, реалния живот на човека, този живот, който имаме ние, и този, който си представяте, и сте описали в новелата, кой бихте предпочели?

— Бих предпочел бъдещия живот.

— Каква роля играе иронията във Вашите новели?

— Голяма. Те са много иронични.

— Героите Ви от втората новела, бъдещите хора, рецитират твърде много стихове — най-често без всякаква връзка с преживяванията в момента, ситуацията, без съответствие с настроенията им, състоянието им. Искате ли да кажете, че такова обръщане към поезията е безсмислено, формално?

— Не, не съм искал да кажа това. Както съм го описал, така съм го и мислил.

— Не иронизирате бъдещите хора? Т. е. героите си?

— Не е иронизиране. В книгата има ирония към настоящето. Това е критика на съвременността.

— Допускате ли да има разминаване между Вашия замисъл и възприемането на читателя?

— Да, допускам. Допускам, че всеки читател може различно да възприема. Повечето не харесват това безсмъртие. Казват — няма смисъл от това безсмъртие. Героят в първите дни — и той така. Не може човек да пие вода, да изяде един домат. . .

— Знам, че готвите нова повест за печат. Тя е политическа.

— Да. „Череп с антена". Фантастика и политика едновременно. Но не искат да я издадат. Защото поставям главния герой над всичко.

— Но то е условно. Би могло да се приеме като форма.

— Условно е, да.

— В прозата си нямате обичай да се спирате на видимото — лица, обстановка. . .

— Не ми е интресно да се занимавам с обстановката, с дълги описания, аз се стремя към съществено. Това преследвам, тая цел да постигна.

— В „Неспокойно съзнание" имате много плътен художествен образ — главния герой. А в следващите две новели не държите на героя, на човешкия характер.

— Да, вече не държа, нали? То си личи, да. Ами така е, защото той е вече нов човек, съзнание ново — трябва да бъде променен. Това е около 2000-та година. Той не може да бъде вече същият.

— Мисълта ми е, че силата Ви като белетрист е да покажете човека, целия свят, който той носи в себе си, което сте постигнали в първата новела. Мисля, че значителният Ви успех във „Фантастични новели" е именно това. В същност защо предпочитате жанра на фантастиката?

— Защото самите теми, на които се спрях, са такива — от областта на фантастиката. Темата ми наложи жанра. За телепатията („Череп с антена"), за компютрите („4004 година").

— „Неспокойно съзнание" много условно може да се причисли към жанра на фантастиката.

— Да, точно така е.

— Може би фантастичният елемент е бил необходим, за да се свърже новелата със следващата — „4004 година"?

— Да, така е. А иначе — едно напълно реалистично повествование.

— „Неспокойно съзнание" е подчертано психологичен разказ, това не е остро сюжетна проза. Във фантастиката обикновено сюжетът играе голяма роля. Нямате ли желание да изоставите жанра и да създадете психологически роман?

— Имах желание. Имах такова желание. Имах и такава тема. Да опиша един човек, който през целия си живот дневно има само десет минути нормално човешко съзнание. И така — как общува със семейството си през тези десет минути и през останалото време.

— Това е интересно. Дава големи възможности.

— Да.

— И не искате да го напишете?

— Не. Не искам, защото е много мъчително. . .

— Вие споменавате името на Иван Ефремов. Преди да напишете новелите, обичахте ли да четете фантастика?

— Не. Случайно ми е попадал някой роман от Ефремов, Лем.

— Др. Геров, една част от фантастите се интересуват от далечното бъдеще на човечеството, от бъдещите му проблеми. Други писатели използуват жанра, за да интерпретират съвсем актуални проблеми. Струва ми се, че българските писатели са от втория тип, те остават все пак в съвремието. Вие кои предпочитате и към кои смятате, че се числите?

— С „4004 година“ съм близък до тези, които надничат в далечното бъдеще, с първата си новела — „Неспокойно съзнание“ — се числя към другите.

— Вашите „Фантастични новели“ свързват името Ви с имената на съвременни автори, които допринесоха за обновяване на българската проза през последните десетилетия. Следите ли техните произведения?

— Следя, да. Чета това, което пишат. Имам впечатление, че „Фантастични новели“ имат много голямо влияние върху всички тия писатели.

— Др. Геров, някои поети се обръщат към прозата, когато пресекне поетическата им сила.

— Това за мене не може да се каже.

— Наистина Вие сте писали успоредно поезия и проза. А освен това „Неспокойно съзнание“ е много сродна с поетическите Ви прояви. Но смятате ли все пак, че поетът има свята хубава възраст и в даден момент трябва да отстъпи на белетриста?

— Ами това е много индивидуално. Аз вече нито с проза, нито с поезия се занимавам. Нямам желание. Страх ме е просто. . . Не, не е временно. Не ми са приятни вече тези големи умствени напрежения при писането. Било на проза, било на поезия. Избягвам.

Как пишете

— Въпросите, свързани с творческия процес, са множество и особено интересни. Тяхното изясняване е полезно за пълната творческа характеристика на всеки автор. Занимават ли Ви те? Разкажете ни как пишете.

— Особеностите на творческия процес — това е най-сложният въпрос. За себе си имам някои наблюдения. Първото, което трябва

да се каже, е, че аз никога досега не съм седнал на масата, за да пиша стихотворение. Никога. Винаги стихотворението се е зараждало в различни обстановки — в града, в двора, на улицата, в стаята. Зараждала се е идеята на стихотворението, отделна фраза, вследствие на бликнало чувство, отделна мисъл се е зараждала и след това вече в повечето случаи наум съм съчинявал и съм завършвал тази идея, тая мисъл, това чувство. И когато вече се оформи като цяло, сядал съм да го нанеса на хартия. Там вече предстои голяма работа—поправки, редактиране.

Обикновено цялото стихотворение се излива. Най-често идва една идея, една идея, която съдържа всички елементи на стихотворението. Аз като че ли ги виждам всички елементи на стихотворението. Ето например, когато се роди това стихотворение „Марш“ — то се роди пред Университета — в същия момент виждах цялата картина на това, което ще опиша: войници как маршируват, хора маршируват по целия свят, небостъргачи се виждат. Имам контакт с цялата планета. Наум го съчинявам и след това сядам и го написвам. . . Или едно стихотворние „Пролетна нощ“ — пак възниква цялата идея. Седя в стаичката нощем, вятърът блъска прозорците, отваря ги, горе по небето минават облаци, текат потоци от пролетни води. . .

— Това стихотворение има ли алегоричен смисъл?

— Не, то е нощ, обикновена нощ, която съм преживял. Пролетна нощ.

— Обстановката оставя ли следи върху стихотворението, винаги ли се свързва с текста?

— Свързва се. . . Имам едно стихотворение: „Нека близък човек при мен не остане, /да ме напуснат познати и чужди лица,/ но да мога винаги с трепета на младостта /из шумящите локви да цапам.“[57] Тогава валеше дъжд, когато го „пишех“ по улицата, и мехури се образуваха от дъжда. И сега ги виждам. . . „Земя“ е писано на ул. „Цветна градина“ 64. Ранно е, да, това е 1939 или 1940 г. Имах някакви неприятности, по-конкретно не мога да си спомня. Там имаше много пеперуди тогава и аз написах „пеперудите лудо играят“. Витоша се вижда от нас, от двора. . . На „Цветна градина“ съм написал много стихотворения.

— Смятат Ви типично градски писател. Но не може да се каже, че у Вас природата отсъствува.

— У мен съществува природата. Небето съществува, слънцето съществува, есента, пролетта, вишните съществуват. Но не съм много увлечен от природата. Да си призная откровено не се интересувам особено много от природата.

— А в стиховете Ви се забелязва точно обратното. В стиховете Ви природата е антипод на нашия нестроен живот, на неговите конфликти. Тя дава хармония, успокоение, сила.

— Е, да. Аз се лекувам в природата, като не мога да намеря успокоение в обществения живот. Аз се обръщам към природата и така си отреагирвам. Но това е само в стиховете, не в действителност. Да съм в мрачно настроение и да отида на Витоша — не ми помага. Не ми се случва. А да го отразя в стихотворение ми се случва.

— В стиховете Ви има дори копнеж по природата.

— Да, има. „Родна земя, приюти ме сред свойте треви"[58]. . .

Тамара Герова:

— В начина му на живот действително не се усеща влечение към природата. Но, както виждате, и тази къщурка тука, и другата, дето бяхме, при майка му, са сред градини, така че природата повече или по-малко влиза в къщата. Особено там, при майка му, много хубава градина направихме. Идеите даваше Сашо, ние с брат му изпълнявахме. И лятно време, може би някъде от юни до септември, си посрещаме гостите в градината. Даже бяхме я нарекли Парк имени Герова или Вишневий сад. Направихме една маса от воденичен камък, колко разправии имахме, докато го докараме от Копривщица, но стана — под това вишнево дърво, което за разлика от другите вишни е широко, разперено като шатра. Наистина приятно.

— Там писал ли е стихове?

— Да. Не вънка. В стаичката си. Стаичката му беше като килийка. Мъничка. Едва се събираше бюрото и една малка кушетка. Обикновено лежи, става, нещо напише или просто си надраска нещо. . .

— Др. Геров, между другото, кой български поет Ви допада по отношението си към природата?

— Най-много за природата пише Вазов. Аз не мога да си спомня друг български поет да ми е направил впечатление с отношението си към природата освен Вазов.

— Каква е сегашната Ви отзивчивост към външния свят, сегашната Ви впечатлителност в сравнение с началните години на творчеството Ви?

— Както на 6 години съм седял и съм съзерцавал природата, така и сега си седя и съзерцавам по същия начин. . . Това същото, което съм имал на 6 години, то е живо у мен и сега.

— Интересът, любопитството, така ли?

— Самото усещане, което съм имал на 6 години, когато съм бил в градината, на улицата, сега го имам същото усещане.

БАН
Институт за литература
БИБЛИОТЕКА

— Искате да кажете, че околният свят буди у Вас същите преживявания, както в детството.

— Да, да, същите. . . Само че сега не мога да ги изразявам в стихове. Не мога да пиша. Изведнъж престанах да пиша. Как се получи това нещо, не мога да си обясня. Това не значи, че творчеството е на биологична основа. Но така излиза. Обективно излиза така. Като малък си се радвал на природата и си искал да го изразиш, да напишеш стихотворение. Сега се радваш, пък не чувствуваш нужда да напишеш стихотворение.

— Защо? Смятате ли, че вече сте казали това, което чувствувате, в друго, по-раншно стихотворение?

— Смятам, че съм го казал. Сега го преживявам само.

— Не Ви е интересно отново да го запишете?

— Не ми е интересно. . .

— В каква обстановка най-често Ви е спохождало вдъхновението?

— Най-често ме е спохождало вдъхновението в града, и то в София. Имам няколко стихотворения, които съм писал вън от София. Едното в Калофер, другото — в Пазарджик, третото — във Варна. Спомням си ги точно. Стихотворението „България“ е писано в Калофер, за него знаете.[59] Стихотворението „Копнеж“ е писано в Пазарджик в един хотел. Една вечер там спах в един хотел и там ми дойде чувството за цялото стихотворение. Нахвърлих го на вестник — няколко изречения, няколко фрази, стихове. В хотела. Имаше един човек тогава, съквартирант. И след това, като се върнах в София, го написах. . . Във Варна написах „Цирк:

Играеше си вятър есенен
със пожълтял отбрулен лист.
И в цирка с куполите весели
аз влязох като журналист.

Всички е измислено. Там имаше цирк, който аз съзерцавах. И не съм ходил на цирка, а просто се вживях. . . Коя година е било — 1946, 1947.

Да Ви кажа, че до 25-годишна възраст имах нужда от атмосфера, за да напиша стихотворение. Атмосфера не в преносния смисъл на думата, а просто така — въздух, простор, небе, слънце, звезди. Пишех на открито — по улиците, в разни заведения. И съм запомнил оттогава и по-късно за всяко стихотворение къде, на кое място, точно на коя улица се е съчинило, се е родило стихотворението. Вървя по улицата и го „написвам“. Отделни мисли, отделни куплети, понякога и цялото. Като се върна в къщи, написвам го. Ето — „Сън“ е „писано“ в къщата на един мой приятел. За неговата сестра. Бях влюбен

тогава и го написах. „Песимист“ е „писано“ някъде по улицата. „Приятел“ е „писано“ през 1937 г. на улица „Цветна градина“, до нас, където живеехме, при самото излизане от двора е „написано“. Излизах сутринта рано, валеше дъжд и го „написах“ така до първата пресечка. „Пролет“ е „писано“ през 1940 г. при XIV прогимназия, на улицата. „Елегия“ е „писано“ при търговската гимназия, „Път“ — в кафене „Средец“, 1939, 1940 г. На някои стихотворения съм отбелязвал датите, на други не съм. „Война“ е „писано“ пред Съдебната палата на улица „Витошка“, „XX век“ е „писано“ в квартал Ив. Вазов, там има един мост — точно на моста е „писано“, 1939 г., мисля. Идва ми в момента идеята и аз почвам вече да си говоря наум. Движа се. . . Това е „писано“ пред Университета — „На един народ“, на улица „Солунска“ — „Епоха“. „Ирония“ е „писано“ при Военния клуб. „Гротеска“ — в Парка на свободата. Това е „писано“ на бул. „Руски“ до сегашната руска книжарница — „Родина“. Пред Университета — „Поет“ — там има един паметник на загинал студент, там точно е „писано“. „На Димчо Дебелянов“ е „писано“ пред ресторант „България“ на бул. „Руски“. „Приятели“ е „писано“ пред Университета. На пл. „Славейков“ е „писано“ друго стихотворение — „Жестока гротеска“, в една адвокатска кантора — „Гротеска“.

— Докато съчинявате вземате ли си бележки?

— Не. . . Това — „Въздушно нападение“ е „написано“ при двореца при едно въздушно нападение. Аз стоях във входа на една висока кооперация, там има едно барче сега, на стълбите, там е „написано“. На „Витошка“ е „писано“ „Булевард“. „На един приятел“ е „писано“ в кафене „Средец“, и „Двубой“ — също, в къщи, на „Цветна градина“ е „писано“ „Отдих“, в кухнята. Там през тясната рамка на прозореца гледах към кв. „Иван Вазов“. Пианото е измислено, черната котка си стоеше. Това е много хубаво стихотворение, на 18 години съм го писал. „Равнина“ е от същата година — 1938 или 1939. И в едното, и в другото стихотворение говоря за мислите си, в едно и също настроение съм изпаднал тогава. Не знам какво е. . . За някои стихотворения много ярко помня къде са писани.

— Защо казвате, че това е до 25-ата година?

— Защото тогава по-силно чувствувах това. После не си спомням как съм писал. . . пак така съм писал, но нямам ярки представи къде е дошло вдъхновението. Може би, ако взема да ги повтарям стихотворенията, ще се сетя. . . Това е писано в Банкя — „Хубав ден“, то е отскоро, преди десетина години. Това е писано в къщи — „Дъщеря“. Целият цикъл „Златни пантофки“ е вдъхновен от едно момиче, обаче не съм му го посветил. . . „Мавзолей“ е „писано“ у Никола Танев, художника. Ходих в неговото ателие на гости и там се роди, в неговата къща. Наблюдавах него, мислех си за отношенията между

него и жена му, тия мои мисли за безсмъртието — как ще се постигне. Нали там казвам:

Точно през тези дни световната наука,
чрез препарати и чрез механизми,
чрез еликсири и чрез организми
постигна най-подир мечтаното безсмъртие.

— Мисля, че поставяте под съмнение щастието от дълговечността.
— Защо? Нали казвам:

Ще им е леко, ако са по двама—
мъж и жена, споени с обичта,
и ако могат просто да се радват. . .

— Да, но имате и тези стихове:

Безкрайна върволица дни и нощи.
Безкрайност от женитби и разводи.
Безкрайност от копнежи и от знания.
Безкрайност от наслади.
И хората дали не щяха да се ужасят?
Дали не щяха да поискат те най-после
във пръст и камък да се претопят?

— Е, да. Аз го поставям този въпрос. Аз тук търся чисто практическо решение на този вече факт — безсмъртието. Аз го смятам за факт и търся вече разрешението му като факт. И като задавам въпроса: „дали не ще се ужасят", отговарям — да са двама, да са здрави и да се усмихнат, щом само се погледнат. Възможно е, защо да не е възможно.

— Др. Геров, ще си припомните ли как са възникнали други Ваши стихотворения? Интересно е и как ги преценявате сега.

— Ето „Скитник" е писано през 1938. То е автобиографично. Настроението се повтаря в друго стихотворение — „Имам дом". Същата тема „Улица" е от един градски цикъл, написан на един дъх през 1939 г., за една седмица го написах. Някои от тези стихотворения дадох на Фурнаджиев на Панагюрските колонии да прочете — в „Политическа поезия" ги има. Ето ги — „Устрем", „Взаимност", „Любов", „Поет", „Поезия", „Светлини", „Лирика", „Непокорство". . . Много лошо съм си правил стихосбирките. Трябва да направя нова. „Най-хубавото" — избрани? Ами, избрани. Тука в „Политическа поезия" има толкова по-хубави. . . „Хора" е писано през 1945 г., бях в Радиото. „Ресторант" е от 1956/1957 г. Вътре в ресторант „Рила" на ул. „Ра-

ковски“ е написано. Настроението вследствие разкритите престъпления на култа, разкрития у нас и в Съветския съюз:

че никой тука хладно не обмисля
как да извърши зверства и злини,
как да извърши подлост и убийство
и някого до смърт да нарани.

Всички мисли са отражение на култа. . . Това стихотворение „Вечер“ се роди на ъгъла на „Раковски“ и „Патриарх Евтимий“, има една болница, там на ъгъла. Годината не мога да Ви кажа. По-рано чувствувах самотата. Сега чувството за самота изчезна окончателно.

— С какво си обяснявате това?

— С какво си го обяснявам? С разрешаване на всички лични проблеми, с годините, с остаряването. С известно примирение, че не могат да се разрешат всички проблеми на този свят.

„Чудо“ е от 1958 г. Много е хубаво. „Картина“ е пак от 1958 г. В тази градина, където е паметникът на Съветската армия, наблюдавах два ма души, мъж и жена, възрастни — седят на една пейка. И така се роди стихотворението. „Две големи“ е писано през 1960 г. Посветено е на Атанас Далчев, защото той много го хареса. „След войната“ е от 60-те години. Едно въображаемо преживяване на атомната война. Дали го харесвам — не особено. „Констатация“ — пак по същото време е писано. И него не особено харесвам. „Сам“ е писано през 1937 г., има го в „Ние — хората“. На „Цветна градина“ е писано. Връщам се пиян след някакви тежки разговори и преживявания, младежки настроения. Котката тропаше по прозореца. „Литературно четене“ е по повод на литературно четене в едно хасковско село, 1957 ли беше, 1958 г. ли? Роди се по време на самото четене. Чета детски стихове и се ражда това. Ана Ахматова го била харесала много. Тя го преведе за един сборник. Тези двете преведе — „Литературно четене“ и „Един ден“. „Еделвайс“ е от 1965 г. Няма чувство там, не го харесвам. „Голямата тишина“ е писано през 1957 г. на „Цветна градина“. Една сутрин съвсем рано, при събуждане. Ставаш и усещаш тази голяма тишина. Атанас Далчев много го хареса.

— А „Вселена“ харесвате ли?

— „Вселена“ — е, не. Не го харесвам. Фурнаджиев го харесваше много. Харесва ми „Аромат“, „Чаша с мастика“, „Забрава“, „Игра“, „Един ден“, „Обръщение“, то е писано в Берлин, „Копривщица“ — от 1958 г. . . „Копнеж“ е, което Божидар Божилов редактира. Беше „размириса. . . и изрони листа“, стана „разцъфтя във ухание и рони листа“. Поправката е сполучлива.

„Тъга“ е писано през 1945 г. Когато излязах от затвора — разрушения в София, беднота, глад, просяци, цигани. То беше ужасно време. „Пространството и времето“ е писано в Берлин. То ми харесва. Също и „Сфинкс“. „Градско дърво“ е за площад „Славейков“, от 60-те години е. Горе-долу.

— Как се раждат думите при Вас?

— Думите понякога се раждат много лесно в течение на поетическото чувство. Обаче има моменти, когато за една дума, която ми е нужна, трябва да прехвърля стотици варианти. Обикновено и това в движение става — вървя по улицата и употребявам едната дума, вижда ми се неподходяща, друга дума, трета дума — по десет, по петнайсет думи съм търсил, докато намеря някоя подходяща и когато я намеря, изпитвам голямо удовлетворение, голяма радост.

— По какво съдите, че сте намерили подходящата дума?

— Чисто субективно преценявам, че това е думата.

— Мисълта ми е дали решаващото е смисълът на думата, благозвучието. . .

— Не, не. Това изобщо не мисля аз. Аз мисля за точния смисъл, за чувството, идеята. Как се постига музикалността? От само себе си. Имам много такива стихотворения, в които има особена алитерация, отделни звуци се повтарят — р, з, с. Не, специално не мисля за това. Тези алитерации идват от само себе си.

— А при по-късната работа интересува ли Ви външната страна на думите, благозвучността на фразата?

— Не, никак не ме интересува. Думата трябва да стои по-благозвучно върху цялото настроение, върху цялата атмосфера на стихотворението. А не думата да се покрива с другата дума. Изразителността на думата най-напред. Но имам такава рима например:

Да ме напуснат познати и чужди лица,
но да мога винаги с трепета на младостта
из шумящите локви да цапам.[60]

Това е интересна рима — лица — цапам. Не, не са търсени неща. След като го напиша, аз откривам колко е интересно. Никога не ме е занимавала външната страна на думата, на фразата. Мен ме занимава идеята, основната мисъл, чувството ме занимава — как да го изразя. А римата, формата, никак не ме занимават. Тя си идва от само себе си. Никога не съм използувал речници. Да търся някоя рима по римен речник — никога!

— Имате ли думи и изрази, които смятате свое поетическо откритие?

— За това трябва да се направи специално изследване. Аз си спомням едно стихотворение, където казвам:

Аз видях го във хора различни,
със охранени, гойни лица —
в хора, устните хитро облизващи,
в спапирусените им сърца.[61]

Тази фраза например „спапирусените им сърца“ смятам за мое откритие. . .

— От досегашнте ни разговори разбрах, че пазите в паметта си твърде много чужди стихове. Не Ви ли пречи това при създаване на Вашите стихотворения?

— Не ми пречи. Аз, за да напиша едно стихотворение, то трябва да е ново — ново по съдържание, по идейност, по мисъл. Ново за самия мен. Значи — ново спрямо всичко, което съм прочел досега. И аз затова престанах вече да пиша, защото не мога да откривам вече нищо ново.

— Но „Прашинки“ са нови неща.

— Е, те са нови. Но след това две години не съм писал нищо. Защото нямам нищо ново вече, не виждам, не мога да открия някаква нова мисъл, някаква нова идея, за да взема да пиша стихотворение. Просто като че ли се приключи един кръг, не знам дали ще се отключи пак. А сега. . . , като ми дойдат, просто си ги изживявам поетически и не ги правя в стихове. Нямам желание да ги запиша, да. Понякога, като си лежа така, като си почивам, идват ми разни идеи, мисли, поетически образи, обаче аз ги изживявам в момента, съзерцавам ги и така ги отминавам. . .

— Имате един цикъл „Приятели“. Как се роди той?

— Той се роди от само себе си, този цикъл. По идеи от различни поети, по творби, които съм чел и са ми направили впечатление, аз правя стихотворение.

— Това е своеобразен диалог с авторите, доразвивате техни мисли, спорове.

— Да. И създавам една аудитория поетическа. И споря, нова мисъл изказвам, одобрявам или отхвърлям тяхна мисъл. Стихотворенията са на най-различни теми. Много хубаво е „Съзерцание“ с мото от Димчо Дебелянов:

От всички чувства, всички мисли,
с които съм преди живял,
не искам да си спомням нищо
ни с радост, ни със жал. . .

То е писано през 1956 г., впечатления от култа. Ти спомниш ли си го него? Пропуснал съм го в „Най-хубавото“[62], но ще го включа сега в избраните си. „История“ с мото от Вапцаров е хубаво, това не е ху-

баво — „Богатство“ с мото от Божидар Божилов. Ето го и „Поет“ — с мото от Вутимски, нали е хубаво?

— В това стихотворение, а имате и други на същата тема, Вие говорите за поета:

Той знае като бог кога какво ще стане:
запяват водосточните тръби,
утихва вятърът под лунното сияние
и вишната започва да цъфти.

. . . . . .

Той може по звездите да пътува,
суров и гневен, укротен и тих.
Той може всички рани да лекува
със танц и поглед, с музика и стих.

Ако не говорим за много вярната характеристика на Вутимски в това стихотворение, а въобще за твореца, можем ли да кажем, че смятате поета за по-особен човек?

— Не, не смятам така. Поетът е човек като всички хора. Живее като всички хора. Иначе как ще изразява техните мисли, вълнения?

— Може би е по-наблюдателен, по-чувствителен от другите?

— Не е по-чувствителен от другите. Има много хора чувствителни, наблюдателни, но не са поети. Те могат много силно да изживяват естетичното. Но поетът го изразява, споделя преживяването си.

— Писали ли сте стихове, грубо казано, по поръчка? За нуждите на момента?

— Писал съм, разбира се. Като работех в радиото, непрекъснато пишех така — по поръчка. За даден случай, за дадено събитие, празник — за Първи май, за Девети май. . .

— Тези стихове събрани ли са?

— Не, не съм ги включвал в сбирка.

— Защо?

— Не са хубави.

— Смятате ли, че в такива случаи работата е винаги по-слаба?

— Може да бъде и хубава.

— Ако съвпадне със собственото настроение.

— Да, да.

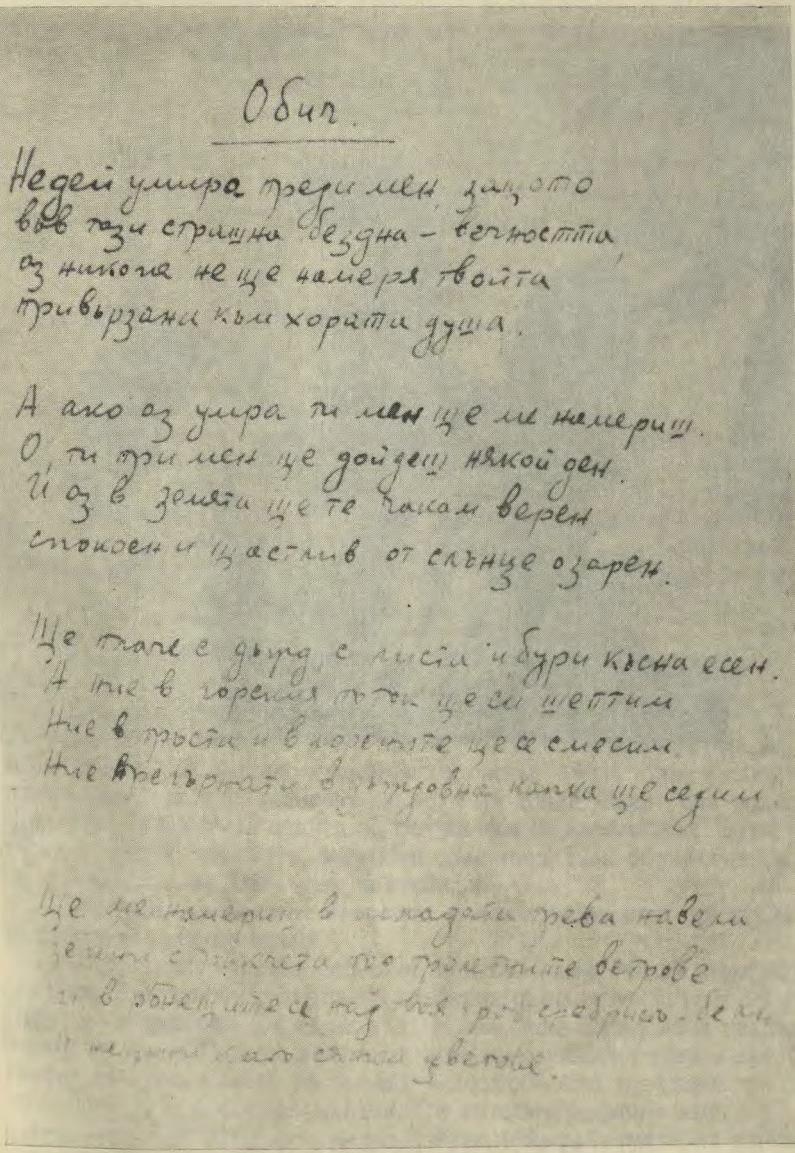
— Занимавали ли сте се с преводи?

— Занимавах се на млади години. Стихове превеждах. От Блок преведох едно-две. От актуални поети превеждах.

— За нуждите на радиото?

— Да. После не съм превеждал. Не ми е интересно.

— Знам Вашето стихотворение, по което е направена песен. Кое е първото — текстът или мелодията?

Обич.

Недей умира преди мен, защото
във тази страшна бездна – вечността,
аз никога не ще намеря твойта
привързана към хората душа.

А ако аз умра пи мен ще ме намериш!!!
О, ти при мен ще дойдеш!!! някой ден.
И аз в земята ще те чакам верен,
спокоен и щастлив от слънце озарен.

Ще падне дъжд с листи и бури късна есен.
А ти в горещия път ще си шептим
Ние в пръсти и в плодните ще се смесим
Ние в тръните в глухарова капка ще седим.

Ще ме намериш в мекодайни треви навели
зелени стръкчета тез тревните ветрове
и в обятията ще твоя ще се вдишаш - ден
и нежно като сянка цвете.

Факсимиле на стихотворението „Обич“

Радой Ралин, Александър Геров, Дучо Мундров. 1969 г.

— Те са няколко, ти кое знаеш? „Само да си жива“? Има друго:

Ти не разбираш това щастие
в човешките гърди —
да бъдем двама сред летящите
планети и звезди.[64]

Каролина Карлова го пееше. Беше много популярно на времето. Музиката я написа Христо Ковачев, по стихотворението. Друго едно има, „Пролет“[65] ли беше, от младите години. Пее го Стефка Оникян:

О, разтваряй гърди—
гишината и вятъра вдишвай.
Всяка клетка тупти
и живее под бялата вишна.

Преди няколко месеца е написана песента пак от Христо Ковачев. Атанас Косев се вдъхнови от текста на „Легло“ и написа музиката на един дъх. Затова така излиза, че се сливат думите и мелодията.

— Др. Геров, стиховете си не пишете в кабинет. А прозата?

— Тези разкази, които са в сборника „Щастие и нещастие“, повечето съм ги писал в кабинета си в Радиото. А новелите писах в Хисаря.

— Как се готвите за писане на проза?

— Предварително не се готвя. Нямах никакви предварителни бележки.

— Нямате ли въобще „поетически“ бележник?

— Записвах. Доскоро имах такъв бележник. Отделна фраза, отделна мисъл. . . Но от една година прекъснах. Имах винаги едно тефтерче в джоба си и си записвах каквото ми дойде. След това — зависи. Имам маса тефтерчета изписани, без да съм ги използувал. Те са мисли, идеи, фрази, пръснати, загубени след това. Или обработвам идеята, или изоставям. Повечето са написани.

— А когато замисляхте новелите, имахте ли някакви предварителни записки, някакъв план?

— Абсолютно никакви бележки, никакъв план. Но аз имах натрупан много фактически материал и трябваше само да го систематизирам. Първата я написах на един дъх. И ми беше лесно да я нахвърля. Всички тия подробности, които ги разказвам, понеже това е автобиография, ако седна да ги разправям в подробности, ще стане три пъти по-голямо. „Неспокойно съзнание“ е автобиографична книга.

— След като написахте веднъж новелата, работихте ли по-късно върху нея?

— Не, не съм правил нищо. Малки, дребни поправки само.

— Композиционни, епизоди да са вмъквани?

— Не, не.

— Как се чувствувате по време на писане?

— Главното усещане е на пълно съсредоточаване. Откъсвам се от всичко и влизам в облака на вдъхновението. Никой не ми пречи, не усещам, не виждам никого. Близките ми казват: „Той сега се откъсна вече“, в такива моменти, когато ме наблюдават, и не се занимават с мене.

— Можете ли да съчинявате в присъствие на хора?

— Да, разбира се, разбира се. . .

Тамара Герова:

— Струва ми се, че най-ясно впечатление от творческия процес на Александър Геров добих не тука, в България, а в Берлин. Беше дошъл на гости при мене. Тогава не беше трудно да се отиде в Западен Берлин. И ние, разбира се, използувахме случая да се разходим. Първия път се разхождахме пеша с един приятел и неусетно минахме през Бранденбургската порта и се озовахме оттатък. И той видя — „Алея Джон Фостер Дълес“. Почна да ругае. Много се възмути. Видя разни надписи — „Ашингер“. . . Ние ги помним тези надписи от миналото. Изобщо се почувствува — друг свят. И той целият настръхна. Прибрахме се, той продължаваше да говори за това. Видя му се много странно. Тогава Западен Берлин имаше специална задача — да бъде витрина на „свободния свят“. Друг път с Борис Делчев, мисля, се разходи. Но няма да забравя един неделен ден, когато той буквално ходеше като човек в транс. И нещо си шепне. Очевидно бяха нахлули у него някакви впечатления и бяха раздвижили у него нещо. Ние се разхождахме с една наша приятелка. Двете капнахме от умора, защото Курфюрстендам е няколко километра. В Берлин човек бързо се изморява. Беше някъде към 5—6 часа следобед и всички, както е традицията, излезли да се разхождат. Най-луксозната улица — Курфюрстендам. И страшно много магазини. И гледа там — застарели господа с млади, добре соанирани мадами, изобщо търговия, търговия и съвсем други неща, които ние отдавна бяхме забравили. . . И след това се прибрахме у нас, и той почна да пише. Буквално като че ли всичко трябваше да се излее на един дъх. И тогава, струва ми се, за около едно денонощие написа 20 стихотворения. Беше през 1961 г. Мисля, че в „Литературен фронт“ най-напред бяха публикувани. „Берлински цикъл“, така си го знае той, „Берлин източен и западен“.[66]

Втори случай си спомням. Беше у Александър Карасимеонов. Бяхме се събрали Иван Пауновски и жена му, Карасимеонов и жена му

и ние двамата. И Сашо изведнъж каза: „Иване, искаш ли да ти напиша едно стихотворение?“ Седна на бюрото и докато ние си приказвахме и се смеехме, той написа стихотворението „Еделвайс“. Така ли беше?

— Да, така беше.

— Аз просто се изплаших. Не знам дали това е най-точната дума, имаше нещо прокобно като че ли, просто усетих, че той изведнъж проникна в дълбини, които иначе са недосегаеми. Докосна се до някаква същност. Разбира се, не мога да обясня добре каква е тази същност. Засмя се и каза: „Искаш ли да ти го прочета?“ И го прочете.

— Преди това участвуваше ли в разговора?

— Да, да Разговаряше, разговаряхме и. . .

— Дойде ми самата идея. Като „облак“ от електричество, който съдържа всичко вътре. Като дойде този „облак“, трябва да станеш и да го изразиш с думи.

— Този „облак“! Майка му казва, че още като малък, когато е пишел и учил, абсолютно се е изключвал от шума, от средата. Просто — изцяло съсредоточен. Никого не забелязва. Страшно изразходване на енергия. Аз след това имам чувството като че ли е, както се казва, прекопал нива. Бузите му хлътват, всичко се източва, става като аскет. После има някакво облекчение. Просто личи си, че се е освободил от нещо. Понякога настоявам да пази режим — „Не ме прекъсвай, не ме прекъсвай!“ Струва ми се, че и „Неспокойно съзнание“ така беше го написал — в Хисаря, за 20 дни.

— Ако Ви прекъснат, творческото състояние възобновява ли се? Може ли да има пауза в процеса на „писането“?

— Може, разбира се. „Облакът“ щом стои. . . Един „облак“ ми дойде веднъж във Варна, в една вила, от един женски глас и след десет години написах стихотворението „Глас“. Значи този „облак“ си стои. Още си стои като жив. Никаква записка не съм правил. Просто ми дойде идеята и го осъществих.

— Имало ли е случай да си запишете нещо и след време записката да възбуди старата представа, този „облак“ да се появи отново?

— Разбира се, случвало се е, разбира се. Ако е фиксирано с едно поетическо изречение, с някакъв образ, всичко се възстановява.

— Възможно ли е вдъхновението, този „облак“ да се повика?

— Може, може. Ако човек се възбуди, създаде си настроение. И тогава стават понякога добри стихотворения.

— В кое време на денонощието обикновено пишете?

— Сутрин повече.

Константин Пунев:

— Не съм виждал Геров да пише и не зная някой да го е виждал. Но при разговор, когато сме били двама или повече хора, е имало, не рядко се е случвало да стане и да запише нещо. Някаква фраза, която му е направила впечатление, някоя мисъл, която му е хрумнала. И е споделял, че от това нещо прави стихотворение. . . Записвал е такива хрумвания на каквото му попадне в момента — на лист, на цигарена кутия. И повече хора да има престава да „присъствува“ и след такъв момент — става и записва нещо, без да го покаже.

— Чел ли Ви е свои стихове, преди да са публикувани?

— Случвало се е предварително да чете, но това е било по-често в младите години, сега се случва по-рядко. Никой не е в състояние да го накара да прочете нещо, ако той самият не е решил.

— Др. Геров, кой е най-приятният момент от творческия процес за Вас?

— Самият творчески процес ми е приятен. А най-приятен е моментът на завършването. Имах едно стихотворение[67] например, когато го завърших, сам се възхищавах като от някакво чуждо произведение:

Недей умира преди мен, защото
във тази страшна бездна — вечността —
аз никъде не ще намеря твойта
привързана към хората душа. . .

Когато сложих финала:

Ще ме намериш във тревата, свела
стебла под пролетните ветрове
и в ронещите се над твоя гроб сребристобели
и нежни като сянка цветове.

Това ми направи такова поразително впечатление, че сякаш не съм го писал аз — сам се възхищавах. Разхождах се из стаята и се възхищавах на себе си.

— После върху това стихотворение работихте ли още?

— Не. И от едно друго пак така се възхищавал — „Копнеж“:

Мина времето на неспокойните тръпки,
на вълшебния блян и на бунта в кръвта. . .

— Преди да публикувате работите си, четете ли ги на Ваши близки?

— Не, не ги чета. Някои работи съм давал на Иван Пауновски да ги чете. Аз не ги чета. Не обичам това.

— Не Ви е интересна чуждата оценка веднага?

— Не, не ми е интересна. . . След това го забравям стихотворението, иска ми се да го забравя. Сега повечето си работи, като ги чета, сякаш не съм ги писал аз.

— Въпреки това ги знаете наизуст.

— Почти всичките ги знам.

Константин Пунев:

— Искам да Ви кажа за един начин на общуване между нас. През 1966 г. излезе една книга на Сашо — „Инжекции“ — със сатирични работи. По повод на една от тях — „Лирическа епиграма“, — която завършва с думите: „В това именно се състои въпросът,/че писателят, който под нашия флаг/ богат асортимент от врагове изтипоса, /сам накрая превръща се във враг“ аз му пиша: „Но по логика строга, вековна /от дълги години до днес,/ ти вървиш пеш по земята греховна,/ а врагът — в нов мерцедес.“ По това време той работеше в издателство Български писател и затова по повод на друго стихотворение от същия сборник — „Творческа упоритост“, в което се казва: „Рой книжки, илюстрирани богато /издаде сред хвалебствия безброй/ и след като видиоти децата,/сега на възрастни налита той“, аз отговарям: „Но винаги намира се издател — справка — „Български писател“. И т. н. По същия начин по някой път разговаря с него и нашият общ приятел Иван Пауновски.

— Др. Геров, как приготвяте един сборник стихове?

— Всяка книга аз съм си я създавал — сам съм правил подбора на стиховете, оформял съм циклите. Стиховете не преработвам, давам ги така, както вече са печатани. Циклите определям на различен принцип. В „Най-хубавото“ имам цикъл „Живот“, цикъл „Смърт“. Това са тематични цикли — стихотворения, в които става дума за живот, смърт. А има цикли, които обхващат стихотворения от по-раншни сборници — „Златни пантофки“, „Приятели“. Заглавията — случайно се намират. „Най-хубавото на смъртта е туй, че идва ненадейно.“ Аз вземам двете думи и правя заглавието.

— Мислех, че сте избрали най-хубавото от творчеството си.

— Не. Така заглавието щеше да звучи нескромно.

— Какви са впечатленията Ви от работата с редакторите на Вашите книги?

— Най-много ми е помагал Борис Делчев, когато подготвяхме „Най-хубавото“. Той прочете всичко, избрахме стихотворенията, дори ми предложи да направим някои промени в текста.Началото на “Гълъби“ беше:

На пощенския гълъб женската
днес неочаквано умря. . .

Най-напред Тамара не го хареса. После Б. Делчев предложи да го заменим. Така написах:

Най-хубавата гълъбица
днес неочаквано умря. . .

Но във второто издание на „Най-хубавото“ върнах предишния текст. Б. Делчев ме посъветва и в „Карнавална гротеска“ да променя един стих. Бях писал:

Та нали над очите всяка млада жена
бяла панделка леко е спуснала.

Това пък не харесала на Б. Делчев жена му. Променихме го:

Та нали над очите всяка млада жена
воалетка прозрачна е спуснала.

После върнах пак старото. А Божидар Божилов, който беше редактор в „Литературен фронт“, ми предлагаше да махна „Смърт“ от един цикъл стихотворения, които му бях дал за печат. Младежите щели да започнат масово да се самоубиват. Казах му, че без това стихотворение няма да излезе и целият цикъл. Оставихме го.

— Б. Божилов е бил редактор и на Ваша стихосбирка.

— Не, не си спомням.

— Редактирал е „Стихотворения“, издание на БП през 1956 г.

— Тогава бях болен, той сам е издал тази стихосбирка.

— Книгата ви отива сред читателите. . . Интересува ли Ви тяхното мнение?

— Ценя читателското мнение и се радвам, когато случайно дойде при мен някой ученик, някой студент и ми каже, че харесва стихотворенията ми. Това ме радва.

— Но това изглежда не е подтик за писане.

— Не е подтик. Само това е подтик — намиране на някаква идея. Някаква идея, която да е толкова нова, че да ме принуди да напиша стихотворение.

— Участвувате ли в литературни четения? Обичате ли прякото общуване с публиката?

— По-рано обичах. Сега вече не обичам. Ходил съм много на литературни четения, но сега вече не ми се ходи. Понякога тези четения са съвсем случайни. Там не идва публика, която има отношение към поезията, те са просто безсмислени. Превръщат се в мероприятие. Друго е, когато се получи контакт с публиката, взаимоотношение.

— Но не мислите ли, че няколко души да Ви разберат, пак има някакъв смисъл четенето?

— Има, разбира се, има.

— Били ли сте на обсъждане на Ваши работи, каквито се организират понякога?

— Бил съм, да. Комсомолците от Бургас ме каниха преди две години. Ходих там и обсъждаха моята поезия. Беше много интересно. Те бяха приготвили рецитал, след това ми задаваха въпроси, аз отговарях, след това се наредиха да им подписвам мои книжки.

— Сега нямате ли желание за такава среща с публиката?

— Зависи кой ще ме покани и как ще се организира. Каниха ме в Кюстендил, обаче аз отказах. Защото какво ще правя там. . . нямах самочувствие. Така му писах на този, който ме канеше, Велин Георгиев, че нямам самочувствие за такава среща. В Перник съм участвувал на обсъждане. То зависи как ще се направи. Когато се направи хубаво, е приятно.

Константин Пунев:

— Не е безинтересно да се спомене, че още ученическите кръжоци „Звън“ и „Подем“ правеха литературни четения не само в София, но и в провинцията. . . Преди две-три години Сашо покани няколко свои приятели, в това число и мене, да отидем на среща с литературния клуб във Враца. Беше Иван Пауновски, Димитър Стойчев. Тогава дадох на младежите един стар вестник, излизал във Враца през 1938 г., който бях запазил. В този вестник имаше съобщение, че ученическите кръжоци „Подем и „Звън“ са направили литературно четене във Враца. За онова време това е един литературен празник за града, разбирате, нали? В същия брой имаше стихотворение от Иван Нивянин. Сашо е участвувал — чел е „Възторг“, „Жажда“, „Устрем“. Бил е в последната гимназиална година. . .

— Направи ми впечатление, другарю Геров, че се отнасяте внимателно към млади поети, които Ви потърсят за съвет. При Вас беше дошло едно момиче, донесе свои стихове. . .

— Да, много хубави стихове. Иванка Кючукова се казва тя. Да видим какво по-нататък ще направи, ще издаде ли стихосбирка.

— Какво мислите Вие за нашите млади поети?

— Много талантливи хора се раждат. Ето тя например.

— Какво им пожелавате?

— Трябва да бъдат много силни, да се борят с рутината. Силни трябва да бъдат, за да се наложат. Иначе не могат.

— Какво мислите за ранната професионализация на младите автори?

— Аз мисля, че не е полезно да се професионализират. Съдя по себе си. А гледам — и Яворов гледа на своето творчество дилетант-

ски. Той казва, че творчеството го освобождава от мисли и чувства. За мен никога писането не е било професия. То е било страничен живот, истинският живот, а всичко друго е нормалният живот, който води всеки човек.

— Мислите, че ако младият човек се отдаде изцяло на литературния труд ще обеднее откъм теми, идеи?

— Мисля, че ще обеднее. Той трябва да има личен живот. Както всеки човек си има път в живота, така и младият поет трябва да си има път в живота. Поезията трябва да бъде нещо странично, нещо като хоби, вдъхновение. Тя изразява второто аз на човека.

— В противен случай има опасност от бързо изчерпване на младите творци, така ли?

— Изчерпват се, да. Трябва да си има свой живот. Ако нямат свой живот, какво ще пишат? Трябва да продължава животът им.

Константин Пунев:

— Геров умее да цени хубавото у другите поети, без да завижда. За някои от връстниците си има създадени чувства, добри настроения от онния години — това е обяснимо. Стиховете на Вутимски много му допадат, винаги му харесват, дълго време — не си изменя отношението към него.

— Др. Геров, позволете ми да Ви задам един обичаен въпрос, макар да съм сигурна в отговора: творчеството беше ли основното във Вашия досегашен живот?

— Да, основното беше.

— Не съжалявате ли за посветените на него усилия?

— Как ще съжалявам!

— Смятате ли, че това беше единственият Ви път в живота, че така най-пълно сте се реализирали като човек?

— Да, това беше единственият път. Така най-пълно съм се реализирал като човек.

— Преживявали ли сте невяра в собствените си творчески възможности?

— Не, не съм преживявал такива моменти. Но съм преживявал такива моменти, когато съм бил безразличен към поезията, към творчеството, към изкуството. Не съм писал нищо дълго време, писал съм лошо. Но същевременно пак от време на време написвах пак много хубави неща. Това беше по времето на култа. Беше целият период на култа. Когато беше много трудно творчеството. Когато за това, което мислиш и чувствуваш, и преживяваш, не можеше да се пише. Пишеше се на общи теми.

— Кои стихотворения са от това време?
— Има ги в стихосбирката „Нашата сила“.

Тамара Герова:

— Всеки поет има настроения. Той често пъти, особено след всяка сбирка, казва: „Повече няма да пиша“. И всички наоколо почваме да се тревожим. „Не — казва, — изписах се, изписах се.“ Мине година, две, три и пак започва да пише.

— Размишлявате ли върху своето творчество или не обичате да мислите за него?

— Не, непрекъснато мисля за своето творчество. Най-различно го премислям. Най-различни стихотворения, като ми дойдат наум, преценявам дали са хубави, дали са лоши, дали съм казал нещо интересно, дали не съм казал. От художествена гледна точка — дали са издържани, дали са съвършени или са най-обикновено стихоплетство. Непрекъснато съм мислил по това. Не, не преработвам. Това не значи, че ги смятам за съвършени. Но нямам желание да ги шлифовам.

Имам стихотворения, които с удоволствие си припомням, препрочитам ги като чужди и изпитвам радост. Най-хубавите си стихотворения съм ги събрал в цикъла „Антология“[68], Мога да ви посоча и заглавия, но трябва да видя книгата. Ето—„Приятел“ е хубаво, „Остров“, „Погребение“. „Старост“ — не, не е съвършено, има слаби места. Сега разбирам, че има какво да се извади от „Антологията“. Вижте от стихотворенията на Далчев няма какво да се махне, всичките са хубави. Ето — и „Чистота“ е слабо. Защо? Ами слабичко е. . . Ако правя нова стихосбирка, ще разместя стихотворенията от тези цикли, ще включа някои стихотворения от „Прашинки“ и ще нарека книгата пак „Най-хубавото“.

— Когато започвахте поетическото си творчество, имахте ли желание да постигнете нещо ново?

— Имах, да. Всеки човек, като пише, иска да създаде нещо ново.

— Сега виждате ли творчеството си като цяло, оценявате ли го като цяло?

— Виждам го като цяло, че е някакво ново явление в нашата литература. Но в какво точно се състои това „ново“, сам аз не мога да определя.

— И това оставяте на критиката?

— На критиката оставям.

— Смятате ли се неразбран от литературната критика?

— Не, не мога да кажа, че съм бил неразбран. Обаче през един период пишеха за мене маса глупости, неверни неща. Упрекваха ме в песимистични, в трагични, в какви ли не настроения, идейно неправил-

ни. Тези стихотворения за Съветския съюз Емил Петров ги тълкуваше съвсем превратно.

— Кога намесата на критиката е изиграла решаваща роля в творчеството Ви?

— Не, към критиката се отнасям с безразличие. И сега не ми прави впечатление, кой пише за мен. Само на Пауновски студията[69] ми направи впечатление, защото това беше нещо ново и за мен, ново виждане.

— Статиите, които са отричали творчеството Ви, не са ли Ви засягали?

— Беше ми неприятно. Но тия писания и критики не се отразява върху отношенията ми с хората. И с Емил Петров сега се поздравяваме.

— Много малко автори прощават на критиката.

— Аз й прощавам.

Константин Пунев:

— Геров се вслушва в мнението на критик, когото уважава, обича. Не се шокира от критиката. Б. Делчев може да му каже всичко, Сашо може да не се съгласи, но отношението си към човека не променя.

— А към критици, които не познава предварително, среща ги само „литературно", като ценители или не на неговите творби, как се отнася?

— Съвсем човешко е при добър отзив да има положително отношение, но и при критика, която обръща внимание на недостатъци, не си изгражда отрицателно мнение за автора, стига да не е преднамерена позицията му.

— Случвало ли се е Вие да оцените отрицателно негова творба и да му го кажете. Каква е реакцията?

— Случвало се е — нерядко. Не е променял отношението си към мен.

— А променял ли е нещо в творбата, за която е ставало дума?

— Той е от авторите, които много трудно променят нещо, което е написано. Не се връща втори път даже и при следващото издание.

— Като род творчество, др. Геров, критиката интересна ли Ви е?

— Интересна ми е. Чета статии. Чета, но много малко срещам нещо ценно в тях.

— Според Вас каква е ролята на литературната критика?

— Тя трябва да открива, да преценява, да окуражава таланта.

— Смятате ли, че изпълнява ролята си!

— Не, сега няма никаква роля у нас. Но трябва да има такава роля. Критикът трябва да вижда в творчеството на един поет главното, особеното и да му го посочва. То може да не се забелязва от самия поет. Защо са такива статии, които повтарят известни неща? Това, кое-

то се пише за мен, ми е известно. Затова много се зарадвах, като разбрах, че Атанас Далчев ще пише за мен статия. . . Критиката трябва да поощрява и изтъква таланта. Да помага на таланта да се развие. Да, това е много важно. Без талант няма литература.

— Защо смятате, че състоянието на нашата критика не е добро?

— Защото няма критици. Няма добри критици. Няма родени критици, така да се каже. Ем. Петров беше критик дълги години, сега вече не е никакъв критик. Значи по начало не е бил критик. Щом е критик, той цял живот трябва да бъде критик.

— Смятате ли, че критиците пишат повече хвалебствени, отколкото критически статии?

— Те пишат повече положителни и хвалебствени статии.

— Но това на писателите повече харесва.

— Харесва им се, да. . .

— Какъв бихте искали да видите литературния критик?

— Като Борис Делчев. Хора, които Ви разбират, интересуват се и вникват в същността на творчеството Ви. С авторитет.

— Как посрещате признанието, поетическата слава?

— Какво признание? За мен фактически още няма никакво признание. Не съм получил никаква държавна награда, значи държавата не ме признава. Това са обективни неща, които така стоят — няма никаква скромност. Аз за себе си нямам никакво самочувствие, че съм утвърден поет и че ще ме четат след време. . .

Април, май, юни — 1975 г.

БЕЛЕЖКИ

[1] Дядото на Александър Геров по майчина линия — Георги Джоров — е син на Куна Джамджиева (Джорова), първа братовчедка на Вазовата майка.

[2] Цветко Павлов Геров.

[3] Тома Хаджитомев.

[4] Куна Георгиева Джорова.

[5] Геров погрешно споменава Ихтиман.

[6] Поетът носи фамилното име, което баба му Недка приема при втория си брак, след като е родила вече Цветко Хаджитомев, бащата на Ал. Геров.

[7] Стихотворението е озаглавено „Всеотдайност".

[8] По-подробно за детските си години в Панагюрище Геров разказва в сп. „Смяна", 1973, кн. 4/5 под заглавие „Десет години детство". Привеждам някои пасажи, които допълват казаното при анкетата:

„Баба тъчеше на стана, а аз лягах под него и наблюдавах ритмичните движения на краката ѝ. Привечер кравата измучаваше от улицата и баба отиваше да отвори. Кравата влизаше в обора. Там беше топло, миришеше на тор и люцерна. Баба взимаше котела и доеше кравата, а аз с интерес наблюдавах това. Попарата с мляко беше сутрешната ми закуска. Много обичах чай със сирене — малките бучки, които мама изваждаше от качето. За мое развлечение баща ми беше купил два заека. Един ден той ме заведе в обора, вдигна една дъска от дюшемето и сърцето ми замря от възхищение. Десетина бели като сняг зайчета, десетина пухкави топки с червени очички лежаха накуп и муцунките им бяха толкова красиви. Получих книжка със стихове от Дора Габе.

. . . . . .

И две гълъбчета ми купи баща ми. И те бяха бели. Окачи им на обора гълъбарник, държа ги там няколко дни затворени и после отвори вратичката. Те излязоха, кацнаха първо на гълъбарника отгоре, после на обора, после хвръкнаха далече-далече на една съседна, по-висока къща. Цял ден бях неспокоен, цял ден треперех от страх, цял ден гледах към покрива на съседната къща. Каква радост беше, когато привечер гълъбчетата литнаха и право на гълъбарника!

Край нашата къща имаше дере и при проливни дъждове то се препълваше и бучеше страшно. Водата му имаше мътен гноен цвят. При сухо време в дерето ровехме и намирахме попови прасета, които бяха доста страшни животни. И пиявиците в реката бяха страшни.

В бабината къща имаше суйдурма — навес с миндерче. Обичах да лежа на миндерчето, когато дъждът вали, и да гледам струите му на един метър от мене. В локвите се образуваха красиви мехурчета.

. . . . . .

Преместихме се да живеем на друго място — в Балабановата къща. Къщата беше на самата улица, с голям прозорец към нея на първия етаж. По улицата минаваха ученици за съседното основно училище. Много обичах

да примамвам тези ученици с картинки. Купувах си от книжарницата картинки и ги нареждах върху стъклата на прозореца. Децата се спираха да погледат картинките. Тогава аз започвах да им ги сменям. Давах им цял филм. Така задоволявах нуждата си от общуване с хората.

. . . . . .

На отсрещната страна на улицата имаше натрупани дълги дърва. Ние си играехме там с едно момиченце, мушкахме се из дървата, криехме се, сериозно си приказвахме. Беше много хубаво и тайнствено.

. . . . .

В тази къща имаше широк двор с мека зелена трева. Имаше и орех. На ореха баща ми връзваше своя кон. С този кон той ходеше по селата като ветеринарен фелдшер, за да лекува добитъка на хората. Един ден се мотаех из двора и как ми хрумна да се занимавам с коня. Изведнъж почувствувах към него голяма симпатия, стана ми близък. Приближих се към него, за да го помилвам, бях много спокоен. И изведнъж нещо ме събори на земята, дъхът ми пресекна. И сега виждам как конят вдигна крак и ме удари с копитото си под гърдите. Все пак внимателно ме е ударил. Нищо особено не ми стана.

. . . . . .

В града имаше една интересна книжарница. Оттам си купувах картинки. На витрината книжарят поставяше различни играчки. Особено ме привличаше един малък слон, който клатеше главата си. Всеки ден минавах край книжарницата и гледах с часове този тайнствен слон, който клатеше главата си по необясним за мене начин. Колко просто е сега. Една пружинка и това е всичко.

. . . . . .

Сега съм вече на 4 години и седем месеца. Родил се е брат ми Павел. Тръгваме с една каруца на разходка до Старо ново село и до Хисаря. В Хисаря пренощувахме в хотел. На сутринта ни поднасят за закуска чай със сухар. Чаят е в стъклени чаши и с железни обшивки и дръжки. За пръв път ям чай със сухар. По-вкусно нещо не съм ял дотогава. Идва една учителка — Тошка — и ме взема със себе си на разходка. Тя има големи тъмни очи, които ме замайват. Вървим по приказна алея с пясък и рози. Приказваме си за хиляди неща, а сърцето ми тупти, тупти. Това е първата ми любов.

— Мамо! — правя признание на майка си. — Когато гледам Тошка, нещо ми става на сърцето.

На връщане реката беше придошла. Каруцарят с презиме Шопа подкара конете. Те влязоха в реката, направиха няколко крачки и спряха. Водата достигаше над колелата. Изведнъж стана страшно сред водната стихия. Мислех, че никога няма да се спасим. Но Шопа се съблече, пренесе ни един по един на брега и помагайки на конете успя да избута колата на отсрещния бряг.

. . . . . .

Една вечер моите родители отиват на театър. Гробна нощ е. Ни звезда, ни светлинка в двора, където ги изпращам. Че като ми стана страшно, че като започнах да плача. Струваше ми се, че никога вече няма да видя майка си, никога вече — вие разбирате какво значи това. Това беше истинско отчаяние, безизходна скръб и изглежда мама е почувствувала това, защото придума татко да не отиват на театър. Така те се лишиха от едно представление. Не мога да си спомня аз от нещо така да съм се лишавал заради тях.

Обичах да се разхождам до близката фурна и да гледам как вадят изпечения хляб. Хлябът беше голям и бял, висок и широк. От него излизаше пара и беше много вкусен. Жени, невести и девойки го нареждаха по пет-

шест парчета върху дълги дъски и прикрепваха дъските върху раменете си. Когато се движеха по улиците, фустаните им красиво се полюляваха и черни забрадки обграждаха белите им лица.

. . . . . .

1925 година. Сега съм вече на 6 години и седем месеца.

Разнесе се слух, че са хванали един четник.

Мама каза:

— Лежал в царевичака. Пушел цигара. Изведнъж го обграждат полицаи. Той хвърлил цигарата. Вързали му ръцете.

Разнесе се слух, че ще прекарват четника през града.

Затичах към моста и застанах пред черквата до други деца. Нямаше много зрители.

Зачу се музика — шествието се показа.
От двете страни кордон полицаи.
След музиката четникът Лука Врагов.
Висок с дълга черна брада.
Ръцете му вързани отпред.
На пояса му вързани бомби.
На гърдите му забодени с карфици едри банкноти.
Спокоен, полуусмихнат поглед.

После мама ми разказа:

— Пред бесилката жената и децата му пищели. Преди да му нахлуят въжето, той им казал: — Да не плачете! Няма да плачете. Един ден на това място ще се издигне паметник.

Комунистическата вяра на Лука Врагов се сбъдна. Сега на това място действително има паметник.

Баща ми чете на майка ми някакво стихотворение:

Проклятие, убийца, и теб да сполети,
меч вдигнал против други,
от меч да паднеш ти.
Нечуто да заглъхне и твоят дъх последен.
Забрава твойто име да скрий в мрак непрогледен.

Запомням цели откъслеци, отделни стихове, уединявам се в градината и си ги декламирам вдъхновено на глас. Родителите ме чуват, заемат се с мен, за кратко време научавам наизуст цялото дълго стихотворение на Лудвиг Уланд „Проклятието на певеца“.

Не знам как е станало, сигурно баща ми е наредил, но една сутрин го декламирах на някаква забава в театъра. Сам възпламенен от вдъхновените стихове, възпламених и публиката, пожънах голям успех.

. . . . . .

Към края на годината баща ми се премести на работа в село Поибрене. По-точно това беше през октомври, защото още беше топло и на селския мегдан пред нашата къща вечер ставаха хора. На този мегдан съм гледал най-красивите хора през живота си. Имаше в селото един човек — казваше се или по-точно викаха му Лампата. Преди да се появи той, тъпаните думкаха духовите инструменти свиреха, но хорото се влачеше съвсем вяло. И ето че отдалече се задава Лампата. Някаква искра минава през въздуха. Някои девойки напускат хорото, други идват и се хващат за него. Същото правят и момците. Всичко това е съпроводено с викове: „Лампата, Лампата иде!“ Той се появява с черен брич, с черни ботуши, с черен калпак, с черни мустаци и черен камшик в дясната си ръка. Казва на музикантите какво

да свирят, застава начело на хорото с вик „Лампа!“ удря с камшика по ботуша си и започва. Не съм виждал оттогава по-хубаво хоро, по-кръшно, по-гъвкаво като змия, с по-живописни извивки и обиколки. В това хоро имаше много красота и вътрешен живот, много единство и ритмичност и това се предаваше с повишено настроение на всички, които гледаха отстрани хорото.

. . . . . .

Майка ми и баща ми се разболяха и отидоха да се лекуват в Панагюрище. За мен се грижеше една домашна прислужница, която работеше при нас, за да може майка ми да гледа втория ми брат, който току-що се беше родил.

Един ден в училище едно дете ми каза:

— Баща ти е умрял.

Сърцето ми се разтуптя и бързо изтичах в къщи. Казах на Гина:

— Едно момче каза, че татко е умрял. Вярно ли е?

— Вярно е.

Започнах да плача, целия ден плаках спомням си как нощната тъмнина забулваше селото, когато още плачех. . .

[9] Става дума за втори прогимназиален клас, сегашния VI.

[10] Тук II клас означава тогавашното второ отделение.

[11] Текстът на това ученическо стихотворение е даден в сп. „Смяна“, 1973, кн. 4/5.

КОКИЧЕ

Идва пролетта прекрасна,
пуска дъх омаен.
В градината се събрахме
да си поиграем.

В едно кътче ний видяхме
бялото кокиче
малко, мило и хубаво,
също кат момиче.

Откъснахме го двама
и го дадохме на мама.
И тя с бялото кокиче
взе, та се накичи.

[13] В „Българска реч“, г. X., 1935/6, кн. 8/9 е поместен цикълът „Нежни песни“, който съдържа стихотворенията „Свян“ и „Сън“.

[13] Тогавашният трети прогимназиален клас.

[14] Тук Геров говори за първи прогимназиален клас, сегашния V.

[15] В друг разговор Геров назовава в-к „Изгрев“, Сливен, 1930—1944.

[16] Константин Христов Пунев е роден на 9. XII. 1919 г. в Пещера. От 1920 г. семейството живее в София. Съученик е на А. Геров от трети прогимназиален клас в у-ще „Г. С. Раковски“. Син е на Христо Г. Пунев, един от първите социалисти в България. Като ученик в Пловдивската гимназия' Хр. Пунев живее в семейството на Д. Благоев, сътрудничи в сп. „Дело“ на Вела Благоева и сп. „Ново време“ със стихове и разкази. Неговият син Константин и приятелят му Александър ползуват богатата библиотека, която Пунев притежава.

[17] „Кормило". Седмичник за литература, изкуство и критика. Ред. Пантелей Матеев. 1935—1936; „Нова камбана". Всекидневен народен независим вестник. Ред. Лазар Поповски. 1936—1938; „Брод". Двуседмичник за литература, изкуство и обществена мисъл. Ред. Иван Велйов (Л. Стоянов, С. Гановски). 1936; „Ведрина". Седмичник за новини, общественост и култура. Ред. Крум Пенев. 1935—1936; „Литературен критики". Литературен седмичник. 1941. От бр. 7 — ред. Н. Вапцаров.

[18] Става дума за куплета

Ти наистина
издъхваш вече!
От разврат
издъхваш
Помпадур!
Но живее
твоят образ
вечен
в Жана Д'Арк
и в Роза Люксембург.

Учениците по всяка вероятност са решили да не се декламира последният стих.

[19] Константин Радулов.

[20] Геров пази в личния си архив няколко от докладите, които е изнасял пред ученическите кръжоци. Темите са литературни и политически. Текстът е в ученически тетрадки — ръкописно или написан на машина.

[21] Карл фон Осиецки — 1889—1938. За антифашистка дейност от 1933—1938 в концлагер. Лауреат на Нобелова награда, 1936 г.

2. Д-р Дмитрий Пасманик, псевдоними — П. Велинов, П. Деборов. Автор на „Социалистическа нетърпимост", Българска сбирка, 1899, кн. 9/10, 11/12; „Огворено писмо. До господина Д. Благоев, редактор на „Ново време". Мисъл, 1900, кн. 3/4 и др.

[23] Ал. Геров предостави изводки от свой бележник, воден по време на войната. Тук са записани случки от ежедневието, които правят впечатление на младия поет, редица бележки говорят за положението в страната, за световните събития. Изпъква характерният за Геров начин горещо, пристрастно да възприема фактите на съвремието, неговата взискателност, критичност към съвременниците. Записките могат да обяснят до известна степен характера на поезията, която Геров създава по време на войната. В предоставения документ са интересни и наброските за един роман, останал ненаписан. Ще приведем някои пасажи:

19. IX. 1941

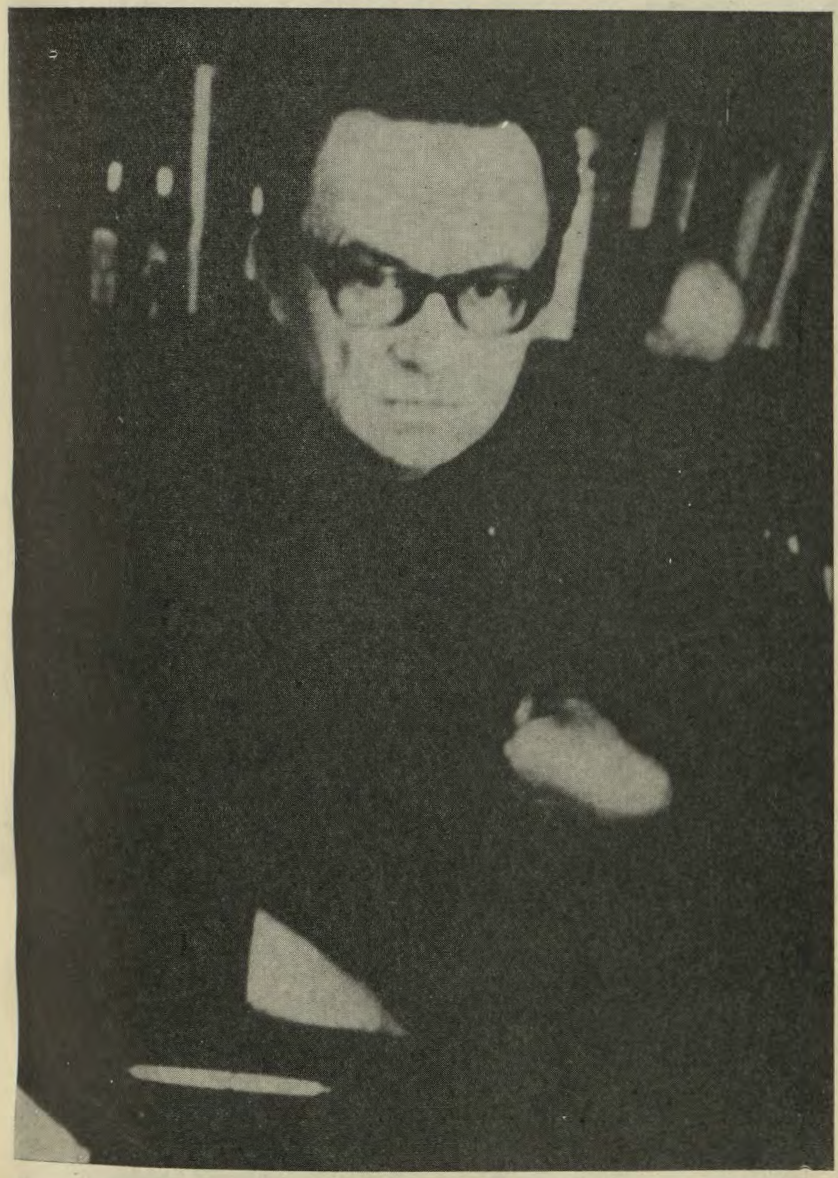
Един ден историята ще пише: цяла Европа се подчини на германците без съпротива. Само Русия им оказа съпротива.

Трябва германците да дават жертви, много жертви, трябва половината да бъдат избити за тези поражения, които направиха на Европа, за да разберат, че на света има хора, а не овци.

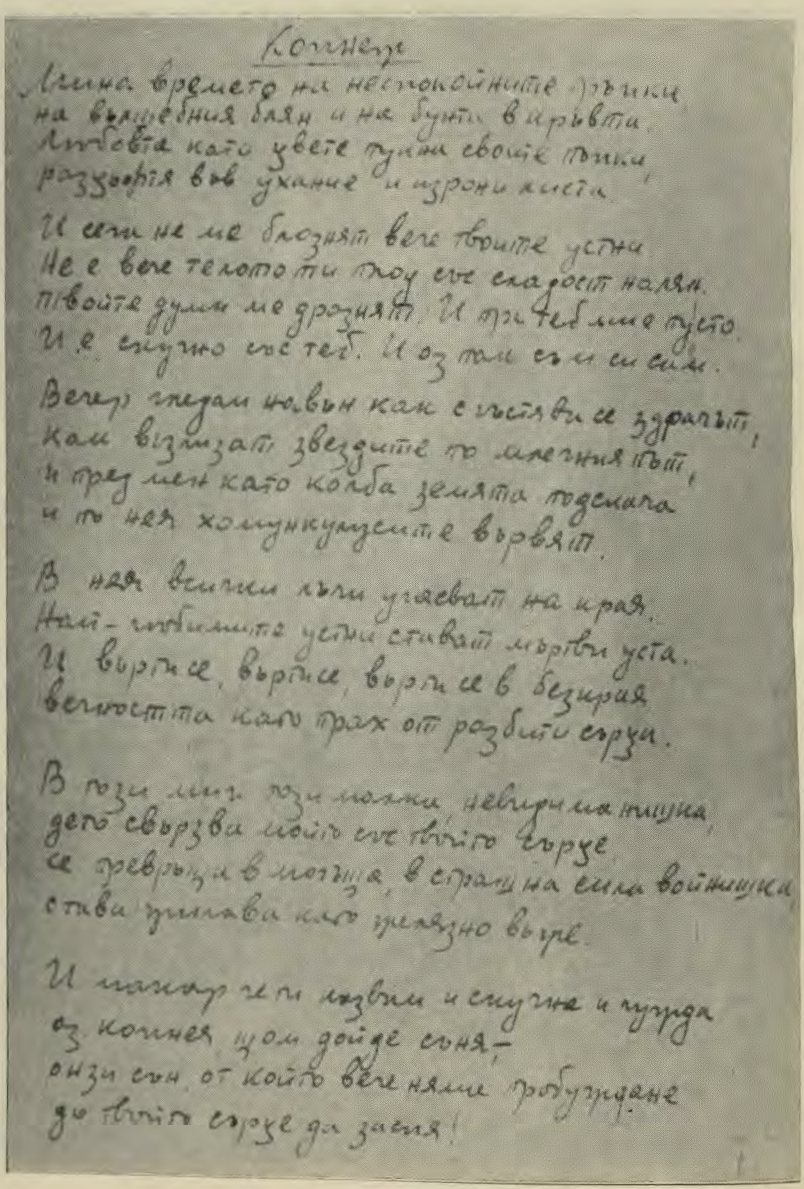
Селянката не яде яйцата. Чака кокошката да снесе яйце и тича да го размени за сол или гас.

20. IX. 1941

Може ли един човек с марксически убеждения да постъпи офицер в армията?

Александър Геров. 1970 г.

Копнеж

Мина времето на неспокойните нощи
на вълшебния блян и на бунт в кръвта.
Любовта като цвете пусна своите пъпки
разцъфна във ухание и изрони листа.

И сега не ме блазнят вече твоите устни
не е вече тялото ти плод със сладост налят.
Твойте думи не дразнят. И пространството пусто.
И е скучно със теб. И от там съм и сита.

Вечер гледам новьян как с късата се здрачът,
как възлизат звездите по лазурния път,
и предмет като колба земята подсмага
и по нея холуйкуузите вървят.

В нея всички лъжи угасват на края.
Най-любимите устни стават мъртви уста.
И върти се, върти се, върти се в безкрая
вечността като страх от разбити сърца.

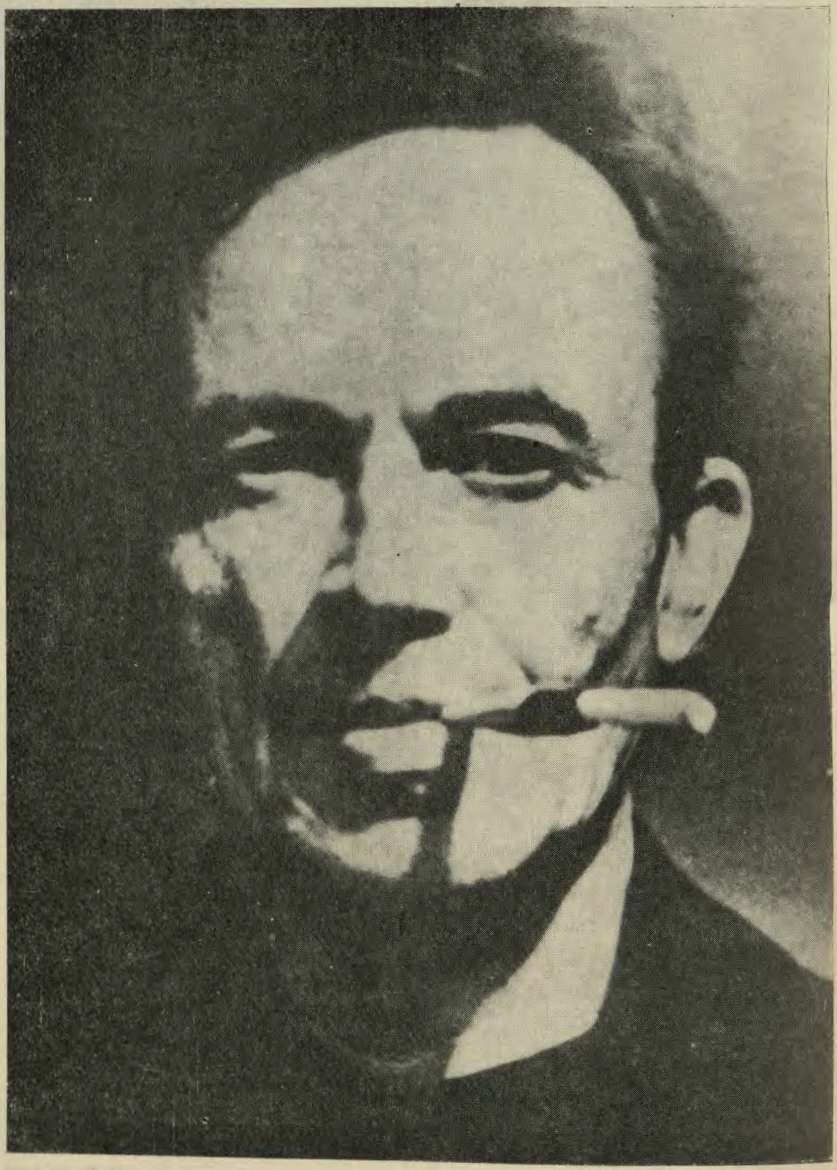
В този миг, този кратък, невидим миг,
дето свързва любов със твойто сърце
се превръщам в молитва, в страдащ на земя войнишки,
стиви гилава като грешно въже.

И нахлува тъга възвиси и скучна и чужда
от копнеж щом дойде сама –
онзи сън, от който вече няма пробуждане
до твойто сърце да заспя!

Факсимиле на стихотворението „Копнеж“

Иван Пауновски, Александър Геров, Константин Пунев на литературно четене в Бургас. 1973 г.

Александър Геров 1973 г.

Вчера вестниците съобщиха, че в Добруджа са пуснати съветски парашутисти и взривни материали.

Киев и Полтава паднаха в германски ръце. Американците завяват: светът трябва да се преклони пред германския военен гений.

Всички чиновници с комунистически убеждения от днес се уволняват от държавните учреждения. . .

Българите са едни от тези, които в духа на омразата против славянството германците презират най-много и най-малко уважават.

23. IX. 1941

— Господин министър, българският народ иска да знае какво става. Разрешете да се публикуват и руски комюникета.

— Българският народ няма нужда да знае какво става.

Реч: „Българският народ е верен на правителството и на царя. Той не се поддава на чужди внушения. Той знае кои са неговите приятели и врагове. Той знае кой вдигна във въздуха черквата „Св. Неделя", кой устройваше атентати срещу неговото величество."

Изпитвам отвращение към жените изобщо. Повдига ми се, като мисля за тях или ги виждам по улиците с германци.

25. IX. 1941

След бомбардировката Вутов (Ал. Вутимски, бел. К. Я.): „Тази нощ обърна и изтърси цялата ми душа."

29. IX. 1941

Вчера народът, обзет от паника, просто разграби фурните. Някои семейства са купували цели чували хляб — 50-60 парчета. Те правят от хляба сухари. Правителството успокоява народа, че има достатъчно запаси от жито и брашно. Все пак носи се слух, че ще се въведе купонна система — по 400 гр. хляб на лице. Все пак това не е малко в сравнение с Италия, дето на човек се пада по 200 гр. хляб.

5. X. 1941

В речта си за зимната помощ Хитлер прокламира една гигантска офанзива, която щяла да реши съдбата на СССР.

— Кога ще вдигаме революция?

— Чакай, има още хляб по фурните.

В Батак комунистическа група от 15—20 души нападнала полицията, избила стражарите на брой 4 души и хванала гората. От Пазарджик дошла войскова част да ги преследва.

Преди няколко дни нашите вестници изнесоха, че според американски коментатори между другото България щяла да изпрати във Франция 200 000 жандармерия, за да пази там реда. Габровски опровергава това, но само по себе си това говори колко страшна ще бъде съдбата на България след германското поражение, което ще бъде неминуемо въпреки всички убедителни речи на г. Хитлер. . .

Не, Германия никога няма да победи. Тя е една варварска, примитивна страна (нека Антон мисли противното), която не носи нищо ново на света. Някакви си 60 милиона фанатици си позволяват дързостта да тероризират цялото човечество. Най-бясната стадия на национализма. Господи, упази света от национализма и помогни на човечеството да заживее братски, под ръководството на страна, която е дала доказателства, че може да управлява, но не и Германия. . .

6. X. 1941

Емил Манов е бил арестуван, след това иззет от полицията и навярно интерниран. Вутов видял майка му. По лицето ѝ било изписано страшно отчаяние. Такова страдание, каквото ние не знаем и не можем да си представим.

17. X. 1941

Рано тази сутрин един полицай и един агент арестуваха бащата на М. Маджарова и някакъв човек, който спал у тях.

Николай, след като прочете вестника:

— Ти разбираш ли, че нищо не става. Офанзивата на Германия ще се провали.

Вутов разказва: „Ужасѐн, аз видях Емил Манов да излиза от съда в арестански дрехи. Лицето му бе черно и на петна. Майка му и баща му са се стопили. Лицата им са черни и потъмнели. Като ръждиво желязо е станало лицето му — на петна. Прокурорът иска за тях смъртно наказание, защото са пренасяли взривни материали за саботаж против германците."

Държането на българските военни лица не е резултат на дисциплина, а на простота, на дивотия, на духовна тъпота. Не познавам по-отвратителни хора от българските офицери, които гледат като диви свини и са готови с мълчание и погледи да те унищожи. А когато същите тези нищожества отворят уста, за да говорят, да държат реч, проличава тяхната примитивност. Те са неспособни да говорят в друга форма освен чрез заповеди. Жалки същества, роби на дисциплината и йерархията.

18. X. 1941

Софийският полеви военен съд с присъда № 377/18. X. 1941 година по наказателно дело № 493/41 г. е признал за виновни и осъдил четрима души на смърт за саботаж.

Емил Радославов Манов за членуване в нелегална комунистическа партия и подпомагане саботажни групи преди обявяване военно положение в страната по членове еди кои си на 12 години и 6 месеца строг тъмничен затвор, глоба 350 000 лв. и лишаване от правата по чл. 30 от НЗ за срок от 12 години.

„Една сутрин над каменните стени на затвора небето се синееше безкрайно и чисто. Въздухът бе чист и прозрачен, отразяващ красотата на хубавите есенни дни. По каменните плочи от двора прозвучаха тежки зловещи стъпки. Едно тяло като черна птица се залюля в пространството, сгърчи се на синия фон на небето и потрепера. Въжето, с което бе обесен Веселин Боев, остана здраво. А затворът стоеше страшен и безмълвен. Но в неговите мра-

чни килии биеха хиляди сърца — сърцата на млади идеалисти, дали себе си за един идеал, сърца на вулгарни престъпници и крадци, символ на черното устройство на този грозен свят. Тези сърца копнееха да видят свободата. Те ще дочакат деня, когато градът, разстлан долу в равнината, ще се разтърси от великия гръм на революцията. Тогава няма да бъдат малко тези, които със зъби ще разкъсат ръцете си и в бликналата кръв ще натопят парцали от своята риза. И застанали зад решетките, те ще приветствуват новия свят, който марширува из улиците и идва като един блян, като една приказка, за които те бяха дали живота си."

„Параходът потегли от едно португалско пристанище. Едно дете падна от борда и Павел, по-бърз от моряците, се хвърли и го извади от вълните. Тогава една млада жена с въодушевен поглед, цялата обзета от възхищение пред тази смелост, потегли мъжа си за ръката и го запита на английски:

— Кой е този?

— Един българин — отговори мъжът й, който бе прочел преди това етикета на куфара му.

— О! — Жената сви усни. Нейният поглед потъмня. Възхищението се замени с презрение, което тя се голямо усилие се мъчеше да прикрие."

„Той седеше в стаята и гледаше отсреща къщата, пред която се разхождаше на пост един германец. Една светкавична мисъл процепи мозъка му. Той се обърна бързо към приятеля си от страх, че може би той е разбрал какво си мисли. Но младият студент работеше върху английски език, по който имаше след обед изпит. Тогава Веселин Боев направи своя план. Една ранна сутрин той почука на приятеля си.

— Защо идваш толкова рано? — каза той, като му отвори.

— Нищо, исках да те питам за нещо.

Той беше бледен и търпереше.

— Да не ти е лошо, какво ти е?

— Потърси ми един аспирин — каза Веселин. — Ужасно ме боли глава.

— Ще отида да купя — каза Павел и излезе.

Веселин излезе на балкончето. Германският войник се разхождаше пред прозореца. Тогава Веселин извади от джоба си две бомби. Когато я хвана за дръжката, той видя във фокуса на своите мисли майка си. С тази бомба той убиваше себе си и майка си. Но с нея, макар и малко, той разчистваше пътя на новия живот, който трябваше са донесе щастие за всички и който искаше жертви. Той хвърли бомбата в прозореца. Стъклата се разпиляха на парчета и след малко тя експлодира. Тогава Веселин дръпна и втората бомба и я хвърли напред. След това се отпусна на стола. В жилите нямаше кръв. Странно успокоение го обхвана. Такава тържественост, в която му се искаше да заплаче, затрогнат, че бе изпълнил дълга си. Той не се опита да избяга. Той се бе пожертвувал. По-хубаво беше наистина да види новия живот, как пониква от развалините, но нищо. Животът сам по себе си е глупав. Рано или късно ще се умре. Да се живее за някаква идея, да вярва човек в нещо и да се пожертвува за него — това не е лошо. Няма за какво да се съжалява. Истинският човек е велик. Той е красив и ослепителен в своето благородство."

„Грандиозният ход на събитията разкриваше пред Веселин Боев истина след истина".

В Далмация 150 комунисти са били осъдени, от които 100 души на смърт.

31. X. 1941

През София минаха влакове със сръбски жени. Откарваха ги на фронта, за да удовлетворяват инстинктите на германските войници. Минаваха и хи-

ляди пленници в запечатани вагони. Те хвърляха дрехите си, протягаха ръка за едно парче хляб. А ние гледахме и някои дори се радваха.

Няма по-голямо предателство от това на българското правителство, което на своя глава тръгна с Германия. И няма по-голямо предателство от това на българския народ, който единствен от всички славяни тръгна с германците, предаден от своя цар. Както и Фердинанд, който след абдикацията е казал: „30 години аз служих на германската кауза." Затова той е получил пожизнена пенсия. Сега историята се повтаря.

Германските офицери се държат много толерантно със своите войници. Защото всички те са запалени от идеята да завладяват света. Другите народи за тях са съставени от животни — според думите на Хитлер.

За Германия не съществува България освен като едно понятие. За тях съществува Добруджа, която доставя храни, Македония, която доставя тютюн, Тракия, която доставя памук и други материали.

Това, което прави руският народ, е свръхчовешко. Как можа този мужик да стане такъв герой. Това показва колко велик е бил новият строй.

8. XI. 1941

На Червения площад Сталин произнесъл реч по случай годишнината на революцията. Тази реч била „бомбастична", била „лебедовата песен на Сталин". Най-важното е, че той е казал между другото, че може да умъртви всички германци-завоеватели. И той ще го направи скоро.

Невероятно е как човек може да бъде толкова гаден, толкова противен. Крапчев — каква низост, каква подлост и мръсотия. . .

В тази епоха все пак говори човешкият дух. Човешките качества — достойнство и чест — стават фактор в историята.

Хитлер каза: „Добре, нека войната продължи до 1942 година. Последната дружина обаче, която остане на бойното поле, ще бъде германска". Какво страшно, чудовищно, престъпно убеждение и самочувствие.

17. XI. 1941.

А. К. твърдо е убеден, че Германия ще победи Русия, ще завладее Европа, и Англия ще бъде принудена да поиска мир, защото нищо не може да се противопостави на духа според неговите думи. Много жалко. Какво заблуждение. Той мисли също, че до пролетта Турция ще отиде с Германия. Какво печално заблуждение за този романтичен фашист.

22. XII. 1941

Хитлер произнесе пред своите войници една умолителна реч да задържат сегашните си позиции.

В София бяха разлепени афиши със съдържание „Ние се борим за свобода и хляб" и извадки от статии на български общественици в полза на германската кауза. Същия ден купонната дажба на хляб бе намалена на 300 гр. дневно.

В Скопие един германски офицер, завърнал се от Източния фронт, бил помолен да разкаже впечатленията си. „Господа — казал той, — не искайте от мен това, не мога да говоря. Източният фронт е нещо ужасно." Компанията го напила, качила го на една маса и настоявала да говори. Той ги изругал и избягал.

Един германец писал на един свой приятел: „Източният фронт е една машина за мелене на кости."

16. III. 1942

Хитлер казва в последната си реч, че най-страшното, зимата, е минала.

Хитлер говори така — казва Америка, — защото изглежда, че си няма никаква представа, какво му се готви за в бъдеще.

— Аз познавам френския народ — казваше старият пенсиониран учител. — Той никога няма да отиде с Германия.

Няколко куриози със съветската легация:

Когато автомобилът на с ветския министър излезна от легацията, друг автомобил, който стои на площада, веднага тръгна след него. Но понеже съветският автомобил е с най-мощния мотор в София, българското правителство поръчало в Германия специален аеропланен мотор, за да може да следи съветската кола. В Бургас същото става със съветския консул.

Нашите вестници отначало писаха, че Съветите имали малко количество аероплани, после количеството се увеличи, но качеството беше лошо, а накрая съветските самолети и в количествено, и в качествено отношение се оказаха добри, обаче пилотите им били съвсем неподготвени.

19. V. 1942.

Германската армия е една варварска армия. Само така могат да се обяснят нейните успехи на чужда територия. Тя е една примитивна армия по дух, защото не знае какво търси в Русия, и ако знае, то е подчинението на 200 милиона души.

[24] Става дума за стихотворението „На един народ" (друго заглавие — „Март 1939").

[25] Между стихотворенията, които са пряка реакция на събитията от военновременните години, могат да се споменат „XX век", „Епоха", „Март 1939", „Народ", „Въздушно нападение", „Хора", „Двубой", „Мир".

[26] Геров говори за снимката, публикувана в „Избрани произведения. Александър Вутимски", 1970, с. 113.

[27] Праг — Литературен сборник. С., 1938.

[28] Пролетен вятър, С. 1924.

[29] Велики дни С., 1950.

[30] По пътищата ти вървях. С., 1958; Най-трудното. С., 1964.

[31] Антология на съвременната руска поезия. С., 1938.

[32] Златорог. Месечно списание. 1920—1943. Ред. Вл. Василев; Завети. Илюстровано списание за наука, изкуство и обществен живот. 1934—1940. Никола Т. Балабанов; Литературен глас. Седмичник за литература, изкуство и обществени въпроси. 1928—1944. Ред. Д. Б. Митов.

[33] Геров публикува в „Златорог" през 1940 г. цикъл „Стихотворения".

[34] Заря. Независим народен вестник. 1914—1944. Гл. ред. Кр. Станчев; Изкуство и критика. 1938—1944. Ред. Георги Цанев; Изгрев. Месечен вестник за ученици от прогимназията и IV-то отделение, с. Михайлово, Сливенско. 1930—1944. Ред Ст. С. Султанов, София С. Султанова. От г. II излиза в Сливен; Поточе. Илюстрован двуседмичен вестник за деца (1927—1934). Ред. Тр. Симеонов, Н. Никитов, В. Лазаркевич, Ив. Недев.

[35] Весела дружина. Седмичен в-к за деца и юноши. 1933—1944. Ред. Е. Коралов, А. Разцветников, Ц. Цветанов, В. Лукова и др.; Другарче.

Илюстрован в-к за деца. 1937—1943. Ред. К. Домусчиев; Детски свят. Списание за деца. 1921—1943 Ред. Ив. Пенов, Тр. Симеонов, Хр. Спасовски, Ст. Чилингиров; Пътека. Вестник за деца и юноши. 1933—1936. Ред. Елин Пелин, Д. Подвързачов, Пилигрим; Българска реч. Месечно литературно списание за ученици от средните училища (1926—1943). Ред. Д. С. Зографов, В. Пундев, М. Николов; Ученически подем. Месечно ученическо списание. 1925—1943. От г. IX. ръков. Анастасия Балабанова. В редколегията са били М. Величков, Е. Манов, Ал. Вутов, Ал. Геров, А. Драгиева и т. н.

[36] Стихотворението е озаглавено „Път".

[37] Става дума за стихотворението „Познание".

[38] По повод отпечатването на „Родина" в „Изкуство и критика" Г. Цанев казва.: „Поправих го, защото се боях, че не ще може да мине през цензурата, която беше особено придирчива към това, което й представяхме. А че съм бил прав — личи от факта, че в сбирката си „Ние хората" (1942) Геров помества това стихотворение с моята поправка."

[39] Политическа поезия. С., 1969.

[40] Хоровод. Хумористичен седмичник. 1937—1939. Ред. Борис Коцев Василев. Факт. ред. Челкаш. Пролетарски хумористичен седмичник.

[41] Редактор е Челкаш (Димитър Коцев).

[42] Споменава се разказът „Не съм от тях".

[43] Й. Б а д е в. Криза в поезията. Разпад на стиха. Зора. 16 март 1943, бр. 7114; Блуждения в ранно утро. Песни без единство. „Ние-хората" от Ал. Геров. Зора. 25 март 1943, бр. 7122; Грешен път на развитие. Характерно за купчина поети от ново време. Зора, 4 апр. 1943, бр. 7131.

[44] А л. Г е р о в. Поезията не е в криза. Заря, 6 апр. 1943, бр. 6474.

[45] Р. Р а л и н. „Ние — хората" — Бургаски фар. 1943, бр. 6349. Между другото в тази рецензия се казва: „Авторът влиза в живота с широкия полет на мечтател, иска да изпита неизпитани неща, да преживее изключителни моменти, да види непознати страни, да „монтира на слънцето абажур". Но на тази негова мечтателност животът отвръща грубо. Довчера възторженият младеж вижда проектите си неосъществени, доскорошните си верни приятели — пропаднали, а всичко наоколо фалшиво, неискрено, преходно. Как да намери изход от всичко това. Мисълта да свърши със себе си го преследва, но все пак жаждата за живот, вярата, че хората ще станат, добри, искрени, надделява. Тогава той се затваря в себе си, живее със спомените за детинските дни, които понякога му носят утеха, а понякога още повече усилват скрбта му.

И ние бяхме деца и се смеехме, радвахме,
и жадувахме хиляди работи.
Днес къде са очите ни светли и сини?
Нежна пролет, прости ни, прости ни!

Но събитията от небивал исторически мащаб, които времето всекидневно излъчва, го стресват, накарват го да излезе из собственото си раздвоение и болка и да вземе едно бойко отношение. В циклите „Ние — хората", „Ако бъде мир" Александър Геров излиза открито със своего негодуване от несгодите на съвремието и своята ярка жажда за по-добри, слънчеви времена.

О, войната ще свърши, ние пак ще погледнем,
че небето е синьо и нощите лунни,
че има пред залез замечтани полета,
че светът е безкраен, свободен и хубав!

Геров вярва в силите на своя народ, който ще изнесе на плещите си борбата за жадуваното бъдеще. Стихотворения като „България", „Народ" показват, че той иска да бъде по-близо до него, да му даде своето съдействие за щастливите времена."

[46] К. Пунев смята, че книгата „Ние—хората" е излязла преди Геров да отиде войник.

[47] В „Неспокойно съзнание" са предадени, както твърди Геров, автентично преживяванията му по време на арестуването и престоя във фашистския затвор:

„Попаднал в напрежение, човешкият мозък обхваща огромни откъси от пространството и времето, той разкрива движението на хиляди други мозъци, анализира и систематизира, подрежда и опонира и в края на крайщата достига до една пълна и ясна хармония. Така през тези няколко часа, докато военният камион откарваше нашата група през Арабаконашкия проход, на мен ми беше вече ясна цялата картина на следствието — бяха ми зададени стотици въпроси и аз дадох стотици отговори. Полицията не знаеше за нас нищо повече от това, което й беше казал арестуваният преди месец и жестоко малтретиран наш другар. От чисто правна гледна точка това не можеше да доведе до смъртни присъди. Обаче времето беше такова, така жестоко и безпощадно се водеше двубоят за епохата, че ние можехме да бъдем унищожени и без присъда. Мозъкът ясно разбираше това и водеше мъчителна борба между логиката, инстинкта за самосъхранение и копнежа за свобода. Ето какво преживях през това време.

Камионът бучеше по стръмнината, а пред мене се полюшваше спуснатото отзад платнище. Нощното небе не се виждаше, но отстрани в дола шумеше реката. Чувствувах планинските склонове, обрасли с гори, сладката чистота на свободния въздух и тогава с един скок се хвърлих от камионав ърху платнището. То се изду и аз се изтърсих на земята. Веднага се изправих и не усещайки болката от силно навехнатия си крак, закуцах надолу по склона да се скрия в недрата на гората. Промъквах се и пълзях като змия все понадолу и по-встрани от камиона. Той спря на петдесет метра напред и след малко пропукаха пушки, но не ме засегнаха. Като стигнах в дола, аз започнах да се катеря по обратната страна на склона. Излязох на билото, покрито със сняг, вечерта се добрах до едно село, бях задържан от местната власт, бит до обезобразяване и по-късно разстрелян.

Но още когато пропукаха пушките, един сляп куршум ме удари в гърдите, стана ми топло, загубих съзнание и скоро след това издъхнах.

Когато скочих от камиона, един от войниците веднага се хвърли след мен и ме погна в расталаците. Страшната опасност изчерпваше силите ми и той скоро ме настигна и се хвърли върху мен. Аз нямах друго оръжие освен зъбите си. Захапах до кръв ръката му, след това захапах лицето му и тогава усетих как неговият нож гладко и леко се заби в сърцето и то се пукна като мехур.

По още много начини преживях неосъщественото бягство, спасението си и смъртта си.

С щото се повтори и в разузнавателния отдел. Там имах възможност да разгледам таванското помещение. Надникна през прозореца надолу. На метър в ляво бе водо точната тр ба. Тя бе здраво обкована с железни ша би по цялото протежение на пететажното здание. Опитах здравината на тръбата, попипах с ръка и дебелата жица на гръмоотвода. Те ми се видяха надеждни за рискуваното предприятие. Нервите ми не бяха калени за такова нещо, но аз смятах, че с усилие на волята ще съумея да ги обуздая по отвесния път. Веднага след полунощ бавно се пре върлих през прозорчето бос и като кърлеж се впих във водосточната тръба с пръстите на ръцете и

краката си. Бавно, съвсем бавно се плъзгах надолу и след половин час, а може би и по-рано видях близо до себе си земята и скочих върху нея. Починах си малко, след това се прехвърлих през високата ограда и през дворове и улички потънах в София. Сега беше вече лесно.

Когато се вкопчих във водосточната тръба и започнах да се спускам, веднага разбрах, че ме чака неминуема гибел. За няколко мига ламарината ме задържа, но след това се разклати, откърти се и аз полетях надолу. Главата ми се пръсна като диня върху циментовите плочки и те се заляха с кръв и парченца от мозък.

Още веднъж преживях смъртта си в тунела на военното стрелбище. Това стана, когато застреляха Петър Ангелов. Мен ме застреляха заедно с него. Чувалът, който метнаха върху главата ми, пропускаше дрезгавината. Беше страшно, но много силно и красиво. Първият куршум ме удари в гърдите, но не ме умъртви. Само съзнанието ми се замъгли и чак при втория куршум то угасна.

Така аз преживях многократно своята въображаема смърт. Тя беше и истинска, и неистинска. Мозъкът, този велик регулатор, я балансираше върху везните на живота. Той беше установил с точност, че един съдебен процес съдържа шансове за живот, а един опит за бягство означава сигурна смърт."

[48] Снимката, за която става дума, е публикувана в „Александър Вутимски. Избрани произведения", С., 1970, с. 112.

[49] Геров изрежда заглавия, като прелиства сборника стихове на Вутимски.

[50] „Седемте пияни негри".

[51] Става дума за стихотворението „Доклад".

[52] „До утре". Това е най-хубавата й стихосбирка според мен" — уточнява Геров. Бл. Димитрова. До утре. С., 1960.

[53] Щастие и нещастие. С., 1963.

[54] Ем. Петров. Дезориентираща поезия — Работническо дело. 4 окр. 1948, бр. 79.

[55] Нашата сила. С., 1953.

[56] Фантастични новели. С. 1966. (В сп. „Пламък" „Неспокойно съзнание" е публикувана през 1963 г., кн. 10.)

[57] Цитираното стихотворение е „Пролет", излязло в „Златорог", 1940, кн. 6.

[58] Стихът е от стихотворението „Земя", печатано в „Златорог", 1940, кн. 6.

[59] Геров казва „знаете", защото е публикувал спомена си за написването на стихотворението „България" в сборника си „Стихотворения" от Библиотека за ученика, 1972:

„Хубави стихотворения се пишат, когато човек е млад. Най-ярък пример за това са Христо Ботев и Димчо Дебелянов.

Как написах стихотворението си „България" през лятото на 1940 г., когато бях на 21 година?

Работех на шосето, което свързва Калофер с гарата, копаех канавки за борд рите. Когато тази работа завърши, преминах на акорд — започнах да чукам чакъл. За такава работа народът има следната по ловица:„Каквото изчука — изпука."

С мен работеха и други младежи от селата—имаше и турчета. Готвеха ни общо — на казан. Един млад момък много ме хареса. Канеше ме да отида с него на село и да се оженя там за сестра му.

Един ден през обедната почивка, както лежах на тревата край рекичката, ме обзе силен порив за щастието на България и българския народ.

Мозъкът ми се запали от вдъхновението и заработи трескаво. Скоростта на мисълта е по-силна от скоростта на светлината. Виждах картата на България, приятели и близки, техни мисли и думи, виждах цялото земно кълбо с неговите проблеми, прелиствах познатата ми история от сътворението на света с неговите проблеми и копнежи.

И в този сложен мисловен процес намирах опорните точки на стихотворението: работниците и селяните, учителите по селата, вековната мечта за създаване елексира на живота, борбата на човечеството против рака, тунела под океана, цветущите градове в Сахарската пустиня, щастието и светлото бъдеще на България."

[60] Примерът е от стихогворението „Пролет".

[61] Стихотворението е „Мъка".

[62] Стихотворението „Съзерцание" не е пропуснато в сб. „Най-хубавото", отпечатано е на с. 268 (Най-хубавото. С., 1970).

[63] Музиката към стихотворението „Легло", за което става дума, е написана от Атанас Косев.

[64] Цитираното стихотворение е „Тайна".

[65] Заглавието на стихотворението в същност е „Земя".

[66] „Берлин — източен и западен". Лит. фронт, 11. V. 1961, бр. 19. Цикълът е включен в сб. Политическа поезия, С., 1969.

[67] Става дума за стихотворението „Обич".

[68] Цикълът „Антология" е в Най-хубавото. С., 1970.

[69] Ив. Пауновски. Александър Геров. Сб. Александър Геров. Стихотворения. С., 1972.

ИМЕНЕН ПОКАЗАЛЕЦ

Аврамов, Б. — 20, 26
Андреев, В. — 33
Андреев, Ем. — 25
Ахматова, А. — 8, 61

Багрицки, Ед. — 32
Багряна, Ел. — 30, 31
Бадев, Й. — 37, 39, 40
Бакалов, Г. — 24, 29
Балабанов, Ал. — 12
Благоев, Д. — 26, 79
Благоева, В. — 79
Блок, Ал. — 64
Божилов, Б. — 48, 61, 64, 70
Божинов, Ал. — 11, 12
Ботев, Хр. — 25
Ботушев, Н. — 47
Бурин, Ив. — 39

Вазов, Ив. — 11, 19, 30, 57
Вапцаров, Н. — 6, 39, 46, 47, 63
Василев, Вл. — 33, 39, 42
Василева, В. — 5, 28, 44, 45
Велева — 17, 19
Величков, Г. — 42
Величков, М. — 28, 45, 46, 47
Венев, Ст. — 34
Верн, Ж. — 18, 19
Вихра, В. — 39
Врагов, Л. — 78
Вутимски, Ал. — 5, 6, 27, 28, 43, 44, 45, 46, 47, 64, 72, 81, 82
Вълков, Кр. — 38

Габе, Д. — 11, 76
Габровски, П. — 81
Гановски, С. — (Трудин) — 21
Георгиев, В. — 71
Геров, Г. — 22
Геров, Л. — 16
Геров, П. — 11, 12
Герова, Т. — 7, 9, 16, 44, 57, 66, 70, 73
Горки, М. — 25, 26, 33
Грубешлиева, М. — 28, 39

Д'Арк, Ж. — 22
Далчев, Ат. — 8, 32, 61, 73
Дебелянов, Д. — 11, 30, 31, 47
Делчев, Б. — 5, 9, 52, 66, 69, 70, 74, 75
Денисов, Б. — 5, 9, 52, 66, 69 70, 74, 75
Джоров, Г. — 76
Джамджиева, К. (Джорова) — 76
Димитрова, Бл. — 48
Димитрова, Р. — 44
Димов, Ив. — 22
Донка — 20
Достоевски, Ф. — 33
Драгиева, А. — 28
Драмалиев, д-р — 26
Драмалиева, Л. — 26

Елин Пелин — 19, 30
Енгелс, Фр. — 21
Ефремов, Ив. — 55

Жендов, Ал. — 34

Захариев, З. — 42
Зидаров, К. — 39
Златаров, Ас. — 25
Златаров, Св. — 53

Иванов, Ив. — 26
Иванова — 17
Икономов, Н. — 22
Икономова, П. — 22

Икономова, Т. — 22
Исаев, Мл. — 28, 29

Йосиф — 15
Йовков, Й. — 30
Йорданов, Л. — 28

Каракашев — 13
Карасимеонов, Ал. — 66
Караславов, Г. — 29
Карлова, К. — 65
Кирилов — 51
Ковачев, Хр. — 65
Коджейков, Др. — 26
Костантинов, А. — 38
Косев, Ат. — 65
Крапчев, Д. — 84
Кръстев, К. — 26
Куманов, А. — 44
Купер, Ф. — 19
Кючукова, Ив. — 71

Лем, Ст. — 55
Лермонтов, М. — 31, 33
Лой, М. — 20
Лучка — 16
Люксембург, Р. — 22

Маджаров, М. — 82
Малашевски, Б. — 28, 47
Мало, Х. — 18
Манов, Ем. — 44, 47, 82
Маринов, В. — 26
Марковски, В. — 47, 48
Марчевски, Д. — 20
Маяковски, Вл. — 32
Милтенов, Й. — 45
Мирски, Кр. — 28, 46
Митрев, Д. — 46
Мочуров, Ат. — 5, 48

Наимович, М. — 5
Недка — 11, 76
Некрасов, Н. — 29
Немиров, Д. — 19
Нивянин, Ив. — 71
Никодимов, — 17
Николов, Н. — 32
Нонев, Б. — 27, 28, 46, 47

Оникян, Ст. — 65
Осиецки, К. фон — 26, 80
Осиковска, В. — 44

Павлов, П. — 26
Павлов, Т. — 21
Пасманик, Д. — 26, 80
Пауновски, Ив. — 51, 66, 68, 69, 71, 74, 79
Пейчев, Ив. — 5
Петков, Н. — 28
Петра — 16
Петров, В. — 5, 6, 28, 44, 46, 52
Петров, Ем. — 52, 74, 75
Пинджурова, Г. — 43
Полянов, Д. — 29
Поповски, Л. — 22
Пунев, К. — 9, 20, 21, 26, 27, 39, 43, 46, 52, 68, 69, 71, 72
Пунев, Хр. Г. — 20, 79
Пушкин, Ал. — 33

Радев, Хр. К. — 28
Радевски, Хр. — 22, 28, 29, 31, 33, 37, 39
Радулов, К. — 23, 80
Райна княгиня — 15
Райнов, Б. — 5, 6, 27, 39, 45
Райнов, Н. — 18
Ралин, Р. — 5, 20, 39, 40, 43, 49, 50
Рид, М. — 18

Салгари, Ем. — 19
Светлов, М. — 32
Сладкаров — 22
Смирненски, Хр. — 29
Сталин, Й. — 84
Станчев, Л. — 29
Стойчев, Д. — 71
Стоянов, Л. — 28, 29, 39
Страшимиров, Ан. — 30
Стубел, Й. — 31

Танев, Н. — 59
Твен, М. — 18
Темелков, А. — 22
Тито, Й. — 41
Трахтенбег — 21
Тричков, Ж. — 42
Тургенев, Ив. — 33

Уланд, Л. — 11, 78

Фердинанд, цар — 84
Фол, Н. — 22
Фунев, Ив. — 34
Фурнаджиев, Н. — 8, 31, 32, 37, 60, 61

Хаджитомев, Т. — 11, 12, 76
Ханчев, В. — 49
Хитлер А. — 81, 84, 85
Христо — 20

Цанев, Г. — 34, 36
Цветков, А. — 25
Цветкова, К. Г. — 9
Цонев, Зв. — 39

Чехов, Ан. — 33
Чолаков — 44
Чудомир — 38
Чучулайн — 17
Шилер, Фр. — 26

Яворов, П. К. — 30, 31, 71
Ясенов, Хр. — 31

СЪДЪРЖАНИЕ

Уводни думи. 5
Бележки. 76
Именен показалец 90

АЛЕКСАНДЪР ГЕРОВ
КАТЯ СТОЯНОВА ЯНЕВА

*

Редактор *Н. Пушкаров*
Художник *В. Павлов*
Художествен редактор *Д. Донков*
Технически редактор *Н. Николова*
Коректор *Л. Борисова*

•

Издателски индекс 6735
Дадена за печат на 15. V. 1978 г.
Подписана за печат на 15. V. 1978 г.
Формат 600×84/16. . . . .Тираж 2500
Печатни коли 6,63 Издателски коли 6,18
Цена. 0,94 лв.
Код 19 $\frac{9535322211}{5062\text{-}9\text{-}78}$

•

Печатница на Издателството на БАН
1113 София, ул. „Акад. Георги Бончев"
Поръчка № 287